

॥ तैत्तिरीय ब्राह्मणम् ॥

॥ सप्तमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके सप्तमः प्रपाठकः ॥

सर्वान् वा एषोऽग्नौ कामान्प्रवेशयति। योऽग्नीनन्वाधाय
व्रतमुपैति। स यदनिष्ट्वा प्रयायात्। अकामप्रीता एनं कामा-
नानुप्रयायुः। अतेजा अवीर्यः स्यात्। स जुहुयात्। तुभ्यं ता
अङ्गिरस्तम। विश्वाः सुक्षितयः पृथक्। अग्ने कामाय येमिर इति।
कामानेवास्मिन्दधाति॥१॥

कामप्रीता एनं कामा अनु प्रयान्ति। तेजस्वी वीर्यावान्भवति।
सन्ततिर्वा एषा यज्ञस्य। योऽग्नीनन्वाधाय व्रतमुपैति। स यदुद्धायति।
विच्छित्तिरेवास्य सा। तं प्राञ्चमुद्धृत्य। मनसोपतिष्ठेत्। मनो वै
प्रजापतिः। प्राजापत्यो यज्ञः॥२॥

मनसैव यज्ञः सन्तनोति। भूरित्याह। भूतो वै प्रजा-
पतिः। भूतिमेवोपैति। वि वा एष इन्द्रियेण वीर्येणर्ध्यते।
यस्याऽऽहिताग्नेरग्निरपुक्षायति। यावच्छम्यया प्रविध्यैत्। यदि
तावदपुक्षायैत्। तं सम्भरेत्। इदं त एकं पर उ त एकम्॥३॥

तृतीयेन ज्योतिषा संविशस्व। संवेशनस्तनुवै चारुरेधि। प्रिये

देवानां परमे जनित्र इति। ब्रह्मणैवैनं सम्भरति। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यदि परस्तरामपक्षायैत्। अनुप्रयायावस्येत्। सो एव ततः प्रायश्चित्तिः। ओषधीर्वा एतस्य पशून्पयः प्रविशति। यस्य हविषे वृथा अपाकृता धरन्ति॥४॥

तान् यदुह्यात्। यातयाम्ना हविषा यजेत। यत्र दुह्यात्। यज्ञपरुरन्तरियात्। वायुव्यां यवागूं निर्वपेत्। वायुर्वै पयंसः प्रदापयिता। स एवास्मै पयः प्रदापयति। पयो वा ओषधयः। पयः पयः। पयसैवास्मै पयोऽव रुन्धे॥५॥

अथोत्तरस्मै हविषे वृथ्सानपाकुर्यात्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। अन्यतरान् वा एष देवान्भागधेयेन व्यर्धयति। ये यजमानस्य सायं गृहमा गच्छन्ति। यस्य सायं दुग्धं हविरार्तिमाच्छति। इन्द्राय व्रीहीन्निरुप्योप वसेत्। पयो वा ओषधयः। पयं एवारभ्यं गृहीत्वोप वसति। यत्प्रातः स्यात्। तच्छृतं कुर्यात्॥६॥

अथेतर ऐन्द्रः पुरोडाशः स्यात्। इन्द्रिये एवास्मै समीचीं दधाति। पयो वा ओषधयः। पयः पयः। पयसैवास्मै पयोऽव रुन्धे। अथोत्तरस्मै हविषे वृथ्सानपाकुर्यात्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। उभयान् वा एष देवान्भागधेयेन व्यर्धयति। ये यजमानस्य सायं च प्रातश्च गृहमा गच्छन्ति। यस्योभयं हविरार्तिमाच्छति॥७॥

ऐन्द्रं पञ्चशरावमोदनं निर्वपेत्। अग्निं देवतानां प्रथमं यजेत्।

अ॒ग्निमु॑खा ए॒व दे॒वताः॑ प्रीणाति। अ॒ग्निं वा अ॒न्व॒न्या दे॒वताः॑।
 इन्द्र॑म॒न्व॒न्याः। ता ए॒वोभ॑र्याः प्रीणाति। प॒यो वा ओष॑धयः।
 प॒यः प॒यः। प॒यसै॒वास्मै॒ प॒योऽव॑ रुन्धे। अथोत्त॑रस्मै ह॒विषै॑
 व॒त्स॒न॒पाकु॑र्यात्॥८॥

सैव ततः प्रायश्चित्तिः। अ॒र्धो वा ए॒तस्य॑ य॒ज्ञस्य॑ मीयते। यस्य
 व्र॒त्येऽह॒न्य॒त्य॒नाल॑म्भुका भव॑न्ति। ताम॑प॒रु॒ध्यं य॒जेत। सर्वे॑णै॒व य॒ज्ञेन॑
 यज॑ते। तामि॒द्वोप॑ ह्वयेत। अमू॒हम॑स्मि। सा त्वम्। द्यौर॒हम्। पृ॒थि॒वी
 त्वम्। सामा॒हम्। ऋ॒त्नम्। तावे॒हि स॒म्भ॒वाव। स॒ह रे॒तां द॒धाव॑है।
 पु॒९से पु॒त्राय॑ वेत्त॑वै। रा॒य॒स्पोषा॑य सु॒प्रजा॒स्त्वाय॑ सु॒वीर्या॑येति। अ॒र्ध
 ए॒वैना॒मुप॑ ह्वयते। सैव ततः प्रायश्चित्तिः॥९॥

द॒धा॒ति य॒ज्ञ उ॑त॒ एक॑न्ध॒र्यन्ति॑ रुन्धे कुर्या॑दा॒र्च्छ॒त्य॒पाकु॑र्यात्पृथि॒वी त्वम॑ष्टौ च
 (सर्वा॑न् वि वै यदि॑ परस्त॒रामोष॑धीरन्यत॒रानु॑भ॒यान॒र्धो वै॥)॥—————[१]

यद्विष॑ण्णेन जुहुयात्। अ॒प्र॒जा अ॒प॒शुर्य॑ज॒मानः॑ स्यात्।
 यदना॑यतने नि॒नये॑त्। अ॒ना॒य॒तनः॑ स्यात्। प्रा॒जाप॒त्य॒यर्चा॑
 व॒ल्मीक॑व॒पाया॒मव॑ नयेत्। प्रा॒जाप॒त्यो वै व॒ल्मीकः॑। य॒ज्ञः
 प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑तावे॒व य॒ज्ञं प्र॑तिष्ठापयति। भूरि॒त्याह॑। भू॒तो वै
 प्र॒जाप॑तिः॥१०॥

भूति॑मे॒वोपै॑ति। तत्कृ॒त्वा। अ॒न्यां दु॒ग्ध्वा पुन॑र्होत॒व्यम्॑।
 सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यत्की॒टाव॑प॒त्रेन॑ जुहुयात्। अ॒प्र॒जा
 अ॒प॒शुर्य॑ज॒मानः॑ स्यात्। यदना॑यतने नि॒नये॑त्। अ॒ना॒य॒तनः॑

स्यात्। मध्यमेन पुर्णेन द्यावापृथिव्ययर्चाऽन्तः परिधि निनयेत्।
द्यावापृथिव्योरेवैनत्प्रतिष्ठापयति॥११॥

तत्कृत्वा। अन्यां दुग्ध्वा पुनर्होतव्यम्। सैव ततः
प्रायश्चित्तिः। यदववृष्टेन जुहुयात्। अपरूपमस्याऽऽत्मञ्जायेत।
किलासो वास्यादर्शसो वा। यत्प्रत्येयात्। यज्ञं विच्छिन्द्यात्। स
जुहुयात्। मित्रो जनान्कल्पयति प्रजानन्॥१२॥

मित्रो दाधार पृथिवीमुत द्याम्। मित्रः कृष्टीरनिमिषाऽभि
चष्टे। सत्यायं हव्यं घृतवञ्जुहोतेति। मित्रेणैवैनत्कल्पयति।
तत्कृत्वा। अन्यां दुग्ध्वा पुनर्होतव्यम्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः।
यत्पूर्वस्यामाहुत्या९ हुतायामुत्तराऽऽहुतिः स्कन्देत्। द्विपाद्भिः
पशुभिर्यजमानो व्युध्येत। यदुत्तरयाऽभि जुहुयात्॥१३॥

चतुष्पाद्भिः पशुभिर्यजमानो व्युध्येत। यत्र वेत्थं वनस्पते
देवानां गुह्या नामानि। तत्र हव्यानि गामयेति वानस्पत्ययर्चा
समिधमाधाय। तूष्णीमेव पुनर्जुहुयात्। वनस्पतिनैव यज्ञस्यार्ता
चानार्ता चाऽऽहुती वि दाधार। तत्कृत्वा। अन्यां दुग्ध्वा
पुनर्होतव्यम्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यत्पुरा प्रयाजेभ्यः प्राङङ्गारः
स्कन्देत्। अध्वर्यवे च यजमानाय चाकं स्यात्॥१४॥

यदक्षिणा। ब्रह्मणे च यजमानाय चाकं स्यात्। यत्प्रत्यक्।
होत्रे च पत्न्यै च यजमानाय चाकं स्यात्। यदुदङ्। अग्नीधे

च पशुभ्यंश्च यजमानाय चाकं स्यात्। यदभिजुहुयात्। रुद्रोऽस्य
पशून्धातुकः स्यात्। यन्नाभिजुहुयात्। अशान्तः प्रहियेत॥१५॥

सुवस्य बुध्रेनाभिनिदध्यात्। मा तमो मा यज्ञस्तमन्मा
यजमानस्तमत्। नमस्ते अस्त्वायते। नमो रुद्र परायते। नमो
यत्र निषीदसि। अमुं मा हिंसीरमुं मा हिंसीरिति येन
स्कन्देत्। तं प्रहरेत्। सहस्रं शृङ्गो वृषभो जातवेदाः। स्तोमं पृष्ठो
घृतवांश्सुप्रतीकः। मा नो हासीन्मेत्थितो नेत्वा जहाम। गोपोषं
नो वीरपोषं च यच्छेति। ब्रह्मणैवेनं प्र हरति। सैव ततः
प्रायश्चित्तिः॥१६॥

वै प्रजापतिः स्थापयति प्रजानन्नभि जुहुयात्स्याद्वियेत जहाम त्रीणि च
(यद्विष्वण्णेन प्राजापत्यया यत्कीटा मध्यमेन यदववृष्टेन यत्पूर्वस्यां यत्पुरा
प्रयाजेभ्यः प्राङङ्गारो यदक्षिणा यत्प्रत्यग्यदुदङ्गः॥) [२]

वि वा एष इन्द्रियेण वीर्येण ध्रियते। यस्याऽऽहिताग्नेरग्निर्मथ्य-
मानो न जायते। यत्रान्यं पश्येत्। तत आहृत्य होतव्यम्।
अग्नावेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। यद्यन्यत्र विन्देत्। अजायां
होतव्यम्। आग्नेयी वा एषा। यदजा। अग्नावेवास्याग्निहोत्रं हुतं
भवति॥१७॥

अजस्य तु नाश्नीयात्। यदजस्याश्नीयात्। यामेवाग्नावाहुतिं
जुहुयात्। तामद्यात्। तस्मादजस्य नाशयम्। यद्यजान्न विन्देत्।

ब्राह्मणस्य दक्षिणे हस्ते होतव्यम्। एष वा अग्निर्वैश्वानरः।
यद्वाह्मणः। अग्नावेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति॥१८॥

ब्राह्मणं तु वसत्यै नाप रुन्ध्यात्। यद्वाह्मणं वसत्या
अपरुन्ध्यात्। यस्मिन्नेवाग्नावाहुतिं जुहुयात्। तं भागधेयेन
व्यर्धयेत्। तस्माद्वाह्मणो वसत्यै नापरुध्यः। यदि ब्राह्मणं
न विन्देत्। दर्भस्तम्बे होतव्यम्। अग्निवान् वै दर्भस्तम्बः।
अग्नावेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति। दर्भास्तु नाध्यासीत्॥१९॥

यद्दर्भानध्यासीत्। यामेवाग्नावाहुतिं जुहुयात्। तामध्यासीत्।
तस्माद्दर्भा नाध्यासितव्याः। यदि दर्भान्न विन्देत्। अप्सु होतव्यम्।
आपो वै सर्वा देवताः। देवतास्वेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति।
आपस्तु न परिचक्षीत्। यदापः परिचक्षीत्॥२०॥

यामेवापस्वाहुतिं जुहुयात्। तां परिचक्षीत्। तस्मादापो न
परिचक्ष्याः। मेध्या च वा एतस्यामेध्या च तनुवौ सः सृज्येते।
यस्याऽऽहिताग्नेरन्यैरग्निभिर्ग्नयः सः सृज्यन्ते। अग्नये विविचये
पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत्। मेध्या चैवास्यामेध्यां च तनुवौ
व्यावर्तयति। अग्नये व्रतपतये पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत्।
अग्निमेव व्रतपतिः स्वैनं भागधेयेनोप धावति। स एवैनं व्रतमा
लम्बयति॥२१॥

गर्भः स्रवन्तमगदमकः। अग्निरिन्द्रस्त्वष्टा बृहस्पतिः।

पृथिव्यामव चुश्चोतैतत्। नाभिप्राप्नोति निर्ऋतिं पराचैः। रेतो
वा एतद्वाजिनमाहिताग्नेः। यदग्निहोत्रम्। तद्यत्स्ववैत्। रेतो-
ऽस्य वाजिनं स्रवेत्। गर्भं स्रवन्तमगदमकरित्याह। रेतं
एवास्मिन्वाजिनं दधाति॥२२॥

अग्निरित्याह। अग्निर्वै रेतोधाः। रेतं एव तदधाति। इन्द्र
इत्याह। इन्द्रियमेवास्मिन्दधाति। त्वष्टेत्याह। त्वष्टा वै पशूनां
मिथुनानां रूपकृत्। रूपमेव पशुषु दधाति। बृहस्पतिरित्याह।
ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैवास्मै प्रजाः प्र जनयति।
पृथिव्यामव चुश्चोतैतदित्याह। अस्यामेवैतत्प्रतिष्ठापयति।
नाभिप्राप्नोति निर्ऋतिं पराचैरित्याह। रक्षसामपहत्यै॥२३॥

अजाऽग्नावेवास्याग्निहोत्रं हुतं भवति भवत्यासीत् परिचक्षीत् लम्भयति
दधाति देवानां बृहस्पतिः पञ्च च (वि वै यद्यन्यमजायां ब्राह्मणस्य
दर्भस्तम्बेऽप्सु होतव्यम्॥)॥ [३]

याः पुरस्तात्प्रस्रवन्ति। उपरिष्ठात्सर्वतश्च याः। तार्भी
रश्मिपवित्राभिः। श्रद्धां यज्ञमा रभे। देवा गातुविदः। गातुं यज्ञाय
विन्दत। मनसस्पतिना देवेन। वाताद्यज्ञः प्र युज्यताम्। तृतीयस्यै
दिवः। गायत्रिया सोम आभृतः॥२४॥

सोमपीथाय सन्नयितुम्। वक्लमन्तरमा ददे। आपो देवीः
शुद्धाः स्थ। इमा पात्राणि शुन्धत। उपातङ्क्षां देवानाम्।
पर्णवल्कमुत शुन्धत। पयो गृहेषु पयो अघ्नियासु। पयो वत्सेषु

पय॒ इन्द्रा॑य ह॒विषे॑ ध्रियस्व। गा॒य॒त्री पर्ण॑वल्केन। पयः॒ सोमं॑
करो॒त्विमम्॥२५॥

अ॒ग्निं गृ॑ह्णामि सु॒रथं॑ यो म॒योभूः। य उ॒द्यन्त॑मा॒रोह॑ति सूर्य॒महै॑।
आ॒दि॒त्यं ज्योति॑षां ज्योति॑रुत्त॒मम्। श्वो य॒ज्ञाय॑ रमतां दे॒वता॑भ्यः।
वसू॑न्नु॒द्राना॑दि॒त्यान्। इन्द्रे॑ण स॒ह दे॒वता॑ः। ताः पूर्वं॑ परिं गृह्णामि। स्व
आ॒यत॑ने मनी॒षया॑। इ॒मामूर्जं॑ पञ्चद॒शीं ये प्रवि॑ष्टाः। तान्दे॒वान्परि॑
गृह्णामि॒ पूर्वः॥२६॥

अ॒ग्निर्ह॑व्य॒वाडि॑ह ताना व॑हतु। पौ॒र्ण॒मा॒सं ह॒विरि॑दमेषां
मयि॑। आ॒मा॒वा॒स्यं ह॒विरि॑दमेषां मयि॑। अ॒न्तरा॑ऽग्नी प॒शवः॑।
दे॒वस॑स॒द॒मा ग॑मन्। तान्पूर्वः॑ परिं गृह्णामि। स्व आ॒यत॑ने
मनी॒षया॑। इ॒ह प्र॒जा वि॒श्वरू॑पा रमन्ताम्। अ॒ग्निं गृ॑हप॑तिम॒भि
सं॒वसा॑नाः। ताः पूर्वं॑ परिं गृह्णामि॥२७॥

स्व आ॒यत॑ने मनी॒षया॑। इ॒ह प॒शवो॑ वि॒श्वरू॑पा रमन्ताम्।
अ॒ग्निं गृ॑हप॑तिम॒भि सं॒वसा॑नाः। तान्पूर्वः॑ परिं गृह्णामि। स्व आ॒यत॑ने
मनी॒षया॑। अ॒यं पि॑तृ॒णाम॒ग्निः। अवा॑ङ्मु॒व्या पि॑तृभ्य॒ आ। तं पूर्वं॑ परिं
गृह्णामि। अ॒वि॒षन्नः पि॑तुं क॑रत्। अज॑स्रं त्वां स॑भापा॒लाः॥२८॥

वि॒ज॒यभा॑गं स॒मि॒न्धता॑म्। अ॒ग्ने दी॒दाय॑ मे स॒भ्य। विजि॑त्यै
श॒रदः॑ श॒तम्। अ॒न्नमा॑वस॒थीय॑म्। अ॒भि ह॑राणि श॒रदः॑ श॒तम्।
आ॒वस॑थे श्रियं म॒न्त्रम्। अहि॑र्बु॒ध्नियो॑ नि य॑च्छतु। इ॒दम॒हम॒ग्नि॒ज्यै॑ष्ठेभ्यः। वसु॑भ्यो य॒ज्ञं प्र॑ब्रवीमि। इ॒दम॒हमिन्द्र॑ज्यैष्ठेभ्यः॥२९॥

रुद्रेभ्यो यज्ञं प्र ब्रवीमि। इदमहं वरुणज्येष्ठेभ्यः। आदित्येभ्यो
यज्ञं प्र ब्रवीमि। पयस्वतीरोषधयः। पयस्वद्वीरुधां पयः। अपां
पयसो यत्पयः। तेन मामिन्द्र स९ सृज। अग्ने॑ व्रतपते व्रतं
चरिष्यामि। तच्छकेयं तन्मे राध्यताम्। वायो॑ व्रतपत आदित्य
व्रतपते॥३०॥

व्रतानां॑ व्रतपते व्रतं चरिष्यामि। तच्छकेयं तन्मे
राध्यताम्। इमां प्राचीमुदीचीम्। इषमूर्जमभि स९स्कृताम्।
बहुपर्णामशुष्काग्राम्। हरामि पशुपामहम्। यत्कृष्णो रूपं कृत्वा।
प्राविशस्त्वं वनस्पतीन्। ततस्त्वामैकविंशतिधा। सम्भरामि
सुसम्भृता॥३१॥

त्रीन्परिधी९ स्तिस्रः समिधः। यज्ञायुरनुसञ्चरान्। उपवेषं
मेक्षणं धृष्टिम्। सं भरामि सुसम्भृता॥ या जाता ओषधयः।
देवेभ्यस्त्रियुगं पुरा। तासां पर्व राध्यासम्। परिस्तरमाहरन्। अपां
मेध्यं यज्ञियम्। सदेव९ शिवमस्तु मे॥३२॥

आच्छेत्ता वो मा रिषम्। जीवानि शरदः शतम्। अपरिमितानां
परिमिताः। सन्नह्ये सुकृताय कम्। एनो मा निगाङ्कतमच्चनाहम्।
पुनरुत्थाय बहुला भवन्तु। सकृदाच्छिन्नं बरहिरूर्णामृदु। स्योनं
पितृभ्यस्त्वा भराम्यहम्। अस्मिन्त्सीदन्तु मे पितरः सोम्याः।
पितामहाः प्रपितामहाश्चानुगैः सह॥३३॥

त्रिवृत्पलाशे दर्भः। इयान्प्रादेशसम्मितः। यज्ञे पवित्रं
पोतृतमम्। पयो हव्यं करोतु मे। इमौ प्राणापानौ। यज्ञस्याङ्गानि
सर्वशः। आप्याययन्तौ सञ्चरताम्। पवित्रे हव्यशोधने। पवित्रे स्थो
वैष्णवी। वायुर्वा मनसा पुनातु॥३४॥

अयं प्राणश्चापानश्च। यजमानमपि गच्छताम्। यज्ञे ह्यभूतां
पोतारौ। पवित्रे हव्यशोधने। त्वया वेदिं विविदुः पृथिवीम्। त्वया
यज्ञो जायते विश्वदानिः। अच्छिद्रं यज्ञमन्वेषि विद्वान्। त्वया
होता सन्तनोत्यर्धमासान्। त्रयस्त्रिंशोऽसि तन्तूनाम्। पवित्रेण
सहागहि॥३५॥

शिवेयं रज्जुरभिधानीं। अघ्नियामुपं सेवताम्। अप्रस्रं साय
यज्ञस्य। उखे उपदधाम्यहम्। पशुभिः सन्नीतं बिभृताम्। इन्द्राय
शृतं दधि। उपवेषोऽसि यज्ञाय। त्वां परिवेषमधारयन्। इन्द्राय
हविः कृण्वन्तः। शिवः शग्मो भवासि नः॥३६॥

अमृन्मयन्देवपात्रम्। यज्ञस्याऽऽयुषि प्र युज्यताम्। तिरः
पवित्रमतिनीताः। आपो धारय मातिगुः। देवेन सवित्रोत्पूताः।
वसोः सूर्यस्य रश्मिभिः। गां दौहपवित्रे रज्जुम्। सर्वा पात्राणि
शुन्धत। एता आ चरन्ति मधुमद्बुहानाः। प्रजावतीर्यशसो
विश्वरूपाः॥३७॥

बह्वीर्भवन्तीरुपजायमानाः। इह व इन्द्रो रमयतु गावः। पूषा
स्थ। अयक्ष्मा वः प्रजया सः सृजामि। रायस्पोषेण बहुलाभवन्तीः।

ऊर्जं पयः पिन्वमाना घृतं च। जीवो जीवन्तीरुपवः सदेयम्।
द्यौश्चेमं यज्ञं पृथिवी च सन्दुहाताम्। धाता सोमैः सह वातेन
वायुः। यजमानाय द्रविणं दधातु॥३८॥

उत्सं दुहन्ति कलशं चतुर्बिलम्। इडां देवीं मधुमतीं
सुवर्विदम्। तदिन्द्राग्नी जिन्वतं सूनृतावत्। तद्यजमानममृतत्वे
दधातु। कामधुक्षः प्र णो ब्रूहि। इन्द्राय हविरिन्द्रियम्। अमूं
यस्यां देवानाम्। मनुष्याणां पयो हितम्। बहु दुग्धीन्द्राय देवेभ्यः।
हव्यमा प्यायतां पुनः॥३९॥

वत्सेभ्यो मनुष्येभ्यः। पुनर्दोहाय कल्पताम्। यज्ञस्य
सन्ततिरसि। यज्ञस्य त्वा सन्ततिमनु सन्तनोमि। अदस्तमसि
विष्णवे त्वा। यज्ञायपि दधाम्यहम्। अद्विररित्तेन पात्रेण।
याः पूताः परिशेरते। अयं पयः सोमं कृत्वा। स्वां योनिमपि
गच्छतु॥४०॥

पूर्णवल्कः पवित्रम्। सौम्यः सोमाद्धि निर्मितः। इमौ पूर्णं
च दर्भं च। देवानां हव्यशोधनौ। प्रातर्वेषाय गोपाय। विष्णो
हव्यं हि रक्षसि। उभावग्नी उपस्तृणते। देवता उपवसन्तु मे।
अहं ग्राम्यानुपं वसामि। मह्यं गोपतये पशून्॥४१॥

आभृत इमं गृह्णामि पूर्वस्ताः पूर्वः परिगृह्णामि सभापाला इन्द्रज्येष्ठेभ्य आदित्य
व्रतपते सुसम्भृतां मे सह पुनातु गहि नो विश्वरूपा दधातु पुनर्गच्छतु पशून्

(याः पुरस्तादिमामूर्जमिह प्रजा इह पशवोऽयं पितृणामग्निः।)॥—[४]

देवां देवेषु पराक्रमध्वम्। प्रथमा द्वितीयेषु। द्वितीयास्तृतीयेषु।
त्रिरैकादशा इह माऽवता। इदं शकेयं यदिदं करोमि। आत्मा
करोत्वात्मने। इदं करिष्ये भेषजम्। इदं मे विश्वभेषजा। अश्विना
प्रावतं युवम्। इदमहं सेनाया अभीत्वैर्यै॥४२॥

मुखमपोहामि। सूर्यं ज्योतिर्वि भाहि। महत इन्द्रियाय। आ
प्यायतां घृतयोनिः। अग्निर्हव्याऽनु मन्यताम्। खमं ह्य त्वचमं ह्य।
सुरूपं त्वा वसुविदम्। पशूनां तेजसा। अग्नये जुष्टमभि धारयामि।
स्योनं ते सदनं करोमि॥४३॥

घृतस्य धारया सुशेवं कल्पयामि। तस्मिन्त्सीदामृते प्रति
तिष्ठ। व्रीहीणां मेधं सुमनस्यमानः। आर्द्रः प्रथस्त्रुर्भुवनस्य गोपाः।
शृत उथ्न्नाति जनिता मतीनाम्। यस्तं आत्मा पशुषु प्रविष्टः।
देवानां विष्टामनु यो वितस्थे। आत्मन्वान्त्सोम घृतवान् हि भूत्वा।
देवानां च्छु सुर्वविन्द यजमानाय मह्यम्। इरा भूतिः पृथिव्यै रसो
मोत्क्रमीत्॥४४॥

देवाः पितरः पितरो देवाः। योऽहमस्मि स सन् यजे।
यस्यास्मि न तमन्तरेमि। स्वं मे इष्टं स्वं दत्तम्। स्वं पूर्तं
स्वं श्रान्तम्। स्वं हुतम्। तस्य मेऽग्निरुपद्रष्टा। वायुरुपश्रोता।
आदित्योऽनुख्याता। द्यौः पिता॥४५॥

पृथिवी माता। प्रजापतिर्बन्धुः। य एवास्मि स सन् यजे।
 मा भर्मा संविक्था मा त्वां हिंसिषम्। मा ते तेजोऽपं
 क्रमीत्। भरतमुद्धरेमनुषिश्च। अवदानानि ते प्रत्यवेदास्यामि।
 नमस्ते अस्तु मा मां हिंसीः। यदवदानानि तेऽवद्यन्।
 विलोमाकार्षमात्मनः॥४६॥

आज्येन प्रत्यनज्येनत्। तत् आ प्यायतां पुनः। अज्यायो
 यवमात्रात्। आव्याधात्कृत्यतामिदम्। मा रूरुपाम यज्ञस्य। शुद्धं
 स्विष्टमिदं हविः। मनुना दृष्टां घृतपदीम्। मित्रावरुणसमीरिताम्।
 दक्षिणार्धादसम्भिन्दन्। अवद्याम्येकतोमुखाम्॥४७॥

इडे भागं जुषस्व नः। जिन्व गा जिन्वार्वतः। तस्यास्ते
 भक्षिवाणः स्याम। सर्वात्मानः सर्वगणाः। ब्रध्न पिन्वस्व। ददतो
 मे मा क्षायि। कुर्वतो मे मोषदसत्। दिशां कृषिरसि। दिशो मे
 कल्पन्ताम्। कल्पन्तां मे दिशः॥४८॥

दैवींश्च मानुषीश्च। अहोरात्रे मे कल्पेताम्। अर्धमासा मे
 कल्पन्ताम्। मासां मे कल्पन्ताम्। ऋतवो मे कल्पन्ताम्। संवत्सरो
 मे कल्पताम्। कृषिरसि कल्पतां मे। आशानां त्वाऽऽशापालेभ्यः।
 चतुर्भ्यो अमृतैभ्यः। इदं भूतस्याध्यक्षेभ्यः॥४९॥

विधेम हुविषा वयम्। भजतां भागी भागम्। मा भागो-
 ऽभक्त। निरभागं भजामः। अपस्विन्व। ओषधीर्जिन्व। द्विपात्पाहि।
 चतुष्पादवा। दिवो वृष्टिमेरय। ब्राह्मणानामिदं हविः॥५०॥

सोम्यानां॑ सोमपीथिना॑म्। निर्भक्तो ब्राह्मणः। नेहा
 ब्राह्मणस्यास्ति। समङ्कां ब॒र्हिर्ह॒विषां घृतेन॑। समा॑दित्यैर्वसुभिः
 सं म॒रुद्भिः। समिन्द्रेण॑ विश्वेभिर्दे॒वेभि॑रङ्गाम्। दि॒व्यं नभो॑ गच्छतु
 यथ्स्वाहा॑। इन्द्रा॑णीवाविधुवा भूयासम्। अदि॑तिरिव सुपुत्रा।
 अ॒स्थूरि॑ त्वां गा॒र्हप॑त्य॥५१॥

उप॒निष॑दे सुप्रजा॒स्त्वाय॑। सं पत्नी॑ पत्यां सुकृतेन॑ गच्छताम्।
 य॒ज्ञस्य॑ यु॒क्तौ धुर्या॑वभूताम्। स॒ञ्जाना॑नौ विज॑हतामरा॑तीः। दि॒वि
 ज्योति॑र॒ज॒र॒मा र॑भेताम्। दश॑ते त॒नुवो॑ य॒ज्ञ य॒ज्ञियाः॑। ताः प्री॑णातु
 यज॑मानो घृतेन॑। ना॒रि॒ष्ठयोः॑ प्र॒शिष॑मीड॑मानः। दे॒वानां॑ दै॒व्येऽपि॑
 यज॑मानोऽमृतोऽभूत्। यं वा॑ दे॒वा अ॑कल्पयन्॥५२॥

ऊ॒र्जो भा॒गः श॑त॒क्रतू॑। ए॒तद्वा॑ तेन॑ प्रीणानि। तेन॑
 तृ॒प्यत॑मः॒हहौ॑। अ॒हं दे॒वानां॑ सु॒कृता॑मस्मि लो॒के। ममे॒दमि॑ष्टं न
 मिथु॑र्भवाति। अ॒हं ना॑रि॒ष्ठाव॑नुं यजामि वि॒द्वान्। यदा॑भ्यामिन्द्रो
 अ॒द॒धाद्वा॑ग॒धेय॑म्। अ॒दा॒रसृ॑द्भवत देवसोम। अ॒स्मिन् य॒ज्ञे म॑रुतो
 मृ॒डता॑ नः। मा नो॑ विद॒द॒भिभा॑मो अश॑स्तिः॥५३॥

मा नो॑ विद॒द्वृज॑ना॒ द्वेष्ट्या॑ या। ऋष॑भं वा॒जिनं॑ व॒यम्। पूर्ण॑मासं
 यजामहे। स नो॑ दो॒हता॑ सु॒वीर्य॑म्। रा॒यस्पोष॑ सह॒स्रिण॑म्।
 प्रा॒णाय॑ सु॒राध॑से। पूर्ण॑मासाय॒ स्वाहा॑। अ॒मावा॑स्या सु॒भगा॑
 सु॒शेवा॑। धे॒नुरि॑व भूय॑ आ॒प्याय॑माना। सा नो॑ दो॒हता॑ सु॒वीर्य॑म्।

रा॒य॒स्पोष॑ꣳ सह॒स्त्रिण॑म्। अ॒पा॒नाय॑ सु॒राध॑से। अ॒मा॒वा॒स्यायै॑
स्वाहा॑। अ॒भि स्तृ॑णीहि परि॑ धेहि वेदि॑म्। जा॒मिं मा हि॑ꣳसीरमु॒या
शया॑ना। होतृ॒षद॑ना ह॒रि॑ताः सु॒वर्णाः॑। नि॒ष्का इ॒मे यज॑मानस्य
ब्र॒ध्ने॥५४॥

अ॒भी॒त्व॒र्यै करो॑मि क्र॒मीत्पि॒ताऽऽत्म॑न॒ एक॑तो मु॒खां मे दि॒शोऽध्य॑क्षेभ्यो
ह॒विर्गा॑र॒हप॒त्या क॒ल्पय॑न्नश॒स्तिः सा नो॑ दो॒हताꣳ सु॒वीर्य॑ꣳ स॒प्त च॑॥—[५]

परि॑स्तृणीत॒ परि॑धत्ता॒ग्निम्। परि॑हितोऽ॒ग्निर्यज॑मानं भुनक्तु।
अ॒पाꣳ र॒स॒ ओष॑धीनाꣳ सु॒वर्णः॑। नि॒ष्का इ॒मे यज॑मानस्य सन्तु
का॒म॒दुघाः॑। अ॒मुत्रा॑मुष्मि॒ल्लो॒के। भू॒प॒ते भुव॑नपते। म॒ह॒तो भू॒तस्य॑
प॒ते। ब्र॒ह्माणं॑ त्वा वृणीमहे। अ॒हं भू॒प॒तिर॒हं भुव॑नपतिः। अ॒हं म॒ह॒तो
भू॒तस्य॑ प॒तिः॥५५॥

दे॒वेन॑ सवि॒त्रा प्र॑सूत॒ आ॒र्त्विज्यं॑ करिष्यामि। दे॒वं स॒वि॒तरे॑तं
त्वा वृ॑णते। बृह॒स्पतिं॑ दै॒व्यं ब्र॒ह्माण॑म्। तद॒हं मन॑से प्र ब्रवीमि। मनो॑
गा॒य॒त्रि॒यै। गा॒य॒त्री त्रि॒ष्टुभै॑। त्रि॒ष्टु॒जग॑त्यै। जग॑त्यनु॒ष्टुभै॑। अ॒नु॒ष्टु॒क्प॒ङ्क्तौ॑।
प॒ङ्क्तिः॑ प्र॒जाप॑तये॥५६॥

प्र॒जाप॑तिर्वि॒श्वेभ्यो॑ दे॒वेभ्यः॑। वि॒श्वे दे॒वा बृह॑स्पतये।
बृह॒स्पति॑र्ब्रह्म॒णे। ब्रह्म॒ भूर्भुवः॑ सु॒वः। बृह॒स्पति॑र्दे॒वानां॑ ब्रह्मा। अ॒हं
म॑नु॒ष्या॑णाम्। बृह॑स्पते य॒ज्ञं गो॑पाय। इ॒दं तस्मै॑ ह॒र्म्यं करो॑मि। यो
वो दे॒वाश्चर॑ति ब्रह्म॒चर्य॑म्। मे॒धा॒वी दि॒क्षु मन॑सा तप॒स्वी॥५७॥

अ॒न्तर्द॑तश्चरति॒ मानु॑षीषु। चतुः॑ शिखण्डा युव॒तिः सु॒पेशाः॑।
घृ॒तप्र॑तीका॒ भुव॑नस्य॒ मध्ये॑। म॒र्मृज्य॑मा॒ना मह॑ते सौभ॒गाय। मह्यं॑
धु॒क्ष्व॒ यज॑मानाय॒ कामा॑न्। भू॒मिर्भू॑त्वा म॒हिमा॑न् पु॒पोष। ततो॑ दे॒वी
वर्ध॑यते॒ पया॑ंसि। य॒ज्ञियां॑ य॒ज्ञं वि च॒ यन्ति॑ शं च॑। ओष॑धी॒रापं॑
इ॒ह शक्नो॑रीश्च। यो मां हृ॒दा मन॑सा॒ यश्च॑ वा॒चा॥५८॥

यो ब्रह्म॑णा॒ कर्म॑णा॒ द्वेष्टि॑ दे॒वाः। यः श्रु॑तेन॒ हृद॑येनेष्ण॒ता
च॑। तस्यै॑न्द्र॒ वज्रे॑ण॒ शिर॑श्छि॒नद्भिः॑। ऊ॒र्णामृ॑दु प्रथ॑मान॒स्यो॑नम्।
दे॒वेभ्यो॑ जुष्टं॒ सद॑नाय॒ बर्हिः॑। सु॒वर्गे॑ लो॒के यज॑मानं॒ हि
धे॒हि। मां नाक॑स्य पृ॒ष्ठे पर॑मे व्यो॒मन्। चतुः॑ शिखण्डा युव॒तिः
सु॒पेशाः॑। घृ॒तप्र॑तीका॒ वयु॑नानि वस्ते। साऽऽस्ती॒र्यमा॑णा मह॑ते
सौभ॒गाय॥५९॥

सा मे॑ धु॒क्ष्व॒ यज॑मानाय॒ कामा॑न्। शि॒वा च॑ मे श॒ग्मा चै॑धि।
स्यो॒ना च॑ मे सु॒षदा॑ चैधि। ऊ॒र्ज॑स्वती च मे॒ पय॑स्वती चैधि। इष॒मूर्जं॑
मे पि॒न्वस्व। ब्रह्म॒ तेजो॑ मे पि॒न्वस्व। क्ष॒त्रमो॑जो मे पि॒न्वस्व।
वि॒शं पु॑ष्टिं मे पि॒न्वस्व। आ॒युर्ना॑द्यं मे पि॒न्वस्व। प्र॒जां प॒शून्मे॑
पि॒न्वस्व॥६०॥

अ॒स्मिन् य॒ज्ञ उ॒प भू॒य इ॒न्नु मे॑। अ॒वि॒क्षो॒भाय॑ परि॒धीं द॑धामि।
ध॒र्ता ध॒रुणो॑ धरी॒यान्। अ॒ग्निर्द्वे॒षांसि॑ निरि॒तो नु॑दातै। वि॒च्छि॒नद्भिः॑
वि॒धृती॑भ्यां॒ स॒पत्नान्। जा॒तान्नात॑व्यान्॒ ये च॑ जनि॒ष्यमा॑णाः। वि॒शो

यन्त्राभ्यां विधमाम्येनान्। अह॑ स्वानामुत्तमो॑ऽसानि देवाः। विशो॑
यन्त्रे नुदमाने॑ अरातिम्। विश्वं॑ पाप्मानममतिं॑ दुर्मरायुम्॥६१॥

सीदन्ती देवी सुकृतस्य॑ लोके। धृतीं॑ स्थो विधृती॑ स्वधृती।
प्राणान्मयि॑ धारयतम्। प्रजां॑ मयि॑ धारयतम्। पशून्मयि॑ धारयतम्।
अयं प्रस्तर॑ उभयस्य॑ धर्ता। धर्ता प्रयाजानां॑ मुतानूयाजानां॑म्। स
दाधार॑ समिधो॑ विश्वरूपाः। तस्मिन्श्चुचो॑ अध्या सादयामि। आ
रोह॑ पथो जुहु देवयानान्॥६२॥

यत्रर्षयः प्रथमजा ये पुराणाः। हिरण्यपक्षाऽजिरा सम्भृताङ्गा।
वहांसि मा सुकृतां॑ यत्र॑ लोकाः। अवाहं बाध उपभृता॑ सपत्नान्।
जातान्भ्रातृव्यान्॑ ये च॑ जनिष्यमाणाः। दोहै॑ यज्ञ॑ सुदुघामिव
धेनुम्। अहमुत्तरो॑ भूयासम्। अधरे॑ मथ्सपत्नाः॑। यो मा॑ वाचा
मनसा॑ दुर्मरायुः। हृदाऽरातीयादभिदासदग्ने॥६३॥

इदमस्य॑ चित्तमधरं ध्रुवायाः॑। अहमुत्तरो॑ भूयासम्। अधरे॑
मथ्सपत्नाः॑। ऋषभो॑ऽसि शाक्वरः। घृताचीना॑ सूनुः। प्रियेण॑ नाम्ना
प्रिये॑ सदसि॑ सीद। स्योनो मे॑ सीद सुषदः॑ पृथिव्याम्। प्रथयि॑ प्रजयां॑
पशुभिः॑ सुवर्गे॑ लोके। दिवि॑ सीद॑ पृथिव्यामन्तरिक्षे। अहमुत्तरो॑
भूयासम्॥६४॥

अधरे॑ मथ्सपत्नाः॑। इय॑ स्थाली घृतस्य॑ पूर्णा। अच्छिन्नपयाः॑
शतधार॑ उत्सः। मारुतेन॑ शर्मणा॑ दैव्येन। यज्ञो॑ऽसि सर्वतः॑ श्रितः।

सर्वतो मां भूतं भविष्यच्छ्रयताम्। शतं मे सन्त्वाशिषः। सहस्रं मे सन्तु सूनृताः। इरावतीः पशुमतीः। प्रजापतिरसि सर्वतः श्रितः॥६५॥

सर्वतो मां भूतं भविष्यच्छ्रयताम्। शतं मे सन्त्वाशिषः। सहस्रं मे सन्तु सूनृताः। इरावतीः पशुमतीः। इदमिन्द्रियममृतं वीर्यम्। अनेनेन्द्राय पशवोऽचिकित्सन्। तेन देवा अवतोप माम्। इहेषमूर्जं यशः सह ओजः सनेयम्। शृतं मयि श्रयताम्। यत्पृथिवीमचरत्तत्प्रविष्टम्॥६६॥

येनासिंश्चद्वलमिन्द्रे प्रजापतिः। इदं तच्छुक्रं मधु वाजिनीवत्। येनोपरिष्ठादधि नोन्महेन्द्रम्। दधि मां धिनोतु। अयं वेदः पृथिवीमन्वविन्दत्। गुहां सतीं गहने गह्वरेषु। स विन्दतु यजमानाय लोकम्। अच्छिद्रं यज्ञं भूरिकर्मा करोतु। अयं यज्ञः समंसदद्धविष्मान्। ऋचा साम्ना यजुषा देवताभिः॥६७॥

तेन लोकान्त्सूर्यवतो जयेम। इन्द्रस्य सख्यममृतत्वमश्याम्। यो नः कनीय इह कामयातै। अस्मिन् यज्ञे यजमानाय मह्यम्। अप तमिन्द्राग्नी भुवनान्नुदेताम्। अहं प्रजां वीरवतीं विदेय। अग्ने वाजजित्। वाजं त्वा सरिष्यन्तम्। वाजं जेष्यन्तम्। वाजिनं वाजजितम्॥६८॥

वाजजित्यायै सं मांजिर्म। अग्निमन्नादमन्नाद्याय। उपहृतो द्यौः

पिता। उप॒ मां द्यौः पि॒ता ह्य॑ताम्। अ॒ग्निरा॒ग्नी॑धात्। आयु॑षे॒ वर्च॑से।
जी॒वात्वै॑ पु॒ण्याय॑। उप॑हृता पृथि॒वी मा॒ता। उप॒ मां मा॒ता पृथि॒वी
ह्य॑ताम्। अ॒ग्निरा॒ग्नी॑धात्॥६९॥

आयु॑षे॒ वर्च॑से। जी॒वात्वै॑ पु॒ण्याय॑। मनो॑ ज्योति॑र्जुषता॒माज्य॑म्।
विच्छि॑न्नं य॒ज्ञं स॒मिमं॑ द॒धातु॑। बृह॒स्पति॑स्तनुता॒मिमं॑ नः। वि॒श्वे
दे॒वा इ॒ह मा॑दयन्ताम्। यन्ते॑ अ॒ग्न आ॒वृश्चामि॑। अ॒हं वा॑ क्षिपि॒तश्चर॑न्।
प्र॒जां च॒ तस्य॑ मूलं॑ च। नी॒चैर्दे॒वा नि वृ॑श्चत॥७०॥

अ॒ग्ने यो नो॑ऽभि॒दास॑ति। स॒मा॒नो यश्च॑ नि॒ष्ट्यः। इ॒ध्मस्ये॑व
प्र॒क्षाय॑तः। मा तस्योच्छे॑षि॒ किञ्च॑न। यो मां द्वेष्टि॑ जातवेदः। यं
चाऽऽहं॑ द्वेष्मि॒ यश्च॑ माम्। सर्वा॑ऽस्तान॒ग्रे स॒न्दह॑। या॑ऽश्चा॒हं द्वेष्मि॒
ये च॒ माम्। अ॒ग्ने वा॒जजि॑त्। वा॒जं त्वा॑ स॒सृवा॑ऽसम्॥७१॥

वा॒जं जि॒गिवा॑ऽसम्। वा॒जिनं॑ वा॒जजि॑तम्। वा॒ज॒जित्या॑यै
स॒म्मा॑र्जिम्। अ॒ग्निम॑न्ना॒दम॑न्नाद्याय। वेदि॑र्ब॒रुहिः॑ श्रु॒तं ह॒विः। इ॒ध्मः
प॑रि॒धयः॑ सु॒चः। आ॒ज्यं य॒ज्ञ ऋ॒चो य॒जुः। या॒ज्याश्च॑ वष॒ट्प॒राः। सं
मे॒ स॒न्न॑तयो नमन्ताम्। इ॒ध्मस॒न्न॑ह॒ने हु॑ते॥७२॥

दि॒वः खी॑लोऽव॑ततः। पृथि॒व्या अ॒ध्युत्थि॑तः। तेना॑
स॒हस्र॑काण्डेन। द्विष॑न्तं॒ शोच॑यामसि। द्विष॑न्मे॒ बहु॑ शोचतु।
ओष॑धे॒ मो अ॒हं शु॑चम्। य॒ज्ञ नम॑स्ते य॒ज्ञ। नमो॑ नम॑श्च ते य॒ज्ञ।
शि॒वेन॑ मे॒ सन्ति॑ष्ठस्व। स्यो॒नेन॑ मे॒ सन्ति॑ष्ठस्व॥७३॥

सुभूतेन॑ मे सन्तिष्ठस्व। ब्रह्मवर्च॑सेन॑ मे सन्तिष्ठस्व।
यज्ञस्यर्द्धि॑मनु सन्तिष्ठस्व। उप॑ ते यज्ञ॒ नमः॑। उप॑ ते नमः॑। उप॑
ते नमः॑। त्रिष्फ॒लीक्रिय॑माणानाम्। यो न्य॒ङ्गो अ॑वशिष्य॑ते। रक्ष॑सां
भा॒गधेय॑म्। आप॒स्तत्र॑ व॒हता॑दितः॥७४॥

उ॒लूख॑ले॒ मुस॑ले यच्च॒ शूर्पे॑। आ॒शि॒श्लेष॑ दृषदि॒ यत्क॑पाले॑।
अ॒व॒प्रुषो॑ वि॒प्रुषः॑ संय॑जामि। वि॒श्वे दे॒वा ह॒विरि॑दं जु॒षन्ता॑म्। य॒ज्ञे
या वि॒प्रुषः॑ सन्ति॑ ब॒ह्वीः। अ॒ग्नौ ताः सर्वाः॑ स्वि॑ष्टाः सु॒हुता॑ जुहोमि।
उ॒द्यन्न॑द्यमि॒त्र महः॑। स॒पत्न्या॑न्मे अनी॑नशः। दि॒वैनान् वि॒द्युता॑ जहि।
नि॒म्रोच॑न्नध॒रान्कृ॑धि॥७५॥

उ॒द्यन्न॑द्य वि नो॑ भज। पि॒ता पु॒त्रेभ्यो॑ यथा॑। दी॒र्घायु॑त्वस्य॑
हे॒शिषे। तस्य॑ नो देहि॒ सूर्य॑।

॥ ह॒द्रोग॑घ्न-मन्त्राः ॥

उ॒द्यन्न॑द्य मि॒त्रमहः॑। आ॒रोह॑न्नुत्तरां॒ दिव॑म्। ह॒द्रो॒गं म॑मं
सूर्य॑। ह॒रि॒माणं॑ च नाशय। शु॒केषु॑ मे ह॒रि॒माणम्॑। रो॒प॒णाका॑सु
द॒ध्मसि॑॥७६॥

अथो॑ ह॒रि॒द्र॒वेषु॑ मे। ह॒रि॒माणं॑ नि द॑ध्मसि। उ॒द॒गा॒द्यमा॑दित्यः।
वि॒श्वेन॑ स॒हसा॑ स॒ह। द्वि॒षन्तं॑ म॑मं र॒न्धय॑न्। मो अ॒हं द्वि॒षतो॑ र॒धम्।

यो नः॑ शपा॒दश॑पतः। यश्च॑ नः॑ शप॑तः शपा॑त्। उ॒षाश्च॑ तस्मै॑

निमुक्कं। सर्वं पापं समूहताम्॥७७॥

यो नः सपत्नो यो रणः। मर्तोऽभिदासंति देवाः। इध्मस्यैव
प्रक्षायतः। मा तस्योच्छेषि किञ्चन। अवंसृष्टः परापत। शरो
ब्रह्मसंशितः। गच्छाऽमित्रान्त्र विंश। मैषां कञ्चनोच्छेषः॥७८॥
पतिः प्रजापतये तपस्वी वाचा सौभगाय पशून्मे पिन्वस्व दुर्मरायुं
देवयानानग्नेऽन्तरिक्षेऽहमुत्तरो भूयासं प्रजापतिरसि सर्वतः श्रितः प्रविष्टं
देवताभिर्वाज्जितं पृथिवी ह्वयतामग्निराग्नीध्राद्वश्नत ससृवांसं हुते स्योनेन
मे सन्तिष्ठस्वेतः कृधि दध्मस्यूहतामष्टौ च॥ [६]

सक्षेदं पश्य। विधर्तरिदं पश्य। नाकेदं पश्य। रमतिः पर्निष्ठा।
ऋतं वर्षिष्ठम्। अमृतायान्याहुः। सूर्यो वर्षिष्ठो अक्षभिर्विभाति।
अनु द्यावापृथिवी देवपुत्रे। दीक्षाऽसि तपसो योनिः। तपोऽसि
ब्रह्मणो योनिः॥७९॥

ब्रह्मासि क्षत्रस्य योनिः। क्षत्रमस्यृतस्य योनिः। ऋतमसि भूरा
रभे। श्रद्धां मनसा। दीक्षां तपसा। विश्वस्य भुवनस्याधिपत्नीम्। सर्वे
कामा यजमानस्य सन्तु। वातं प्राणं मनसाऽन्वा रभामहे। प्रजापतिं
यो भुवनस्य गोपाः। स नो मृत्योस्त्रायतां पात्वहंसः॥८०॥

ज्योग्जीवा जरामशीमहि। इन्द्रं शाक्रर गायत्रीं प्रपद्ये। तान्ते
युनज्मि। इन्द्रं शाक्रर त्रिष्टुभं प्रपद्ये। तान्ते युनज्मि। इन्द्रं शाक्रर
जगतीं प्रपद्ये। तान्ते युनज्मि। इन्द्रं शाक्ररानुष्टुभं प्रपद्ये। तान्ते
युनज्मि। इन्द्रं शाक्रर पङ्क्तिं प्रपद्ये॥८१॥

तान्ते युनज्मि। आऽहं दीक्षामरुहमृतस्य पत्नीम्। गायत्रेण
छन्दसा ब्रह्मणा च। ऋतं सत्येऽधायि। सत्यमृतेऽधायि। ऋतं
च मे सत्यं चाभूताम्। ज्योतिरभूवः सुवर्गमम्। सुवर्गं लोकं
नाकस्य पृष्ठम्। ब्रध्नस्य विष्टपमगमम्। पृथिवी दीक्षा॥८२॥

तयाऽग्निर्दीक्षया दीक्षितः। ययाऽग्निर्दीक्षया दीक्षितः। तया
त्वा दीक्षया दीक्षयामि। अन्तरिक्षं दीक्षा। तया वायुर्दीक्षया
दीक्षितः। यया वायुर्दीक्षया दीक्षितः। तया त्वा दीक्षया दीक्षयामि।
द्यौर्दीक्षा। तयाऽऽदित्यो दीक्षया दीक्षितः। ययाऽऽदित्यो दीक्षया
दीक्षितः॥८३॥

तया त्वा दीक्षया दीक्षयामि। दिशो दीक्षा। तया चन्द्रमा
दीक्षया दीक्षितः। यया चन्द्रमा दीक्षया दीक्षितः। तया त्वा दीक्षया
दीक्षयामि। आपो दीक्षा। तया वरुणो राजा दीक्षया दीक्षितः।
यया वरुणो राजा दीक्षया दीक्षितः। तया त्वा दीक्षया दीक्षयामि।
ओषधयो दीक्षा॥८४॥

तया सोमो राजा दीक्षया दीक्षितः। यया सोमो राजा दीक्षया
दीक्षितः। तया त्वा दीक्षया दीक्षयामि। वाग्दीक्षा। तया प्राणो
दीक्षया दीक्षितः। यया प्राणो दीक्षया दीक्षितः। तया त्वा दीक्षया
दीक्षयामि। पृथिवी त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षताम्। अन्तरिक्षं त्वा
दीक्षमाणमनु दीक्षताम्। द्यौस्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षताम्॥८५॥

दिशस्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्। आपस्त्वा दीक्षमाणमनु

दीक्षन्ताम्। ओषधयस्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्। वाक्त्वा
 दीक्षमाणमनु दीक्षताम्। ऋचस्त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्।
 सामानि त्वा दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्। यजूंषि त्वा
 दीक्षमाणमनु दीक्षन्ताम्। अहंश्च रात्रिश्च। कृषिश्च वृष्टिश्च।
 त्विषिश्चापंचितिश्च॥८६॥

आपश्चौषधयश्च। ऊर्कं सूनृतां च। तास्त्वा दीक्षमाणमनु
 दीक्षन्ताम्। स्वे दक्षे दक्षपितेह सीद। देवानां सुमो महते
 रणाय। स्वासस्थस्तनुवा संविंशस्व। पितेवैधि सूनव आ सुशेवः।
 शिवो मां शिवमा विंश। सत्यं मं आत्मा। श्रद्धा मेऽक्षितिः॥८७॥

तपो मे प्रतिष्ठा। सवितृप्रसूता मां दिशो दीक्षयन्तु।
 सत्यमस्मि। अहं त्वदस्मि मदसि त्वमेतत्। ममासि योनिस्तव
 योनिरस्मि। ममैव सन्वहं हव्यान्यग्रे। पुत्रः पित्रे लोककृज्जातवेदः।
 आजुह्वानः सुप्रतीकः पुरस्तात्। अग्रे स्वां योनिमा सीद साध्या।
 अस्मिन्सुधस्थे अध्युत्तरस्मिन्॥८८॥

विश्वे देवा यजमानश्च सीदत। एकमिषे विष्णुस्त्वाऽन्वेतु।
 द्वे ऊर्जे विष्णुस्त्वाऽन्वेतु। त्रीणि ब्रताय विष्णुस्त्वाऽन्वेतु।
 चत्वारि मायोभवाय विष्णुस्त्वाऽन्वेतु। पञ्च पशुभ्यो विष्णुस्त्वा-
 ऽन्वेतु। षड्रायस्पोषाय विष्णुस्त्वाऽन्वेतु। सप्त सप्तभ्यो होत्राभ्यो
 विष्णुस्त्वाऽन्वेतु। सखायः सप्तपदा अभूमा। सख्यं ते गमेयम्॥८९॥

स॒ख्यात्ते॒ मा योष॑म्। स॒ख्यान्मे॒ मा योषाः॑। साऽसि॑ सुब्रह्म॒ण्ये।
तस्या॑स्ते पृथि॒वी पादः॑। साऽसि॑ सुब्रह्म॒ण्ये। तस्या॑स्तेऽन्तरि॑क्षं
पादः॑। साऽसि॑ सुब्रह्म॒ण्ये। तस्या॑स्ते द्यौः पादः॑। साऽसि॑ सुब्रह्म॒ण्ये।
तस्या॑स्ते दि॒शः पादः॑॥१०॥

प॒रोर॑जास्ते पश्च॒मः पादः॑। सा न॒ इष॑मूर्जं धु॒क्ष्वा। तेजं
इन्द्रि॒यम्। ब्र॒ह्मव॑र्च॒सम॒न्नाद्य॑म्। वि मि॑मे त्वा॒ पय॑स्वतीम्। दे॒वानां॑
धे॒नुः सु॒दुघा॑मन॒पस्फुर॑न्तीम्। इन्द्रः॒ सोमं॑ पिबतु। क्षेमो॑ अस्तु नः।
इ॒मान्राः कृ॑णुत॒ वेदि॑मेत्य॑। वसु॑मती॒ रुद्र॑व॒न्तीमादि॑त्यव॒न्तीम्॥११॥

व॒र्ष्मन्दि॑वः। नाभा॑ पृथि॒व्याः। यथा॒ऽयं यज॑मानो न रि॒ष्येत्।
दे॒वस्य॑ सवि॒तुः स॒वे। चतुः॑ शिखण्डा युव॒तिः सु॒पेशाः॑। घृ॒तप्र॑तीका
भुव॑नस्य॒ मध्ये॑। तस्या॑ सु॒पर्णाव॑धि॒ यो निवि॑ष्टौ। तयो॑र्दे॒वाना॑मधि॒
भा॒गधे॑यम्। अप॒ जन्यं॑ भ॒यं नु॑द। अप॑ च॒क्राणि॑ वर्तय। गृ॒हः
सोम॑स्य गच्छ॒तम्। न वा उ॑ वे॒तन्म्रि॑यसे न रि॒ष्यसि॑। दे॒वाः
इ॒देषि॑ पृथि॒भिः सु॒गेभिः॑। यत्र॒ यन्ति॑ सु॒कृतो॑ नापि॒ दुष्कृ॑तः। तत्र॑
त्वा दे॒वः स॒वि॒ता द॑धातु॥१२॥

ब्र॒ह्म॑णो॒ योनि॑र॒हंसः॑ प॒ङ्क्तिं॑ प्रप॑द्ये दी॒क्षा यया॑ऽऽदि॒त्यो दी॒क्षया॑
दी॒क्षित॑स्तया॑ त्वा दी॒क्षया॑ दी॒क्षया॒म्योष॑धयो दी॒क्षा द्यौस्त्वा॑ दी॒क्षमा॑ण॒मनु॑
दी॒क्षता॑मप॒चिति॑श्चा॒क्षिति॑रुत्तर॒स्मिन्गमे॑यं दि॒शः पादं॑ आदि॒त्यव॑न्तीं वर्तय॒ पञ्च॑
च॥

यदस्य पारे रजंसः। शुक्रं ज्योतिरजायत। तन्नः पर्षदति
द्विषः। अग्ने वैश्वानर स्वाहा। यस्माद्दीषाऽवाशिष्ठाः। ततो नो अभयं
कृधि। प्रजाभ्यः सर्वाभ्यो मृड। नमो रुद्राय मीढुषे। यस्माद्दीषा
न्यषदः। ततो नो अभयं कृधि॥१३॥

प्रजाभ्यः सर्वाभ्यो मृड। नमो रुद्राय मीढुषे। उदुस्र तिष्ठ
प्रति तिष्ठ मारिषः। मेमं यज्ञं यजमानं च रीरिषः। सुवर्गे लोके
यजमानं हि धेहि। शन्न एधि द्विपदे शं चतुष्पदे। यस्माद्दीषा-
ऽवैपिष्ठाः प्लारिष्ठाः समज्ञास्थाः। ततो नो अभयं कृधि। प्रजाभ्यः
सर्वाभ्यो मृड। नमो रुद्राय मीढुषे॥१४॥

य इदमकः। तस्मै नमः। तस्मै स्वाहा। न वा उवेतन्म्रियसे।
आशानां त्वा विश्वा आशाः। यज्ञस्य हि स्थ ऋत्वियौ। इन्द्राग्नी
चेतनस्य च। हुताहुतस्य तृप्यतम्। अहुतस्य हुतस्य च। हुतस्य
चाहुतस्य च। अहुतस्य हुतस्य च। इन्द्राग्नी अस्य सोमस्य। वीतं
पिबतं जुषेथाम्। मा यजमानं तमो विदत्। मर्त्विजो मो इमाः
प्रजाः। मा यः सोममिमं पिबात्। सः सृष्टमुभयं कृतम्॥१५॥

कृधि मीढुषेऽहुतस्य च सप्त च॥

[८]

अनागसंस्त्वा वयम्। इन्द्रेण प्रेषिता उप। वायुष्टे
अस्त्वःशभूः। मित्रस्ते अस्त्वःशभूः। वरुणस्ते अस्त्वःशभूः।
अपाङ्ग्या ऋतस्य गर्भाः। भुवनस्य गोपाः। श्येना अतिथयः।

पर्वतानां ककुभः प्रयुतो नपातारः। वशुनेन्द्रं ह्वयत।
घोषेणामीवाश्चातयत॥९६॥

युक्ताः स्थ वहत। देवा ग्रावाण इन्दुरिन्द्र इत्यवादिषुः।
एन्द्रमचुच्यवुः परमस्याः परावतः। आऽस्मात्सधस्थात्।
ओरोरन्तरिक्षात्। आ सुभूतमसुषवुः। ब्रह्मवर्चसं म आसुषवुः।
समरे रक्षांस्यवधिषुः। अपहतं ब्रह्मज्यस्य। वाक् त्वा मनश्च
श्रीणीताम्॥९७॥

प्राणश्च त्वाऽपानश्च श्रीणीताम्। चक्षुश्च त्वा श्रोत्रं च श्रीणीताम्।
दक्षश्चत्वा बलं च श्रीणीताम्। ओजश्च त्वा सहश्च श्रीणीताम्।
आयुश्च त्वाऽजरा च श्रीणीताम्। आत्मा च त्वा तनूश्च श्रीणीताम्।
श्रुतोऽसि श्रुतं कृतः। श्रुताय त्वा श्रुतेभ्यस्त्वा। यमिन्द्रमाहुर्वरुणं
यमाहुः। यं मित्रमाहुर्यमु सत्यमाहुः॥९८॥

यो देवानां देवतमस्तपोजाः। तस्मै त्वा तेभ्यस्त्वा। मयि
त्यदिन्द्रियं महत्। मयि दक्षो मयि क्रतुः। मयि धायि सुवीर्यम्।
त्रिशुङ्घर्मो वि भातु मे। आकूत्या मनसा सह। विराजा ज्योतिषा
सह। यज्ञेन पर्यसा सह। तस्य दोहमशीमहि॥९९॥

तस्य सुम्रमशीमहि। तस्य भक्षमशीमहि। वाग्जुषाणा सोमस्य
तृप्यतु। मित्रो जनान्प्र स मित्र। यस्मान्न जातः परो अन्यो अस्ति।
य आविवेश भुवनानि विश्वा। प्रजापतिः प्रजया संविदानः। त्रीणि
ज्योतींषि सचते स षोडशी। एष ब्रह्मा य ऋत्विजः। इन्द्रो नाम

श्रुतो गुणे॥१००॥

प्र ते म॒हे वि॒दथे॑ श॒सिष॒ः हरी॑। य ऋ॒त्वियः॑ प्र ते व॒न्वे।
व॒नुषो॑ ह॒र्यतं॑ म॒दम्। इन्द्रो॒ नाम॑ घृ॒तं नयः॑। ह॒रिभि॒श्चारु॑ सेच॑ते। श्रुतो
गुण॑ आ त्वा॑ वि॒शन्तु। ह॒रिर्व॑र्षस॒ङ्गिरः॑। इन्द्राधि॑प॒तेऽधि॑पति॒स्त्वं
दे॒वाना॑म॒सि। अधि॑पति॒ माम्। आयु॑ष्मन्तं॒ वर्च॑स्वन्तं॒ मनु॑ष्येषु
कुरु॥१०१॥

इन्द्र॑श्च स॒म्राड्वरुण॑श्च राजा॑। तौ ते भ॒क्षं च॑क्रतुरग्रं
ए॒तम्। तयो॒रनु॑ भ॒क्षं भ॑क्षयामि। वाग्जु॑षाणा सोम॑स्य तृप्यतु।
प्र॒जाप॑तिर्वि॒श्वकर्मा॑। तस्य॒ मनो॑ दे॒वं य॒ज्ञेन॑ राध्यासम्। अ॒र्थेगा
अ॒स्य ज॑हितः। अव॒सान॑पतेऽव॒सानं॑ मे वि॒न्द। नमो॑ रु॒द्राय॑
वास्तो॒ष्पत॑ये। आय॑ने वि॒द्रव॑णे॥१०२॥

उ॒द्याने॒ यत्प॒राय॑णे। आ॒वर्त॑ने वि॒वर्त॑ने। यो गो॑पा॒यति॒ त॒
हुवे॑। यान्य॑पा॒मित्या॒न्यप्र॑ती॒त्तान्य॑स्मिं। य॒मस्य॑ ब॒लिना॒ चरो॑मि। इ॒हैव
सन्तः॒ प्रति॒ तद्या॑तयामः। जी॒वा जी॒वेभ्यो॑ नि ह॑राम ए॒नत्। अ॒नृणा
अ॒स्मिन्न॑नृणाः पर॑स्मिन्। तृ॒तीये॑ लो॒के अ॑नृणाः स्या॑म। ये दे॒व्याना॑
उ॒त पि॑तृयाणाः॥१०३॥

सर्वान्प॒थो अ॑नृणा आ॒क्षीये॑म। इ॒दम॑नु श्रेयो॑ऽव॒सान॒मा ग॑न्म।
शि॒वे नो॒ द्यावा॑पृथि॒वी उ॒भे इ॒मे। गोम॑द्धन॒वद॑श्च॒वदूर्ज॑स्वत्। सु॒वीरा॑
वी॒रैरनु॑ स॒श्वरे॑म। अ॒र्कः प॒वित्र॑ः रज॑सो वि॒मानः॑। पु॒नाति॑ दे॒वाना॑

भुव॑नानि॒ विश्वा॑। द्यावा॑पृथि॒वी पय॑सा संविदाने। घृतं दु॑हाते अ॒मृतं
प्रपी॑ने। प॒वित्रं॑म॒र्को रज॑सो वि॒मानः॑। पु॒नाति॑ दे॒वानां॑ भुव॑नानि॒
विश्वा॑। सुव॒ज्योति॑र्यशो॑ म॒हत्। अ॒शीम॑हि गा॒धमु॑त प्र॒तिष्ठा॑म्॥१०४॥
चा॒तय॑त॒ श्रीणी॑ता॒९ स॒त्यमा॑हुर॒शीम॑हि ग॒णे कुरु॑ वि॒द्रव॑णे पि॒तृया॑णां अ॒र्को
रज॑सो वि॒मान॒स्त्रीणि॑ च॥ [९]

उद॑स्ताम्प॒सीत्स॑वि॒ता मि॒त्रो अ॑र्य॒मा। सर्वा॑न॒मित्रा॑नवधीद्युगेन॑।
बृ॒हन्तं॑ मा॒म॒कर॑द्वीर॒वन्त॑म्। रथ॑न्त॒रे श्र॑यस्व॒ स्वाहा॑ पृथि॒व्याम्।
वा॒म॒दे॒व्ये श्र॑यस्व॒ स्वाहा॑ऽन्तरि॒क्षे। बृ॒हति॑ श्र॑यस्व॒ स्वाहा॑ दि॒वि।
बृ॒हता॑ त्वोप॑स्त॒भ्रोमि॑। आ त्वा॑ ददे॒ यश॑से वी॒र्या॑य च। अ॒स्मास्व॑घ्निया
यू॒यं द॑धाथेन्द्रि॒यं पयः॑। यस्ते॑ द्र॒प्सो यस्त॑ उद॒र्षः॥१०५॥

दै॒व्यः के॒तुर्वि॑श्वं भुव॑नमावि॒वेश॑। स नः॑ पा॒ह्यरि॑ष्ट्यै॒ स्वाहा॑।
अनु॑ मा॒ सर्वा॑ य॒ज्ञोऽय॑मे॒तु। वि॒श्वे दे॒वा मरु॑तः॒ सामा॑र्कः।
आ॒प्रि॒यश्छ॑न्दा॒सि नि॒विदो॑ यजू॒षि। अ॒स्यै पृ॑थि॒व्यै यद्य॑ज्ञि॒यम्।
प्र॒जाप॑तेर्व॒र्त॒निम॑नु॒ वर्त॑स्व। अनु॑वी॒रैरनु॑ रा॒ध्याम् गो॑भिः। अ॒न्वश्चै॒रनु॑
सर्वै॑रु पु॒ष्टैः। अनु॑ प्र॒जया॑ऽन्विन्द्रि॒येण॑॥१०६॥

दे॒वा नो॑ य॒ज्ञमृ॑जु॒धा न॑यन्तु। प्र॒तिक्ष॑त्रे प्र॒ति ति॑ष्ठामि रा॒ष्ट्रे।
प्र॒त्यश्चै॑षु प्र॒ति ति॑ष्ठामि गो॒षु। प्र॒ति प्र॒जायां॑ प्र॒ति ति॑ष्ठामि भ॒व्यै।
वि॒श्वम॒न्याऽभि॑ वावृ॒धे। तद॒न्यस्या॒मधि॑श्रितम्। दि॒वे च॑ वि॒श्वक॑र्मणे।
पृथि॒व्यै चा॑करं॒ नमः॑। अ॒स्का॒न्द्यौः पृ॑थि॒वीम्। अ॒स्का॑नृष॒भो

युवागाः॥१०७॥

स्कन्नेमा विश्वा भुवना। स्कन्नो यज्ञः प्र जनयतु। अस्कानजनि
प्राजनि। आ स्कन्नाज्जायते वृषा। स्कन्नात्प्र जनिषीमहि। ये देवा
येषामिदं भागधेयं बभूव। येषां प्रयाजा उतानूयाजाः। इन्द्रज्येष्ठेभ्यो
वरुणराजभ्यः। अग्निहोतृभ्यो देवेभ्यः स्वाहा। उत त्या नो दिवा
मृतिः॥१०८॥

अदितिरूत्या गमत्। सा शन्ताची मयस्करत्। अप स्निधः।
उत त्या दैव्या भिषजा। शन्नस्करतो अश्विना। यूयातामस्मद्रपः।
अप स्निधः। शमग्निर्गग्निभिस्करत्। शन्नस्तपतु सूर्यः। शं वातो
वात्वरपाः॥१०९॥

अप स्निधः। तदित्पदं न विचिकेत विद्वान्। यन्मृतः पुनरप्येति
जीवान्। त्रिवृद्यद्भुवनस्य रथवृत्। जीवो गर्भो न मृतः स जीवात्।
प्रत्यस्मै पिपीषते। विश्वानि विदुषे भर। अरङ्गमाय जग्मवे।
अपश्चाद्वध्वने नरे। इन्दुरिन्दुमवांगात्। इन्दोरिन्द्रोऽपात्। तस्य त
इन्दुविन्द्रपीतस्य मधुमतः। उपहूतस्योपहूतो भक्षयामि॥११०॥

उदरुष इन्द्रियेण गा मतिररुपा अंगात्रीणि च॥—————[१०]

ब्रह्म प्रतिष्ठा मनसो ब्रह्म वाचः। ब्रह्म यज्ञानां
हविषामाज्यस्य। अतिरिक्तं कर्मणो यच्च हीनम्। यज्ञः
पर्वाणि प्रतिरन्नैति कल्पयन्। स्वाहाकृताऽऽहुतिरेतु देवान्।

आश्रावितमृत्याश्रावितम्। वषट्कृतमृत्यूनूक्तं च यज्ञे। अतिरिक्तं
कर्मणो यच्च हीनम्। यज्ञः पर्वाणि प्रतिरन्नेति कल्पयन्।
स्वाहाकृताऽऽहुतिरेतु देवान्॥१११॥

यद्वो देवा अतिपादयानि। वाचा चित्रयंतं देवहेडनम्।
अरायो अस्मा९ अभिदुच्छुनायते। अन्यत्रास्मन्मरुतस्तन्निधेतन।
ततं म आपस्तदु तायते पुनः। स्वादिष्टा धीतिरुचथाय शस्यते।
अय९ समुद्र उत विश्वभेषजः। स्वाहाकृतस्य समुतृष्णुतर्भुवः।
उद्वयं तमसस्परि। उदुत्यं चित्रम्॥११२॥

इमं मे वरुण तत्त्वां यामि। त्वन्नो अग्ने स त्वन्नो अग्ने। त्वमग्ने
अयासि प्रजापते। इमं जीवेभ्यः परिधिं दधामि। मैषान्नुगादपरो
अर्धमेतम्। शतं जीवन्तु शरदः पुरूचीः। तिरो मृत्युं दधतां पर्वतेन।
इष्टेभ्यः स्वाहा वषडनिष्टेभ्यः स्वाहा। भेषजं दुरिष्ट्यै स्वाहा
निष्कृत्यै स्वाहा। दौराध्यै स्वाहा दैवीभ्यस्तनूभ्यः स्वाहा॥११३॥

ऋद्ध्यै स्वाहा समृद्ध्यै स्वाहा। यतं इन्द्र भयामहे। ततो नो
अभयं कृधि। मघवञ्छुग्धि तव तन्न ऊतयै। वि द्विषो वि मृधो
जहि। स्वस्तिदा विशस्पतिः। वृत्रहा वि मृधो वशी। वृषेन्द्रः पुर
एतु नः। स्वस्तिदा अभयङ्करः। आभिर्गीर्भिर्यदतो न ऊनम्॥११४॥

आप्यायय हरिवो वर्धमानः। यदा स्तोतृभ्यो महि गोत्रा
रुजासि। भूयिष्ठभाजो अयं ते स्याम। अनाज्ञातं यदाज्ञातम्।

य॒ज्ञस्य॑ क्रि॒यते॑ मि॒थुः। अ॒ग्ने तद॑स्य कल्पय। त्व॑ हि वेत्थ॑
 यथा॒त॒थम्। पुरु॑षस॒मितो॑ य॒ज्ञः। य॒ज्ञः पुरु॑षस॒मितः॑। अ॒ग्ने तद॑स्य
 कल्पय। त्व॑ हि वेत्थ॑ यथा॒त॒थम्। यत्पा॑क॒त्रा मन॑सा दीनद॑क्षा
 न। य॒ज्ञस्य॑ म॒न्वते॑ म॒र्तासः॑। अ॒ग्निष्ट॑द्धोता॑ ऋतु॒विद्वि॑जानन्। यजि॑ष्ठो
 दे॒वाः ऋ॑तु॒शो य॑जाति॥११५॥

दे॒वाःश्चि॒त्रं त॒नूभ्यः॑ स्वा॒हो न॑ पुरु॑षस॒मितो॑ऽग्ने तद॑स्य कल्पय प॒ञ्च च॑॥[११]

यद्वे॒वा दे॒वहे॑डनम्। दे॒वांस॑श्चकृ॒मा व॒यम्। आदि॑त्या॒स्तस्मा॑न्मा
 मु॒ञ्चत। ऋ॒तस्य॑र्तेन॒ मामु॑त। दे॒वा जी॑वनका॒म्या यत्। वा॒चा-
 ऽनृत॑मूदि॒मा। अ॒ग्निर्मा॑ तस्मा॒देन॑सः। गा॒र्हप॑त्यः प्रमु॑ञ्चतु। दुरि॑ता
 या॒नि च॑कृ॒मा। क॒रोतु॑ माम॒नेन॑सम्॥११६॥

ऋ॒तेन॑ द्या॒वापृ॑थिवी। ऋ॒तेन॑ त्व॑ सं॒रस्व॑ति। ऋ॒तान्मा॑
 मु॒ञ्चता॑ह॒सः। यद॑न्यकृतमा॒रि॒म। स॒जात॑श॒सादु॑त वा
 जा॒मिश॑सात्। ज्याय॑सः श॒सादु॑त वा क॒नीय॑सः। अना॑ज्ञातं
 दे॒वकृ॑तं यदे॒नः। तस्मा॑त्त्वम॒स्माज्जा॑तवेदो मुमु॒ग्धि। यद्वा॒चा
 यन्मन॑सा। बा॒हुभ्या॑मू॒रुभ्या॑म॒ष्टीव॑द्भ्याम्॥११७॥

शि॒श्जेर्य॑दनृतं चकृ॒मा व॒यम्। अ॒ग्निर्मा॑ तस्मा॒देन॑सः।
 यद्ध॑स्ता॒भ्यां च॑कर् कि॒ल्बिषा॑णि। अ॒क्षाणां॑ व॒श्रमु॑प॒जिघ्र॑मानः।
 दूरे॑प॒श्या च॑ रा॒ष्ट्रभृ॑च्च। तान्य॑प्स॒रसा॑व॒नुद॑त्तामृ॒णानि॑। अदी॑व्य॒वृण॑
 यद॒हं च॑कार। यद्वादा॑स्यन्त्स॒ञ्जगा॑रा जने॑भ्यः। अ॒ग्निर्मा॑ तस्मा॒देन॑सः।

यन्मयि माता गर्भे सति॥११८॥

एनश्चकार यत्पिता। अग्निर्मा तस्मादेनसः। यदा पिपेष मातरं
पितरम्। पुत्रः प्रमुदितो धयन्। अहिंसितौ पितरौ मया तत्।
तदग्रे अनृणो भवामि। यदन्तरिक्षं पृथिवीमुत द्याम्। यन्मातरं
पितरं वा जिहिंसिम। अग्निर्मा तस्मादेनसः। यदाशसा निशसा
यत्पराशसा॥११९॥

यदेनश्चकृमा नूतनं यत्पुराणम्। अग्निर्मा तस्मादेनसः। अतिं
क्रामामि दुरितं यदेनः। जहामि रिप्रं परमे सुधस्थे। यत्र यन्ति
सुकृतो नापि दुष्कृतः। तमा रोहामि सुकृतां नु लोकम्। त्रिते
देवा अमृजतैतदेनः। त्रित एतन्मनुष्येषु मामृजे। ततो मा यदि
किञ्चिदानुशे। अग्निर्मा तस्मादेनसः॥१२०॥

गार्हपत्यः प्रमुञ्चतु। दुरिता यानि चकृम। करोतु मामनेनसम्।
दिवि जाता अप्सु जाताः। या जाता ओषधीभ्यः। अथो या
अग्निजा आपः। ता नः शुन्धन्तु शुन्धनीः। यदापो नक्तं दुरितं
चराम। यद्वा दिवा नूतनं यत्पुराणम्। हिरण्यवर्णास्तत् उत्पुनीत
नः। इमं मे वरुण तत्त्वा यामि। त्वन्नो अग्ने स त्वन्नो अग्ने। त्वमग्ने
अयासि॥१२१॥

अनेनसमष्टीवद्वा सति पराशसाऽऽनुशेऽग्निर्मा तस्मादेनसः पुनीत नस्त्रीणि
च (यद्देवा देवा ऋतेन सजातशसाद्यद्वाचा यद्धस्ताभ्यामदीव्यं यन्मयि माता
यदा पिपेष यदन्तरिक्षं यदाशसाऽतिं क्रामामि त्रिते देवा दिवि जाता अप्सु

जाता यदापं इमं मै वरुण तत्त्वां यामि त्वन्नो अग्ने स त्वन्नो अग्ने त्वमग्ने
अयासि।)॥ _____ [१२]

यत्ते ग्राव्णां चिच्छिदुः सोम राजन्। प्रियाण्यङ्गानि
स्वधिता परूँषि। तथ्सन्धस्वाज्येनोत वर्धयस्व। अनागसो
अधमिथ्सङ्ख्येम। यत्ते ग्रावा बाहुच्युतो अचुच्यवुः। नरो यत्ते
दुदुहुर्दक्षिणेन। तत् आप्यायतां तत्ते। निष्ट्यायतां देव सोम। यत्ते
त्वचं बिभिदुर्यच्च योनिम्। यदास्थानात्प्रच्युतो वेनसि त्मना॥१२२॥

त्वया तथ्सोम गुप्तमस्तु नः। सा नः सन्धासत्परमे व्योमन्।
अहाच्छरीरं पयसा समेत्य। अन्योन्यो भवति वर्णो अस्य।
तस्मिन्वयमुपहृतास्तव स्मः। आ नो भज सदसि विश्वरूपे।
नृचक्षाः सोम उत शुश्रुगस्तु। मा नो वि हांसीद्विर आवृणानः।
अनागास्तनुवो वावृधानः। आ नो रूपं वहतु जायमानः॥१२३॥

उप क्षरन्ति जुह्वो घृतेन। प्रियाण्यङ्गानि तव वर्धयन्तीः। तस्मै ते
सोम नम इद्वषट्। उप मा राजन्सुकृते ह्वयस्व। सं प्राणापानाभ्यां
समु चक्षुषा त्वम्। सः श्रोत्रेण गच्छस्व सोम राजन्। यत्
आस्थितं शमु तत्ते अस्तु। जानीतान्नः सङ्गमने पथीनाम्। एतं
जानीतात्परमे व्योमन्। वृकाः सधस्था विद रूपमस्य॥१२४॥

यदागच्छात्पथिभिर्देवयानैः। इष्टापूर्ते कृणुतादाविरस्मै।
अरिष्ठो राजन्नगदः परेहि। नमस्ते अस्तु चक्षसे रघूयते।

नाकमारोह सह यजमानेन। सूर्यं गच्छतात्परमे व्योमन्। अभूद्देवः
सविता वन्द्यो नु नः। इदानीमहं उपवाच्यो नृभिः। वि यो रत्ना
भजति मानवेभ्यः। श्रेष्ठं नो अत्र द्रविणं यथा दधत्। उप
नो मित्रावरुणाविहावतम्। अन्वादीध्याथामिह नः सखाया।
आदित्यानां प्रसितिर्हेतिः। उग्रा शतापांश्च घविषा परि णो
वृणक्तु। आप्यायस्व सन्तैः॥१२५॥

त्मना जायमानोऽस्य दधत्पञ्च च॥ [१३]

यदिदीक्षे मनसा यच्च वाचा। यद्वा प्राणैश्चक्षुषा यच्च
श्रोत्रेण। यद्रेतसा मिथुनेनाप्यात्मना। अद्ध्यो लोका दधिरे तेज
इन्द्रियम्। शुक्रा दीक्षायै तपसो विमोचनीः। आपो विमोक्तीर्मयि
तेज इन्द्रियम्। यदृचा साम्ना यजुषा। पशूनां चर्मन् हविषा
दिदीक्षे। यच्छन्दोभिरोषधीभिर्वनस्पतौ। अद्ध्यो लोका दधिरे तेज
इन्द्रियम्॥१२६॥

शुक्रा दीक्षायै तपसो विमोचनीः। आपो विमोक्तीर्मयि तेज
इन्द्रियम्। येन ब्रह्म येन क्षत्रम्। येनेन्द्राग्नी प्रजापतिः सोमो वरुणो
येन राजा। विश्वे देवा ऋषयो येन प्राणाः। अद्ध्यो लोका दधिरे तेज
इन्द्रियम्। शुक्रा दीक्षायै तपसो विमोचनीः। आपो विमोक्तीर्मयि
तेज इन्द्रियम्। अपां पुष्पमस्योषधीनां रसः। सोमस्य प्रियं
धाम॥१२७॥

अग्नेः प्रियतमं हविः स्वाहा। अपां पुष्पमस्योषधीनां रसः।

सोमस्य प्रियं धाम। इन्द्रस्य प्रियतम९ हविः स्वाहा। अपां
पुष्पमस्योषधीना९ रसः। सोमस्य प्रियं धाम। विश्वेषां देवानां
प्रियतम९ हविः स्वाहा। वय९ सोम व्रते तव। मनस्तनूषु पिप्रतः।
प्रजावन्तो अशीमहि॥१२८॥

देवेभ्यः पितृभ्यः स्वाहा। सोम्येभ्यः पितृभ्यः स्वाहा। कव्येभ्यः
पितृभ्यः स्वाहा। देवास इह मादयध्वम्। सोम्यास इह मादयध्वम्।
कव्यास इह मादयध्वम्। अनन्तरिताः पितरः सोम्याः सोमपीथात्।
अपैतु मृत्युरमृतं न आगन्। वैवस्वतो नो अभयं कृणोतु। पूर्णं
वनस्पतेरिव॥१२९॥

अभि नः शीयता९ रयिः। सचतां नः शचीपतिः। परं मृत्यो
अनु परेहि पन्थाम्। यस्ते स्व इतरो देवयानात्। चक्षुष्मते
शृण्वते ते ब्रवीमि। मा नः प्रजा९ रीरिषो मोत वीरान्। इदमनु
श्रेयोवसानमागन्म। यद्भोजिद्धनजिदंश्चजिद्यत्। पूर्णं वनस्पतेरिव।
अभि नः शीयता९ रयिः। सचतां नः शचीपतिः॥१३०॥
वनस्पतावृद्धो लोका दधिरे तेज इन्द्रियं धामाशीमहीवाभिनः शीयता९
रयिरेकं च॥

[१४]

सर्वान् यद्विष्यण्णेन वि वै याः पुरस्ताद्देवां देवेषु परिस्तृणीत सक्षेदं यदस्य पारंऽनागस
उदस्ताम्पसीद्वह्नं प्रतिष्ठा यद्वैवा यत्ते ग्रावणा यद्विदीक्षे चतुर्दश॥१४॥

सर्वान्भूतिमेव यामेवापस्वाहुतिं व्रतानां पर्णवल्कः सोम्यानांमस्मिन् यज्ञेऽग्रे यो नो ज्योग्जीवाः पुरोरजाः
प्रतमहे ब्रह्मं प्रतिष्ठा गार्हपत्यस्त्रिंशदुत्तरशतम्॥१३०॥

सर्वाञ्छचीपतिः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके सप्तमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥अष्टमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके अष्टमः प्रपाठकः॥

साङ्ग्रहण्येष्ट्या यजते। इमाञ्जनता९ सङ्ग्रहणीति। द्वादशारत्नी
रशना भवति। द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरमेवाव रुन्धे। मौञ्जी
भवति। ऊर्ग्वै मुञ्जाः। ऊर्जमेवाव रुन्धे। चित्रा नक्षत्रं भवति। चित्रं
वा एतत्कर्म॥१॥

यदश्वमेधः समृद्धौ। पुण्यनाम देवयजनमध्यवस्यति।
पुण्यामेव तेन कीर्तिमभि जयति। अपदातीनृत्विजः समावहन्त्या
सुब्रह्मण्यायाः। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। केशश्मश्रु वपते।
नखानि नि कृन्तते। दतो धावते। स्नाति। अहतं वासुः परिधत्ते।
पाप्मनोऽपहत्यै। वाचं यत्वोप वसति। सुवर्गस्य लोकस्य गुप्त्यै।
रात्रिं जागरयन्त आसते। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै॥२॥

कर्म धत्ते पञ्च च॥

चतुष्टय्य आपो भवन्ति। चतुः शफो वा अश्वः प्राजापत्यः
समृद्धौ। ता दिग्भ्यः समाभृता भवन्ति। दिक्षु वा आपः। अन्नं वा
आपः। अद्भ्यो वा अन्नं जायते। यदेवाद्भ्योऽन्नं जायते। तदव रुन्धे।
तासु ब्रह्मोदनं पंचति। रेत एव तदधाति॥३॥

चतुः शरावो भवति। दिक्ष्वेव प्रति तिष्ठति। उभयतोरुक्मौ
भवतः। उभयत एवास्मिन्नुचं दधाति। उद्धरति श्रुतत्वाय।
सर्पिष्वान्भवति मेध्यत्वाय। चत्वारि आर्षेयाः प्राशन्ति। दिशामेव
ज्योतिषि जुहोति। चत्वारि हिरण्यानि ददाति। दिशामेव
ज्योतींष्यव रुन्धे॥४॥

यदाज्यमुच्छिष्यते। तस्मिन् रशनान्युनत्ति। प्रजापतिर्वा
ओदनः। रेत आज्यम्। यदाज्यं रशनान्युनत्ति। प्रजापतिमेव
रेतसा समर्धयति। दर्भमयीं रशना भवति। बहु वा एष कुचरो
मेध्यमुपगच्छति। यदश्वः। पवित्रं वै दर्भाः॥५॥

यद्वर्भमयीं रशना भवति। पुनात्येवैनम्। पूतमेनं मेध्यमा
लभते। अश्वस्य वा आलब्धस्य महिमोदक्रामत्। स महर्त्विजः
प्राविशत्। तन्महर्त्विजां महर्त्विक्कम्। यन्महर्त्विजः प्राशन्ति।
महिमानमेवास्मिन्तदधाति। अश्वस्य वा आलब्धस्य रेत उदक्रामत्।
तथ्सुवर्णं हिरण्यमभवत्। यथ्सुवर्णं हिरण्यं ददाति। रेत एव
तदधाति। ओदने ददाति। रेतो वा ओदनः। रेतो हिरण्यम्।
रेतसैवास्मिन्नेतौ दधाति॥६॥

दधाति रुन्धे दर्भा अभवत्षट् च॥ _____ [२]

यो वै ब्रह्मणे देवेभ्यः प्रजापतयेऽप्रतिप्रोच्याश्वं मेध्यं बध्नाति।
आ देवताभ्यो वृश्च्यते। पापीयान्भवति। यः प्रतिप्रोच्यं। न देवताभ्यु
आवृश्च्यते। वसीयान्भवति। यदाहं। ब्रह्मन्नाश्वं मेध्यं भन्त्स्यामि
देवेभ्यः प्रजापतये तेन राध्यासमिति। ब्रह्म वै ब्रह्मा। ब्रह्मण एव
देवेभ्यः प्रजापतये प्रतिप्रोच्याश्वं मेध्यं बध्नाति॥ ७॥

न देवताभ्यु आ वृश्च्यते। वसीयान्भवति। देवस्य त्वा सवितुः
प्रसव इति रशनामादत्ते प्रसूत्यै। अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह। अश्विनौ
हि देवानामध्वर्यू आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। व्यृद्धं
वा एतद्यज्ञस्यं। यदयजुष्केण क्रियते। इमामंगृभ्णन्नशनामृतस्ये-
त्यधि वदति यजुष्कृत्यै। यज्ञस्य समृद्धौ॥ ८॥

तदाहुः। द्वादशारली रशना कर्तव्या(३) त्रयोदशारली(३)-
रिति। ऋषभो वा एष ऋतूनाम्। यथ्संवत्सरः। तस्य त्रयोदशो
मासो विष्टपम्। ऋषभ एष यज्ञानाम्। यदश्वमेधः। यथा
वा ऋषभस्य विष्टपम्। एवमेतस्य विष्टपम्। त्रयोदशमंरत्निं
रशनायामुपा दधाति॥ ९॥

यथर्षभस्य विष्टपं सः स्करोति। तादृगेव तत्। पूर्वं आयुषि
विदथेषु कव्येत्याह। आयुरेवास्मिन्दधाति। तया देवाः सुतमा
बभूवुरित्याह। भूतिमेवोपावर्तते। ऋतस्य सामन्त्सरमारपन्तीत्याह।

सत्यं वा ऋतम्। सत्येनैवैनमृतेनारभते। अभिधा असीत्याह॥१०॥

तस्मादश्वमेधयाजी सर्वाणि भूतान्यभि भवति। भुवनमसीत्याह। भूमानमेवोपैति। यन्ताऽसीत्याह। यन्तारमेवैनं करोति। धर्ताऽसीत्याह। धर्तारमेवैनं करोति। सोऽग्निं वैश्वानरमित्याह। अग्नावेवैनं वैश्वानरे जुहोति। सप्रथसमित्याह॥११॥

प्रजयैवैनं पशुभिः प्रथयति। स्वाहाकृत इत्याह। होम एवास्येषः। पृथिव्यामित्याह। अस्यामेवैनं प्रतिष्ठापयति। यन्ता राड्यन्ताऽसि यमनो धर्ताऽसि धरुण इत्याह। रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्याचष्टे। कृष्यै त्वा क्षेमाय त्वा रय्यै त्वा पोषाय त्वेत्याह। आमेवैतामा शास्ते। स्वगा त्वा देवेभ्य इत्याह। देवेभ्य एवैनं स्वगा करोति। स्वाहा त्वा प्रजापतय इत्याह। प्राजापत्यो वा अश्वः। यस्या एव देवताया आलभ्यते। तयैवैनं समर्धयति॥१२॥

बध्नाति समृद्ध्या उपादधात्यसीत्याह सप्रथसमित्याह देवेभ्य इत्याह पञ्च च॥

[३]

यः पितुरनुजायाः पुत्रः। स पुरस्तान्नयति। यो मातुरनुजायाः पुत्रः। स पश्चान्नयति। विष्वश्चमेवास्मात्पाप्मानं विवृहतः। यो अर्वन्तं जिघांसति तमभ्यमीति वरुण इति श्वानं चतुरक्षं प्रसौति। परो मर्तः पुरः श्वेति शुनश्चतुरक्षस्य ग्रहन्ति। श्वेव वै पाप्मा भ्रातृव्यः।

पाप्मानमेवास्य भ्रातृव्यः हन्ति। सैध्रकं मुसलं भवति॥१३॥

कर्मकर्मैवास्मै साधयति। पौःश्चलेयो हन्ति। पुःश्चल्वां
वै देवाः शुचं न्यदधुः। शुचैवास्य शुचः हन्ति। पाप्मा वा
एतमीप्सतीत्याहुः। योऽश्वमेधेन यजत इति। अश्वस्याधस्पदमु-
पास्यति। वज्री वा अश्वः प्राजापत्यः। वज्रेणैव पाप्मानं
भ्रातृव्यमवक्रामति। दक्षिणाऽपि प्लावयति॥१४॥

पाप्मानमेवास्माच्छर्मलमपि प्लावयति। ऐषीक उदूहो
भवति। आयुर्वा इषीकाः। आयुरेवास्मिन्दधति। अमृतं वा
इषीकाः। अमृतमेवास्मिन्दधति। वेतसशाखोपसम्बद्धा भवति।
अप्सुयोनिरा अश्वः। अप्सुजो वेतसः। स्वादेवैनं योनेर्निर्मिमीते।
पुरस्तात्प्रत्यश्चमभ्युदूहति। पुरस्तादेवास्मिन्प्रतीच्यमृतं दधाति।
अहं च त्वं च वृत्रहन्निति ब्रह्मा यजमानस्य हस्तं गृह्णाति।
ब्रह्मक्षत्रे एव सन्दधाति। अभिक्रत्वेन्द्र भूरधृज्मन्नित्यध्वर्युयजमानं
वाचयत्यभिजित्यै॥१५॥

भवति प्लावयति मिमीते पञ्च च॥ [४]

चत्वारः ऋत्विजः समुक्षन्ति। आभ्य एवैनं चतसृभ्यो
दिग्भ्योऽभि समीरयन्ति। शतेन राजपुत्रैः सहाध्वर्युः।
पुरस्तात्प्रत्यङ्घ्निष्ठन्प्रोक्षति। अनेनाश्वेन मेध्येनेष्ट्वा। अयं
राजा वृत्रं वध्यादिति। राज्यं वा अध्वर्युः। क्षत्रं राजपुत्रः।

राज्येनैवास्मिन्क्षत्रं दधाति। शतेना राजभिरुग्रैः सह ब्रह्मा॥१६॥

दक्षिणत उदङ्गिष्ठन्मोक्षति। अनेनाश्वेन मेध्येनेष्ट्वा। अयं राजा प्रतिधृष्योऽस्त्विति। बलं वै ब्रह्मा। बलमराजोग्रः। बलेनैवास्मिन्बलं दधाति। शतेन सूतग्रामणिभिः सह होता। पश्चात्प्राङ्गिष्ठन्मोक्षति। अनेनाश्वेन मेध्येनेष्ट्वा। अयं राजाऽस्यै विशः॥१७॥

बहुग्वै बहुश्वायै बह्वजाविकायै। बहुव्रीहियुवायै बहुमाष-
तिलायै। बहुहिरण्यायै बहुहस्तिकायै। बहुदासपुरुषायै रयिमत्यै
पुष्टिमत्यै। बहुरायस्योषायै राजास्त्विति। भूमा वै होता। भूमा
सूतग्रामण्यः। भूमैवास्मिन्भूमानं दधाति। शतेन क्षत्तसङ्गहीतृभिः
सहोद्गाता। उत्तरतो दक्षिणा तिष्ठन्मोक्षति॥१८॥

अनेनाश्वेन मेध्येनेष्ट्वा। अयं राजा सर्वमायुरेत्विति।
आयुर्वा उद्गाता। आयुः क्षत्तसङ्गहीतारः। आयुषैवास्मिन्नायुर्दधाति।
शतं शतं भवन्ति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये
प्रति तिष्ठति। चतुः शता भवन्ति। चतस्रो दिशः। दिक्ष्वेव प्रति
तिष्ठति॥१९॥

ब्रह्मा विश उक्षति दिश एकं च॥ [५]

यथा वै हविषो गृहीतस्य स्कन्दति। एवं वा एतदश्वस्य
स्कन्दति। यन्निक्तमनालब्धमुत्सृजन्ति। यथस्तोक्या अन्वाहं।

सर्वहुतमेवैनं करोत्यस्कन्दाय। अस्कन्नं हि तत्। यद्धुतस्य स्कन्दति। सहस्रमन्वाह। सहस्रसम्मितः सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य लोकस्याभिर्जित्यै॥२०॥

यत्परिमिता अनुब्रूयात्। परिमितुमव रुन्धीत। अपरिमिता अन्वाह। अपरिमितः सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। स्तोका जुहोति। या एव वर्ष्या आपः। ता अव रुन्धे। अस्यां जुहोति। इयं वा अग्निर्वैश्वानरः॥२१॥

अस्यामेवैनाः प्रतिष्ठापयति। उवाच ह प्रजापतिः। स्तोकासु वा अहमंश्वमेधं संस्थापयामि। तेन ततः संस्थितेन चरामीति। अग्नये स्वाहेत्याह। अग्नय एवैनं जुहोति। सोमाय स्वाहेत्याह। सोमायैवैनं जुहोति। सवित्रे स्वाहेत्याह। सवित्र एवैनं जुहोति॥२२॥

सरस्वत्यै स्वाहेत्याह। सरस्वत्या एवैनं जुहोति। पूष्णे स्वाहेत्याह। पूष्ण एवैनं जुहोति। बृहस्पतये स्वाहेत्याह। बृहस्पतय एवैनं जुहोति। अपां मोदाय स्वाहेत्याह। अद्ध्य एवैनं जुहोति। वायवे स्वाहेत्याह। वायव एवैनं जुहोति॥२३॥

मित्राय स्वाहेत्याह। मित्रायैवैनं जुहोति। वरुणाय स्वाहेत्याह। वरुणायैवैनं जुहोति। एताभ्य एवैनं देवताभ्यो जुहोति। दशदश सम्पाद जुहोति। दशाक्षरा विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमव

रुन्धे। प्र वा एषोऽस्माल्लोकाच्च्यवते। यः पराचीराहुतीर्जुहोति। पुनः पुनरभ्यावर्त जुहोति। अस्मिन्नेव लोके प्रति तिष्ठति। एतां ह वाव सोऽश्वमेधस्य सङ्स्थितिमुवाचास्कन्दाय। अस्कन्नं हि तत्। यद्यज्ञस्य सङ्स्थितस्य स्कन्दति॥२४॥

अभिजित्यै वैश्वानरः संवित्र एवैनं जुहोति वायवं एवैनं जुहोति च्यवते षट् च॥

[६]

प्रजापतये त्वा जुष्टं प्रोक्षामीति पुरस्तात्प्रत्यङ्घ्निष्ठन्प्रोक्षति। प्रजापतिर्वै देवानामन्नादो वीर्यावान्। अन्नाद्यमेवास्मिन्वीर्यं दधाति। तस्मादश्वः पशूनामन्नादो वीर्यावत्तमः। इन्द्राग्निभ्यां त्वेति दक्षिणतः। इन्द्राग्नी वै देवानामोजिष्ठौ बलिष्ठौ। ओजं एवास्मिन्बलं दधाति। तस्मादश्वः पशूनामोजिष्ठो बलिष्ठः। वायवे त्वेति पश्चात्। वायुर्वै देवानामाशुः सारसारितमः॥२५॥

जवमेवास्मिन्दधाति। तस्मादश्वः पशूनामाशुः सारसारितमः। विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इत्युत्तरतः। विश्वे वै देवा देवानां यशस्वितमाः। यशं एवास्मिन्दधाति। तस्मादश्वः पशूनां यशस्वितमः। देवेभ्यस्त्वेत्यधस्तात्। देवा वै देवानामपचिततमाः। अपचितिमेवास्मिन्दधाति। तस्मादश्वः पशूनामपचिततमः॥२६॥

सर्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इत्युपरिष्ठात्। सर्वे वै देवास्त्विषिमन्तो हरस्विनः। त्विषिमेवास्मिन् हरो दधाति। तस्मादश्वः पशूनां

त्विषिमान् हरस्वितमः। दिवे त्वाऽन्तरिक्षाय त्वा पृथिव्यै
 त्वेत्याह। एभ्य एवैनं लोकेभ्यः प्रोक्षति। सते त्वाऽसते
 त्वाऽद्भ्यस्त्वौषधीभ्यस्त्वा विश्वेभ्यस्त्वा भूतेभ्य इत्याह।
 तस्मादश्वमेधयाजिनः सर्वाणि भूतान्युपजीवन्ति। ब्रह्मवादिनो
 वदन्ति। यत्प्राजापत्योऽश्वः। अथ कस्मादेनमन्याभ्यो देवताभ्योऽपि
 प्रोक्षतीति। अश्वे वै सर्वा देवता अन्वायन्ताः। तं यद्विश्वेभ्यस्त्वा
 भूतेभ्य इति प्रोक्षति। देवता एवास्मिन्नन्वा यातयति। तस्मादश्वे
 सर्वा देवता अन्वायन्ताः॥२७॥

सारसारितमोऽपचिततमः प्राजापत्योऽश्वः पञ्च च॥ [७]

यथा वै हविषो गृहीतस्य स्कन्दति। एवं वा एतदश्वस्य
 स्कन्दति। यत्प्रोक्षितमनालब्धमुत्सृजन्ति। यदश्वचरितानि
 जुहोति। सर्वहुतमेवैनं करोत्यस्कन्दाय। अस्कन्नं हि तत्।
 यद्धुतस्य स्कन्दति। ईङ्काराय स्वाहेङ्कृताय स्वाहेत्याह। एतानि वा
 अश्वचरितानि। चरितैरेवैनं समर्धयति॥२८॥

तदाहुः। अनाहुतयो वा अश्वचरितानि। नैता होतव्या इति।
 अथो खल्वाहुः। होतव्या एव। अत्र वावैवं विद्वानश्वमेधं
 सःस्थापयति। यदश्वचरितानि जुहोति। तस्माद्धोतव्या इति।
 बहिर्धा वा एनमेतदायतनादधाति। भ्रातृव्यमस्मै जनयति॥२९॥

यस्यानायतनं अन्यत्राग्रेराहुतीर्जुहोति। सावित्रिया इष्ट्याः

पुरस्तात्स्विष्टकृतः। आहवनीयेऽश्वचरितानि जुहोति। आयतन
 एवास्याऽऽहुतीर्जुहोति। नास्मै भ्रातृव्यं जनयति। तदाहुः।
 यज्ञमुखेयज्ञमुखे होतव्याः। यज्ञस्य कृत्यै। सुवर्गस्य
 लोकस्यानुख्यात्या इति। अथो खल्वाहुः॥३०॥

यद्यज्ञमुखेयज्ञमुखे जुहुयात्। पशुभिर्यजमानं व्यर्धयेत्।
 अव सुवर्गाल्लोकात्पद्येत। पापीयान्श्वस्यादिति। सकृदेव होतव्याः।
 न यजमानं पशुभिर्यर्धयति। अभि सुवर्गं लोकं जयति।
 न पापीयान्भवति। अष्टाचत्वारिंशतमश्वरूपाणि जुहोति।
 अष्टाचत्वारिंशदक्षरा जगती। जागतोऽश्वः प्राजापत्यः समृद्धौ।
 एकमतिरिक्तं जुहोति। तस्मादेकः प्रजास्वर्धुकः॥३१॥

अर्धयति जनयति खल्वाहुर्जगती त्रीणि च॥ [८]

विभूर्मात्रा प्रभूः पित्रेत्याह। इयं वै माता। असौ
 पिता। आभ्यामेवैनं परिददाति। अश्वोऽसि हयोऽसीत्याह।
 शास्त्येवैनमेतत्। तस्माच्छिष्टाः प्रजा जायन्ते। अत्योऽसीत्याह।
 तस्मादश्वः सर्वान्पशून्त्येति। तस्मादश्वः सर्वेषां पशूनां श्रेष्ठ्यं
 गच्छति॥३२॥

प्र यशः श्रेष्ठ्यमाप्नोति। य एवं वेद। नरोऽस्यर्वाऽसि
 सप्तिरसि वाज्यंसीत्याह। रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्याचष्टे।
 ययुर्नामाऽसीत्याह। एतद्वा अश्वस्य प्रियं नामधेयम्। प्रियेणैवैनं

नाम॒धेये॑ना॒भि व॑ंदति। तस्मा॒दप्या॑मि॒त्रौ स॒ङ्गत्य॑। नाम्ना॒ चेद॑ध्वये॒ते।
मि॒त्रमे॒व भ॑वतः॥३३॥

आ॒दि॒त्यानां॑ प॒त्वाऽन्वि॑हीत्या॒ह। आ॒दि॒त्याने॒वैनं॑ गमयति।
अ॒ग्नये॒ स्वाहा॒ स्वाहे॑न्द्रा॒ग्निभ्या॑मि॒तिं पू॒र्वहो॑मां जु॒होति॑। पू॒र्व
ए॒व द्वि॑षन्तं॒ भ्रातृ॑व्य॒मतिं॑ क्रा॒मति॑। भू॒रसि॑ भु॒वे त्वा॒ भव्या॑य
त्वा भवि॑ष्यते त्वेत्यु॒श्मृज॑ति सर्व॒त्वाय॑। दे॒वा आ॑शा॒पाला॑ ए॒तं
दे॒वेभ्यो॑ऽश्वं॒ मेधा॑य॒ प्रोक्षि॑तं गोपा॒यते॒त्या॑ह। श॒तं वै त॒ल्प्या॑ राज॒पुत्रा॑
दे॒वा आ॑शा॒पालाः। तेभ्य॑ ए॒वैनं॑ परि॒ ददा॑ति। ई॒श्वरो॑ वा अ॒श्वः
प्रमु॑क्तः॒ परा॑ प॒राव॑तं गन्तोः॑। इ॒ह धृ॑तिः॒ स्वाहे॑ह वि॒धृतिः॑ स्वाहे॑ह
रन्तिः॒ स्वाहे॑ह र॒मतिः॑ स्वाहे॑ति च॒तृषु॑ प॒थ्सु जु॑होति॥३४॥

ए॒ता वा अ॒श्वस्य॑ बन्ध॒नम्। ताभि॑रे॒वैनं॑ ब॒ध्नाति॑। तस्मा॒दश्वः॑
प्रमु॑क्तो बन्ध॒नमा॑ गच्छति। तस्मा॒दश्वः॑ प्रमु॑क्तो बन्ध॒नं न ज॑हाति।
रा॒ष्ट्रं वा अ॑श्वमे॒धः। रा॒ष्ट्रे ख॒लु वा ए॒ते व्या॑यच्छन्ते। येऽश्वं॒ मेध्य॑
रक्ष॑न्ति। तेषां॒ य उ॒दृचं॑ गच्छ॑न्ति। रा॒ष्ट्रादे॒व ते रा॒ष्ट्रं ग॑च्छन्ति। अथ
य उ॒दृचं॑ न गच्छ॑न्ति॥३५॥

रा॒ष्ट्रादे॒व ते व्य॑वच्छिद्यन्ते। परा॒ वा ए॒ष सि॑च्यते। योऽब॒लो-
ऽश्वमे॑धेन॒ यज॑ते। यद॒मित्रा॑ अ॒श्वं वि॒न्देर॑न्। ह॒न्येता॑स्य य॒ज्ञः। च॒तुः
श॒ता र॑क्षन्ति। य॒ज्ञस्या॑घा॒ताय॑। अथा॒न्यमा॑नीय॒ प्रोक्षे॑युः। सैव ततः
प्राय॑श्चित्तिः॥३६॥

गच्छ॑ति भव॒तः प॒थ्सु जु॑होति॒ न गच्छ॑न्ति न॒व च॥

प्रजापतिरकामयताश्वमेधेन यजेयेति। स तपोऽतप्यत। तस्य तेपानस्य। सप्तात्मनो देवता उदक्रामन्। सा दीक्षाऽभवत्। स एतानि वैश्वदेवान्यपश्यत्। तान्यजुहोत्। तैर्वै स दीक्षामवारुन्ध। यद्वैश्वदेवानि जुहोति। दीक्षामेव तैर्यजमानोऽव रुन्धे॥३७॥

सप्त जुहोति। सप्त हि ता देवता उदक्रामन्। अन्वहं जुहोति। अन्वहमेव दीक्षामव रुन्धे। त्रीणि वैश्वदेवानि जुहोति। चत्वार्यौद्ग्रहणानि। सप्त सम्पद्यन्ते। सप्त वै शीर्षण्याः प्राणाः। प्राणा दीक्षा। प्राणैरेव प्राणान्दीक्षामव रुन्धे॥३८॥

एकविंशतिं वैश्वदेवानि जुहोति। एकविंशतिर्वै देवलोकाः। द्वादश मासाः पञ्चर्तवः। त्रय इमे लोकाः। असावादित्य एकविंशः। एष सुवर्गो लोकः। तद्वै व्यं क्षत्रम्। सा श्रीः। तद्वध्नस्य विष्टपम्। तत्स्वाराज्यमुच्यते॥३९॥

त्रिंशतमौद्ग्रहणानि जुहोति। त्रिंशदक्षरा विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमव रुन्धे। त्रेधा विभज्यं देवतां जुहोति। त्र्यावृतो वै देवाः। त्र्यावृत इमे लोकाः। एषां लोकानामास्यै। एषां लोकानां क्लृप्त्यै। अप वा एतस्मात्प्राणाः क्रामन्ति॥४०॥

यो दीक्षामतिरेचयति। सप्ताहं प्रचरन्ति। सप्त वै शीर्षण्याः प्राणाः। प्राणा दीक्षा। प्राणैरेव प्राणान्दीक्षामव रुन्धे। पूर्णाहुतिमुत्तमां जुहोति। सर्वं वै पूर्णाहुतिः। सर्वमेवाप्नोति। अथो इयं वै पूर्णाहुतिः।

अस्यामेव प्रति तिष्ठति॥४१॥

रुन्धे प्राणान्दीक्षामव रुन्ध उच्यते कामन्ति तिष्ठति॥—————[१०]

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। तं सृष्टं न किञ्चनोदयच्छत्।
तं वैश्वदेवान्येवोदयच्छन्। यद्वैश्वदेवानि जुहोति। यज्ञस्योद्यत्यै।
स्वाहाऽऽधिमाधीताय स्वाहा। स्वाहाऽधीतं मनसे स्वाहा।
स्वाहा मनः प्रजापतये स्वाहा। काय स्वाहा कस्मै स्वाहा।
कतमस्मै स्वाहेति प्राजापत्ये मुख्ये भवतः। प्रजापतिमुखाभिरेवैनं
देवताभिरुद्यच्छते॥४२॥

अदित्यै स्वाहाऽदित्यै मह्यै स्वाहाऽदित्यै सुमृडीकायै
स्वाहेत्याह। इयं वा अदितिः। अस्या एवैनं प्रतिष्ठायोद्यच्छते।
सरस्वत्यै स्वाहा सरस्वत्यै बृहत्यै स्वाहा सरस्वत्यै पावकायै
स्वाहेत्याह। वाग्वै सरस्वती। वाचैवैनमुद्यच्छते। पूष्णे स्वाहा पूष्णे
प्रपथ्याय स्वाहा पूष्णे नरन्धिषाय स्वाहेत्याह। पशवो वै पूषा।
पशुभिरेवैनमुद्यच्छते। त्वष्ट्रे स्वाहा त्वष्ट्रे तुरीपाय स्वाहा त्वष्ट्रे
पुरुरूपाय स्वाहेत्याह। त्वष्टा वै पशूनां मिथुनानां रूपकृत्।
रूपमेव पशुषु दधाति। अथो रूपैरेवैनमुद्यच्छते। विष्णवे स्वाहा
विष्णवे निखुर्यपाय स्वाहा विष्णवे निभूयपाय स्वाहेत्याह।
यज्ञो वै विष्णुः। यज्ञायैवैनमुद्यच्छते। पूर्णाहुतिमुत्तमां जुहोति।
प्रत्युत्तब्धै सयत्वाय॥४३॥

यच्छते पुरुरूपाय स्वाहेत्याहाष्टौ च॥—————[११]

सावित्रमष्टाकपालं प्रातर्निर्वपति। अष्टाक्षरा गायत्री।
 गायत्रं प्रातः सवनम्। प्रातः सवनादेवैनं गायत्रियाश्छन्दसोऽधि
 निर्मिमीते। अथो प्रातः सवनमेव तेनाऽऽप्नोति। गायत्रीं छन्दः।
 सवित्रे प्रसवित्र एकादशकपालं मध्यन्दिने। एकादशाक्षरा
 त्रिष्टुप्। त्रैष्टुभं माध्यं दिनं सवनम्। माध्यं दिनादेवैनं
 सवनात्रिष्टुभश्छन्दसोऽधि निर्मिमीते॥४४॥

अथो माध्यं दिनमेव सवनं तेनाऽऽप्नोति। त्रिष्टुभं छन्दः।
 सवित्र ओसवित्रे द्वादशकपालमपराह्णे। द्वादशाक्षरा जगती। जागतं
 तृतीयसवनम्। तृतीयसवनादेवैनं जगत्याश्छन्दसोऽधि निर्मिमीते।
 अथो तृतीयसवनमेव तेनाऽऽप्नोति। जगतीं छन्दः। ईश्वरो वा अश्वः
 प्रमुक्तः परां परावतं गन्तोः। इह धृतिः स्वाहेह विधृतिः स्वाहेह
 रन्तिः स्वाहेह रमन्तिः स्वाहेति चतस्र आहुतीर्जुहोति॥४५॥

चतस्रो दिशः। दिग्भिरैवैनं परिगृह्णाति। आश्वत्थो व्रजो
 भवति। प्रजापतिर्देवेभ्यो निलायत। अश्वो रूपं कृत्वा। सोऽश्वत्थे
 सवथ्सरमतिष्ठत्। तदश्वत्थस्याश्वत्थत्वम्। यदाश्वत्थो व्रजो भवति।
 स्व एवैनं योनौ प्रतिष्ठापयति॥४६॥

त्रिष्टुभश्छन्दसोऽधि निर्मिमीते जुहोति नवं च॥—————[१२]

आ ब्रह्मन्ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चसी जायतामित्याह। ब्राह्मण
 एव ब्रह्मवर्चसं दधाति। तस्मात्पुरा ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चस्यं जायत।

आऽस्मिन्नाष्ट्रे राज॒न्यं इष॒व्यः शूरो॑ महार॒थो जा॑यता॒मित्या॑ह।
 रा॒ज॒न्यं ए॒व शौ॒र्यं म॑हि॒मानं॑ दधाति। तस्मा॑त्पुरा राज॒न्यं इष॒व्यः
 शूरो॑ महार॒थोऽजा॑यत। दोग्ध्री॑ धे॒नुरि॑त्याह। धे॒न्वामे॒व पयो॑ दधाति।
 तस्मा॑त्पुरा दोग्ध्री॑ धे॒नुरंजा॑यत। वोढा॑ऽन॒ङ्घ्रानि॑त्याह॥४७॥

अ॒न॒डुह्ये॒व वी॒र्यं॑ दधाति। तस्मा॑त्पुरा वोढा॑ऽन॒ङ्घ्रानं॑जायत।
 आ॒शुः स॒प्तिरि॑त्याह। अश्व॑ ए॒व ज॒वं द॑धाति। तस्मा॑त्पुराऽऽशुर॒श्वो-
 ऽजा॑यत। पुर॑न्धिर्योषे॒त्याह। योषि॑त्ये॒व रू॒पं द॑धाति। तस्मा॑त्स्त्री
 यु॒वतिः॑ प्रि॒या भा॒वु॒का। जि॒ष्णू र॑थे॒ष्ठा इ॒त्याह। आ ह॒ वै तत्र॑
 जि॒ष्णू र॑थे॒ष्ठा जा॑यते॥४८॥

यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑ यज॒न्ते। स॒भेयो॑ युवे॒त्याह। यो वै पू॑र्ववयसी। स
 स॒भेयो॑ युवा॑। तस्मा॑द्युवा॒ पुमा॑न्प्रि॒यो भा॒वु॒कः। आऽस्य॑ यज॒मान॑स्य
 वी॒रो जा॑यता॒मित्या॑ह। आ ह॒ वै तत्र॑ यज॒मान॑स्य वी॒रो जा॑यते।
 यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑ यज॒न्ते। नि॒का॒मेनि॑कामे नः पु॒र्जन्यो॑ व॒र्ष॒त्वित्या॑ह।
 नि॒का॒मेनि॑कामे ह॒ वै तत्र॑ पु॒र्जन्यो॑ व॒र्ष॒ति। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑ यज॒न्ते।
 फ॒लि॒न्यो न॑ ओष॑धयः पच्यन्ता॒मित्या॑ह। फ॒लि॒न्यो ह॒ वै तत्रो॑षधयः
 पच्य॑न्ते। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑ यज॒न्ते। यो॒ग॒क्षेमो॑ नः कल्पता॒मित्या॑ह।
 कल्प॑न्ते ह॒ वै तत्र॑ प्र॒जाभ्यो॑ यो॒ग॒क्षेमः। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑ यज॒न्ते॥४९॥
 अ॒न॒ङ्घ्रानि॑त्याह जायते व॒र्ष॒ति स॒प्त च॑॥

[१३]

प्र॒जाप॑तिर्दे॒वेभ्यो॑ य॒ज्ञान्व्यादि॑शत्। स आ॒त्म॒न्न॑श्चमे॒धम॑धत्त। तं
 दे॒वा अ॑ब्रुवन्। ए॒ष वा॒व य॒ज्ञः। यद॑श्चमे॒धः। अ॒प्ये॒व नोऽत्रा॑स्त्विति॑।

तेभ्य॑ ए॒तान॑न्नहो॒मान्प्राय॑च्छत्। तान॑जुहोत्। तैर्वै स दे॒वान॑प्रीणात्।
यद॑न्नहोमां जुहोति॥५०॥

दे॒वाने॒व तैर्य॑ज॒मानः प्री॑णाति। आ॒ज्येन॑ जुहोति। अ॒ग्नेर्वा
ए॒तद्रूप॑म्। यदा॒ज्यम्। यदा॒ज्येन॑ जुहोति। अ॒ग्निमे॒व तत्प्री॑णाति।
म॒धुना॑ जुहोति। म॒ह॒त्यै वा ए॒तद्दे॒वता॑यै रूपम्। यन्म॒धु। यन्म॒धुना॑
जुहोति॥५१॥

म॒ह॒तीमे॒व तद्दे॒वता॑ प्री॑णाति। त॒ण्डु॒लैर्जु॑होति। वसू॑नां
वा ए॒तद्रूप॑म्। यत्त॑ण्डु॒लाः। यत्त॑ण्डु॒लैर्जु॑होति। वसू॑ने॒व
तत्प्री॑णाति। पृथु॑कैर्जुहोति। रु॒द्राणां॑ वा ए॒तद्रूप॑म्। यत्पृथु॑काः।
यत्पृथु॑कैर्जुहोति॥५२॥

रु॒द्राने॒व तत्प्री॑णाति। ला॒जैर्जु॑होति। आ॒दि॒त्यानां॑ वा
ए॒तद्रूप॑म्। यल्ला॒जाः। यल्ला॒जैर्जु॑होति। आ॒दि॒त्याने॒व तत्प्री॑णाति।
क॒र॒म्बैर्जु॑होति। वि॒श्वेषां॑ वा ए॒तद्दे॒वाना॑ रूपम्। यत्क॒र॒म्बाः।
यत्क॒र॒म्बैर्जु॑होति॥५३॥

वि॒श्वाने॒व तद्दे॒वान्प्री॑णाति। धा॒नाभि॑र्जुहोति। नक्ष॑त्राणां
वा ए॒तद्रूप॑म्। यद्धा॒नाः। यद्धा॒नाभि॑र्जुहोति। नक्ष॑त्राण्ये॒व
तत्प्री॑णाति। स॒क्तुभि॑र्जुहोति। प्र॒जाप॑ते॒र्वा ए॒तद्रूप॑म्। यत्स॒क्तवः॑।
यत्स॒क्तुभि॑र्जुहोति॥५४॥

प्र॒जाप॑तिमे॒व तत्प्री॑णाति। म॒सू॒र्यैर्जु॑होति। सर्वा॑सां वा

एतद्देवतांनां रूपम्। यन्मसूस्यानि। यन्मसूस्यैर्जुहोति। सर्वा एव
तद्देवताः प्रीणाति। प्रियङ्गुतण्डुलैर्जुहोति। प्रियाङ्गा ह वै नामैते।
एतैर्वै देवा अश्वस्याङ्गानि समदधुः। यत्प्रियङ्गुतण्डुलैर्जुहोति।
अश्वस्यैवाङ्गानि सन्दधाति। दशान्नानि जुहोति। दशाक्षरा विराट्।
विराट्कृत्स्नस्यान्नाद्यस्यावरुद्धौ॥५५॥

जुहोति मधुना जुहोति पृथुकैर्जुहोति क्रम्बैर्जुहोति सक्तुभिर्जुहोति
प्रियङ्गुतण्डुलैर्जुहोति चत्वारिं च (अन्नहोमानाऽऽज्येनाग्नेर्मधुना तण्डुलैः
पृथुकैर्लाजैः क्रम्बैर्धानाभिः सक्तुभिर्मसूस्यैः प्रियङ्गुतण्डुलैर्दशान्नानि द्वादश।
)॥

[१४]

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। तं सृष्टं रक्षांस्यजिघांसन्।
स एतान्प्रजापतिर्नक्तं होमानपश्यत्। तान्जुहोत्। तैर्वै
स यज्ञाद्रक्षांस्यपाहन्। यन्नक्तं होमां जुहोति। यज्ञादेव
तैर्यजमानो रक्षांस्यपं हन्ति। आज्येन जुहोति। वज्रो वा
आज्यम्। वज्रेणैव यज्ञाद्रक्षांस्यपं हन्ति॥५६॥

आज्यस्य प्रतिपदं करोति। प्राणो वा आज्यम्। मुखत
एवास्य प्राणं दधाति। अन्नहोमाञ्जुहोति। शरीरवदेवाव रुन्धे।
व्यत्यासं जुहोति। उभयस्यावरुद्धौ। नक्तं जुहोति। रक्षसामपंहत्यै।
आज्येनान्ततो जुहोति॥५७॥

प्राणो वा आज्यम्। उभयत एवास्य प्राणं दधाति।

पुरस्ताच्चोपरिष्ठाच्च। एकस्मै स्वाहेत्याह। अस्मिन्नेव लोके प्रति तिष्ठति। द्वाभ्यां स्वाहेत्याह। अमुष्मिन्नेव लोके प्रति तिष्ठति। उभयोरिव लोकयोः प्रति तिष्ठति। अस्मिंश्चामुष्मिंश्च। शताय स्वाहेत्याह। शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्यः। आयुरेव वीर्यमव रुन्धे। सहस्राय स्वाहेत्याह। आयुर्वै सहस्रम्। आयुरेवाव रुन्धे। सर्वस्मै स्वाहेत्याह। अपरिमितमेवाव रुन्धे॥५८॥

एव यज्ञाद्रक्षाः स्यपहन्त्यन्ततो जुहोति शताय स्वाहेत्याह सप्त च॥—[१५]

प्रजापतिं वा एष ईप्सतीत्याहुः। योऽश्वमेधेन यजत इति। अथो आहुः। सर्वाणि भूतानीति। एकस्मै स्वाहेत्याह। प्रजापतिर्वा एकः। तमेवाऽऽप्नोति। एकस्मै स्वाहा द्वाभ्यां स्वाहेत्यभिपूर्वमाहुतीर्जुहोति। अभिपूर्वमेव सुवर्गं लोकमेति। एकोत्तरं जुहोति॥५९॥

एकवदेव सुवर्गं लोकमेति। सन्ततं जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्य सन्तत्यै। शताय स्वाहेत्याह। शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्यः। आयुरेव वीर्यमव रुन्धे। सहस्राय स्वाहेत्याह। आयुर्वै सहस्रम्। आयुरेवाव रुन्धे। अयुताय स्वाहा नियुताय स्वाहा प्रयुताय स्वाहेत्याह॥६०॥

त्रयं इमे लोकाः। इमानेव लोकानव रुन्धे। अर्बुदाय

स्वाहेत्याह। वाग्वा अर्बुदम्। वाचमेवाव रुन्धे। न्यर्बुदाय
स्वाहेत्याह। यो वै वाचो भूमा। तन्यर्बुदम्। वाच एव भूमानमव
रुन्धे। समुद्राय स्वाहेत्याह॥६१॥

समुद्रमेवाऽऽप्रोति। मध्याय स्वाहेत्याह। मध्यमेवाऽऽप्रोति।
अन्ताय स्वाहेत्याह। अन्तमेवाऽऽप्रोति। परार्धाय स्वाहेत्याह।
परार्धमेवाऽऽप्रोति। उषसे स्वाहा व्युष्ट्यै स्वाहेत्याह। रात्रिर्वा
उषाः। अहर्व्युष्टिः। अहोरात्रे एवाव रुन्धे। अथो अहोरात्रयोरेव
प्रति तिष्ठति। ता यदुभयीर्दिवा वा नक्तं वा जुहुयात्। अहोरात्रे
मोहयेत्। उषसे स्वाहा व्युष्ट्यै स्वाहोदेष्यते स्वाहोद्यते
स्वाहेत्यनुदिते जुहोति। उदिताय स्वाहा सुवर्गाय स्वाहा लोकाय
स्वाहेत्युदिते जुहोति। अहोरात्रयोरव्यतिमोहाय॥६२॥

एकोत्तरं जुहोति प्रयुताय स्वाहेत्याह समुद्राय स्वाहेत्याहाहर्व्युष्टिः सप्त
च॥

[१६]

विभूर्मात्रा प्रभूः पित्रेत्यश्वनामानि जुहोति। उभयोरेवेन
लोकयोर्नामधेयं गमयति। आयनाय स्वाहा प्रायणाय
स्वाहेत्युद्वावाञ्जुहोति। सर्वमेवैनमस्कन्त्रं सुवर्गं लोकं गमयति।
अग्नये स्वाहा सोमाय स्वाहेति पूर्वहोमाञ्जुहोति। पूर्वं एव द्विषन्तं
भ्रातृव्यमतिं क्रामति। पृथिव्यै स्वाहाऽन्तरिक्षाय स्वाहेत्याह।
यथायजुरेवैतत्। अग्नये स्वाहा सोमाय स्वाहेति पूर्वदीक्षा जुहोति।

पूर्व एव द्विषन्तं भ्रातृव्यमतिं क्रामति॥६३॥

पृथिव्यै स्वाहाऽन्तरिक्षाय स्वाहेत्येकविंशिनीं दीक्षां जुहोति। एकविंशतिर्वै देवलोकाः। द्वादश मासाः पञ्चतवः। त्रयं इमे लोकाः। असावादित्य एकविंशः। एष सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। भुवो देवानां कर्मणेत्यृतुदीक्षा जुहोति। ऋतूनेवास्मै कल्पयति। अग्नये स्वाहा वायवे स्वाहेति जुहोत्यनन्तरित्यै॥६४॥

अर्वाङ्ग्रजः सङ्क्रामत्वित्यासीर्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्यास्यै। भूतं भव्यं भविष्यदिति पर्यासीर्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्य पर्यास्यै। आ मे गृहा भवन्त्वित्याभूर्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्याभूत्यै। अग्निना तपोऽन्वभवदित्यनुभूर्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्यानुभूत्यै। स्वाहाऽऽधिमाधीताय स्वाहेति समस्तानि वैश्वदेवानि जुहोति। समस्तमेव द्विषन्तं भ्रातृव्यमतिं क्रामति॥६५॥

दध्यः स्वाहा हनूभ्याः स्वाहेत्यङ्गहोमाञ्जुहोति। अङ्गेअङ्गे वै पुरुषस्य पाप्मोपश्लिष्टः। अङ्गादङ्गादेवैनं पाप्मनस्तेन मुञ्चति। अञ्जेताय स्वाहा कृष्णाय स्वाहा श्वेताय स्वाहेत्यश्वरूपाणि जुहोति। रूपैरेवैनं समर्धयति। ओषधीभ्यः स्वाहा मूलैभ्यः स्वाहेत्योषधिहोमाञ्जुहोति। द्वय्यो वा ओषधयः। पुष्पैभ्योऽन्याः फलं गृह्णन्ति। मूलैभ्योऽन्याः। ता एवोभयीरव रुन्धे॥६६॥

वनस्पतिभ्यः स्वाहेति वनस्पतिहोमाञ्जुहोति। आरण्यस्या-
 न्नाद्यस्यावरुद्धौ। मेषस्त्वा पचतैरवत्वित्यपाव्यानि जुहोति। प्राणा
 वै देवा अपाव्याः। प्राणानेवावरुन्धे। कूप्याभ्यः स्वाहाऽद्ध्यः
 स्वाहेत्यपाः होमाञ्जुहोति। अप्सु वा आपः। अन्नं वा आपः।
 अद्ध्यो वा अन्नं जायते। यदेवाद्ध्योऽन्नं जायते। तदवरुन्धे॥६७॥
 पूर्वदीक्षा जुहोति पूर्वं एव द्विषन्तं भ्रातृव्यमतिं कामत्यनन्तरित्यै कामति
 रुन्धे जायत एकं च॥ [१७]

अम्भाऽसि जुहोति। अयं वै लोकोऽम्भाऽसि। तस्य वसवो-
 ऽधिपतयः। अग्निज्योतिः। यदम्भाऽसि जुहोति। इममेव लोकमवरुन्धे।
 वसूनाः सायुज्यं गच्छति। अग्निं ज्योतिरवरुन्धे। नभाऽसि
 जुहोति। अन्तरिक्षं वै नभाऽसि॥६८॥

तस्य रुद्रा अधिपतयः। वायुज्योतिः। यन्नभाऽसि जुहोति।
 अन्तरिक्षमेवावरुन्धे। रुद्राणाः सायुज्यं गच्छति। वायुं ज्योतिरवरुन्धे।
 महाऽसि जुहोति। असौ वै लोको महाऽसि। तस्यादित्या
 अधिपतयः। सूर्यो ज्योतिः॥६९॥

यन्महाऽसि जुहोति। अमुमेव लोकमवरुन्धे। आदित्यानाः
 सायुज्यं गच्छति। सूर्यं ज्योतिरवरुन्धे। नमो राज्ञे नमो वरुणायेति
 यव्यानि जुहोति। अन्नाद्यस्यावरुद्धौ। मयोभूर्वातो अभि वातृन्ना
 इति गव्यानि जुहोति। पशूनामवरुद्धौ। प्राणाय स्वाहा व्यानाय
 स्वाहेति सन्ततिहोमाञ्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्य सन्तत्यै॥७०॥

सि॒ताय॒ स्वाहा॑ऽसि॒ताय॒ स्वाहेति॒ प्रमु॑क्तीर्जुहोति।
 सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॒ प्रमु॑क्त्यै। पृ॒थि॒व्यै स्वाहा॑ऽन्तरि॑क्षाय॒
 स्वाहेत्या॑ह। य॒था॒य॒जुरे॒वैतत्। द॒त्वते॒ स्वाहा॑ऽद॒न्तका॑य॒ स्वाहेति॑
 शरी॑रहोमाञ्जुहोति। पि॒तृलो॒कमे॒व तैर्य॑ज॒मानो॑ऽव॒ रुन्धे। क॒स्त्वा
 युन॑क्ति॒ स त्वा॑ युन॒क्तिति॑ परि॒धीन् यु॑नक्ति। इ॒मे वै लो॒काः
 परि॑धयः। इ॒माने॒वास्मै॑ लो॒कान् यु॑नक्ति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॒
 सम॑ष्ट्यै॥ ७१॥

यः प्रा॑णतो य आ॒त्म॒दा इति॑ म॒हि॒मानौ॑ जुहोति।
 सु॒व॒र्गो वै लो॒को महः॑। सु॒व॒र्गमे॒व ताभ्या॑ लो॒कं यज॑मानोऽव॒
 रुन्धे। आ ब्र॒ह्मन्ब्रा॒ह्म॒णो ब्र॒ह्मव॑र्चसी जा॒यता॑मिति॒ सम॑स्तानि
 ब्र॒ह्मव॑र्चसानि जुहोति। ब्र॒ह्मव॑र्चसमे॒व तैर्य॑ज॒मानो॑ऽव॒ रुन्धे। जज्ञि॑
 बीज॒मिति॑ जुहोत्यन॑न्तरित्यै। अ॒ग्नये॒ सम॑नमत्पृ॒थि॒व्यै सम॑नम॒दिति॑
 सन्न॑तिहोमाञ्जुहोति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॒ सन्न॑त्यै। भू॒ताय॒ स्वाहा॑
 भवि॑ष्यते स्वाहेति॑ भू॒ताभ॒व्यौ होमौ॑ जुहोति। अ॒यं वै लो॒को
 भू॒तम्॥ ७२॥

अ॒सौ भ॑वि॒ष्यत्। अ॒नयो॑रे॒व लो॒कयोः॒ प्रति॑ तिष्ठति।
 सर्व॑स्याऽऽत्यै॑। सर्व॑स्याव॒रुद्धे॑। यद॒क्र॒न्दः प्रथ॑मं जा॒यमा॑न॒
 इत्य॑श्वस्तो॒मीयं॑ जुहोति। सर्व॑स्याऽऽत्यै॑। सर्व॑स्य॒ जित्यै॑। सर्व॑मे॒व
 तेना॑ऽऽप्नोति। सर्वं॑ जयति। यो॑ऽश्वमे॒धेन॒ यज॑न्ते॥ ७३॥

य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। य॒ज्ञ॑ र॒क्षाऽस्य॑जिघा॑सन्।

स ए॒तान्प्र॒जाप॑तिर्नक्त॒ः हो॒मान॑पश्यत्। तान॑जुहोत्। तैर्वै स
य॒ज्ञाद्र॒क्षाऽस्य॑पा॒हन्। यन्न॑क्त॒ः हो॒माञ्जु॑होति। य॒ज्ञादे॒व तैर्य॑ज॒मानो
र॒क्षाऽस्य॑प॒हन्ति। उ॒षसे॒ स्वाहा॒ व्यु॑ष्ट्यै स्वाहेत्य॑न्त॒तो जु॑होति।
सुव॑र्गस्य॒ लोक॑स्य॒ सम॑ष्ट्यै॥७४॥

वै नभा॑सि॒ सूर्यो॒ ज्योतिः॒ सन्त॑त्यै॒ सम॑ष्ट्यै भूतं यज॑ते नव॒ च॥—[१८]

ए॒क॒यू॒पो वै॑का॒द॒शिनी॑ वा। अ॒न्येषां॑ य॒ज्ञानां॑ यू॒पा भव॑न्ति।
ए॒क॒वि॒ंशिन्य॑श्वमे॒धस्य॑। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॒भिजि॑त्यै। बै॒ल्वो
वा॑ खादि॒रो वा॑ पा॒ला॒शो वा॑। अ॒न्येषां॑ य॒ज्ञक्र॑तूनां यू॒पा
भव॑न्ति। रा॒ज्जु॑दा॒ल ए॒क॒वि॒ंशत्य॑रत्निरश्वमे॒धस्य॑। सु॒व॒र्गस्य॑
लो॒कस्य॒ सम॑ष्ट्यै। ना॒न्येषां॑ प॒शूनां॑ तै॒ज॒न्या अ॑व॒द्यन्ति॑।
अ॒व॒द्यन्त्य॑श्व॒स्य॥७५॥

पा॒प्मा वै तै॑ज॒नी। पा॒प्मनो॑ऽप॒हत्यै॑। प्ल॒क्षशा॑खाया॒म॒न्येषां॑
प॒शूना॑म॒वद्य॑न्ति। वे॒त॒स॒शा॒खाया॒म॒श्व॑स्य। अ॒प्सुयो॑नि॒र्वा अ॑श्वः।
अ॒प्सु॒जो वे॑त॒सः। स्व॒ ए॒वास्य॒ योना॑व॒व द्य॑ति। यू॒पेषु॑
ग्रा॒म्यान्प॒शून्त्रि॑यु॒ञ्जन्ति॑। आ॒रो॒केष्वा॑र॒ण्यान्धा॑रयन्ति। प॒शूनां॑
व्यावृ॑त्यै। आ ग्रा॒म्यान्प॒शूल्ल॑भ॒न्ते। प्रा॑र॒ण्यान्सृ॑जन्ति। पा॒प्मनो॑-
ऽप॒हत्यै॥७६॥

अश्व॑स्य॒ व्यावृ॑त्यै त्रीणि॒ च॥—[१९]

रा॒ज्जु॑दा॒लमग्नि॑ष्ठं मि॒नोति॑। भ्रू॒ण॒ह॒त्याया॒ अप॑हत्यै।

पौतुद्रवावभितो भवतः। पुण्यस्य गन्धस्यावरुद्धौ। भ्रूणहृत्या-
मेवास्मादपहत्य। पुण्येन गन्धेनोभयतः परि गृह्णाति। षड्वैल्वा
भवन्ति। ब्रह्मवर्चसस्यावरुद्धौ। षट्वादिराः। तेजसोऽवरुद्धौ॥७७॥

षट्वांलाशाः। सोमपीथस्यावरुद्धौ। एकविंशतिः सम्पद्यन्ते।
एकविंशतिर्वै देवलोकाः। द्वादश मासाः पञ्चतवः। त्रय इमे
लोकाः। असावादित्य एकविंशः। एष सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य
लोकस्य समष्ट्यै। शतं पशवो भवन्ति॥७८॥

शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति। सर्वं
वा अश्वमेध्याप्रोति। अपरिमिता भवन्ति। अपरिमितस्यावरुद्धौ।
ब्रह्मवादिनो वदन्ति। कस्मात्सत्यात्। दक्षिणतोऽन्येषां
पशूनामवद्यन्ति। उत्तरतोऽश्वस्येति। वारुणो वा अश्वः॥७९॥

एषा वै वरुणस्य दिक्। स्वायामेवास्य दिश्यवद्यति। यदितरेषां
पशूनामवद्यति। शतदेवत्यं तेनाव रुन्धे। चितेऽग्नावधि वैतसे कटे-
ऽश्वं चिनोति। अप्सुयोनिर्वा अश्वः। अप्सुजो वैतसः। स्व एवैनं
योनौ प्रतिष्ठापयति। पुरस्तात्प्रत्यश्च तूपरं चिनोति। पश्चात्प्राचीनं
गोमृगम्॥८०॥

प्राणापानावेवास्मिन्सम्यञ्चौ दधाति। अश्वं तूपरं गोमृगमिति
सर्वहुतं एताञ्जुहोति। एषां लोकानामभिजित्यै। आत्मनाऽभि
जुहोति। सात्मानमेवैनं सतनुं करोति। सात्माऽमुष्मिल्लोके

भवति। य एवं वेद। अथो वसोरेव धारां तेनाव रुन्धे।
 इलुवर्दाय स्वाहा बलिर्वर्दाय स्वाहेत्याह। संवत्सरो वा इलुवर्दः।
 परिवत्सरो बलिर्वर्दः। संवत्सरादेव परिवत्सरादायुरव रुन्धे।
 आयुरेवास्मिन्दधाति। तस्मादश्वमेधयाजी जरसा विस्रसामुं
 लोकमेति॥८१॥

तेजसोऽवरुद्धौ भवन्त्यश्वौ गोमृगमिलुवर्दश्चत्वारि च॥—————[२०]

एकविंशोऽग्निर्भवति। एकविंशः स्तोमः। एक-
 विंशतिर्यूपाः। यथा वा अश्वा वरुषभा वा वृषाणः सःस्फुरेरन्।
 एवमेव तथस्तोमाः सःस्फुरन्ते। यदेकविंशाः। ते यत्समृच्छेरन्।
 हन्येतास्य यज्ञः। द्वादश एवाग्निः स्यादित्याहुः। द्वादशः
 स्तोमः॥८२॥

एकादश यूपाः। यद्द्वादशोऽग्निर्भवति। द्वादश मासाः संवत्सरः।
 संवत्सरेणैवास्मा अन्नमव रुन्धे। यद्दश यूपा भवन्ति। दशाक्षरा
 विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमव रुन्धे। य एकादशः। स्तनं
 एवास्यै सः॥८३॥

दुह एवैनां तेन। तदाहुः। यद्द्वादशोऽग्निः स्याद्द्वादशः स्तोमः
 एकादश यूपाः। यथा स्थूरिणा यायात्। तादृक्तत्। एकविंश
 एवाग्निः स्यादित्याहुः। एकविंशः स्तोमः। एकविंशतिर्यूपाः। यथा
 प्रष्टिभिर्याति। तादृगेव तत्॥८४॥

यो वा अश्वमेधे तिस्रः ककुभो वेद। ककुद्ध राज्ञां भवति।
 एकविंशोऽग्निर्भवति। एकविंशः स्तोमः। एकविंशतिर्यूपाः।
 एता वा अश्वमेधे तिस्रः ककुभः। य एवं वेद। ककुद्ध राज्ञां भवति।
 यो वा अश्वमेधे त्रीणि शीरूषाणि वेद। शिरो ह राज्ञां भवति।
 एकविंशोऽग्निर्भवति। एकविंशः स्तोमः। एकविंशतिर्यूपाः।
 एतानि वा अश्वमेधे त्रीणि शीरूषाणि। य एवं वेद। शिरो ह राज्ञां
 भवति॥८५॥

द्वादशः स्तोमः स एव तच्छिरो ह राज्ञां भवति षट् च॥—————[२१]

देवा वा अश्वमेधे पवमाने। सुवर्गं लोकं न प्राजानन्। तमश्वः
 प्राजानात्। यदश्वमेधेऽश्वेन मेध्येनोदश्चो बहिष्पवमानं सर्पन्ति।
 सुवर्गस्य लोकस्य प्रजात्यै। न वै मनुष्यः सुवर्गं लोकमञ्जसा वेद।
 अश्वो वै सुवर्गं लोकमञ्जसा वेद। यदुद्गातोद्गायेत्। यथा क्षेत्रज्ञो-
 ऽन्येन पथा प्रतिपादयेत्। तादृक्तत्॥८६॥

उद्गातारमपरुध्य। अश्वमुद्गीथाय वृणीते। यथा क्षेत्रज्ञोऽञ्जसा
 नयति। एवमेवैनमश्वः सुवर्गं लोकमञ्जसा नयति। पुच्छमन्वा
 रभन्ते। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। हिं करोति। सामैवाकः। हिं
 करोति। उद्गीथ एवास्य सः॥८७॥

वड्बा उप रुन्धन्ति। मिथुनत्वाय प्रजात्यै। अथो
 यथोपगातारं उपगायन्ति। तादृगेव तत्। उदगासीदश्चो मेध्य

इत्याह। प्राजापत्यो वा अश्वः। प्रजापतिरुद्गीथः। उद्गीथमेवाव
 रुन्धे। अथो ऋक्सामयोरेव प्रति तिष्ठति। हिरण्येनोपाकरोति।
 ज्योतिर्वै हिरण्यम्। ज्योतिरेव मुखतो दधाति। यजमाने च प्रजासु
 च। अथो हिरण्यज्योतिरेव यजमानः सुवर्गं लोकमेति॥८८॥
 तत्स उपाकरोति चत्वारि च॥ [२२]

पुरुषो वै यज्ञः। यज्ञः प्रजापतिः। यदश्वे पशून्नियुञ्जन्ति।
 यज्ञादेव तद्यज्ञं प्रयुङ्क्ते। अश्वं तूपरं गोमृगम्। तानग्निष्ठ आलभते।
 सेनामुखमेव तत्संश्रयति। तस्माद्राजमुखं भीष्मं भावुकम्। आग्नेयं
 कृष्णग्रीवं पुरस्ताल्ललाटे। पूर्वाग्निमेव तं कुरुते॥८९॥

तस्मात्पूर्वाग्निं पुरस्तात्स्थापयन्ति। पौष्णमन्वञ्चम्। अन्नं
 वै पूषा। तस्मात्पूर्वाग्नावाहार्यमा हरन्ति। ऐन्द्रापौष्णमुपरिष्ठात्।
 ऐन्द्रो वै राजन्योऽन्नं पूषा। अन्नाद्येनैवैनमुभयतः परि गृह्णाति।
 तस्माद्राजन्योऽन्नादो भावुकः। आग्नेयो कृष्णग्रीवो बाहुवोः।
 बाहुवोरेव वीर्यं धत्ते॥९०॥

तस्माद्राजन्यो बाहुबलीभावुकः। त्वाष्ट्रौ लोमशसक्थौ
 सक्थ्योः। सक्थ्योरेव वीर्यं धत्ते। तस्माद्राजन्यं ऊरुबलीभावुकः।
 शितिपृष्ठौ बारहस्पत्यौ पृष्ठे। ब्रह्मवर्चसमेवोपरिष्ठाद्धत्ते। अथो
 कवचे एवैते अभितः पर्यूहते। तस्माद्राजन्यः सन्नद्धो वीर्यं करोति।
 धात्रे पृषोदरमधस्तात्। प्रतिष्ठामेवैतां कुरुते। अथो इयं वै धाता।

अस्यामेव प्रति तिष्ठति। सौर्यं बलक्षं पुच्छे। उथ्सेधमेव तं कुरुते।
तस्मादुथ्सेधं भुये प्रजा अभिसंश्रयन्ति॥११॥

कुरुते धत्ते कुरुते पञ्च च॥ [२३]

साङ्गहण्या चतुष्टय्यो यो वै यः पितृश्रुत्वारो यथा नित्तं प्रजापतये त्वा यथा प्रोक्षितं
विभूराह प्रजापतिरकामयताश्वमेधेन प्रजापतिर्न किञ्चन सावित्रमा ब्रह्मन्प्रजापतिर्देवैभ्यः प्रजापती रक्षांसि
प्रजापतिमीप्सति विभूरंश्चानामान्यम्भाङ्गस्येकयूपो राज्ञुदालमेकविंशो देवाः पुरुषस्त्रयोविंशतिः॥२३॥
साङ्गहण्या तस्मादश्वमेधयाजी यत्परिमिता यद्यज्ञमुखे यो दीक्षां देवानेव त्रयं इमे सितायं
प्राणापानावेवास्मिन्तस्माद्राज्यं एकनवतिः॥११॥

साङ्गहण्या संश्रयन्ति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके अष्टमः
प्रपाठकः समाप्तः॥

॥नवमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके नवमः प्रपाठकः॥

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। सौऽस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्। तमंष्टा-
दशिभिरनु प्रायुङ्क्त। तमाप्नोत्। तमात्त्वाऽष्टादशिभिरवारुन्ध। यदंष्टा-
दशिनं आलुभ्यन्ते। यज्ञमेव तैरात्त्वा यजमानोऽव रुन्धे। संवत्स-
रस्य वा एषा प्रतिमा। यदंष्टादशिनः। द्वादश मासाः पञ्चर्तवः॥१॥

संवत्सरौ ऽष्टादशः। यदष्टादशिनं आलभ्यन्ते। संवत्सरमेव
 तैरात्वा यजमानो ऽव रुन्धे। अग्निष्ठे ऽन्यान्पशून्पाकरोति। इतरेषु
 यूपेष्वष्टादशिनो ऽजामित्वाय। नवनवालभ्यन्ते सवीर्यत्वाय।
 यदारण्यैः सङ्स्थापयेत्। व्यवस्येतां पितापुत्रौ। व्यध्वानः क्रामेयुः।
 विदूरं ग्रामयोग्रामान्तौ स्याताम्॥२॥

ऋक्षीकाः पुरुषव्याघ्राः परिमोषिणं आव्याधिनीस्तस्करा
 अरण्येष्वजायेरन्। तदाहुः। अपशवो वा एते। यदारण्याः।
 यदारण्यैः सङ्स्थापयेत्। क्षिप्रे यजमानमरण्यं मृतं हरयेयुः।
 अरण्यायतना ह्यारण्याः पशव इति। यत्पशून्नालभेत। अनवरुद्धा
 अस्य पशवः स्युः। यत्पर्यग्निकृतानुत्सृजेत्॥३॥

यज्ञवेशसं कुर्यात्। यत्पशून्नालभेत। तेनैव पशूनव रुन्धे।
 यत्पर्यग्निकृतानुत्सृजत्ययज्ञवेशसाय। अवरुद्धा अस्य पशवो
 भवन्ति। न यज्ञवेशसं भवति। न यजमानमरण्यं मृतं
 हरन्ति। ग्राम्यैः सङ्स्थापयति। एते वै पशवः क्षेमो
 नाम। सं पितापुत्राववस्यतः। समध्वानः क्रामन्ति। समन्तिकं
 ग्रामयोग्रामान्तौ भवतः। नर्क्षीकाः पुरुषव्याघ्राः परिमोषिणं
 आव्याधिनीस्तस्करा अरण्येष्वजायन्ते॥४॥

ऋतवः स्यातामुत्सृजेत्स्यत्स्त्रीणि च॥ [१]

प्रजापतिरकामयतोभौ लोकावव रुन्धीयेति। स एता-
 नुभयान्पशून्पश्यत्। ग्राम्यांश्चारण्यांश्च। तानालभत। तैर्वै

स उ॒भौ लो॒काववा॑रुन्ध। ग्रा॒म्यैरे॒व प॒शुभि॑रि॒मं लो॒कमवा॑रुन्ध।
आ॒र॒ण्यैर॒मुम्। यद् ग्रा॒म्यान्प॒शूना॒लभ॑ते। इ॒ममे॒व तैर्लो॒कमव॑ रुन्धे।
यदा॑र॒ण्यान्॥५॥

अ॒मुं तैः। अन॑वरुद्धो वा ए॒तस्य॑ संव॒त्सर॑ इत्याहुः।
य इ॒तइ॒तश्चातु॑र्मा॒स्यानि॑ संव॒त्सरं॑ प्र॒युङ्क्त॑ इति॑। ए॒तावा॑न् वै
सं॒वत्सरः॑। यच्चा॑तुर्मा॒स्यानि॑। यदे॒ते चा॑तुर्मा॒स्याः प॒शवं॑ आल॒भ्यन्ते॑।
प्र॒त्यक्ष॑मे॒व तैः सं॒वत्सरं॑ यज॑मानोऽव॑ रुन्धे। वि वा ए॒ष प्र॒जया॑
प॒शुभि॑र॒ऋध्य॑ते। यः सं॒वत्सरं॑ प्र॒युङ्क्ते। सं॒वत्सरः॑ सु॒वर्गो॑ लो॒कः॥६॥

सु॒वर्गं तु लो॒कं नाप॑राध्नोति। प्र॒जा वै प॒शवं॑ एका॒दशि॑नी॑। यदे॒त
ऐ॒काद॑शि॒नाः प॒शवं॑ आल॒भ्यन्ते॑। सा॒क्षादे॒व प्र॒जां प॒शून् यज॑मानो-
ऽव॑ रुन्धे। प्र॒जाप॑तिर्वि॒राज॑मसृजत। सा सृ॒ष्टाऽश्व॑मे॒धं प्रावि॑शत्।
ता॒न्द॒शिभि॑रनु॒ प्रायु॑ङ्क्त। ता॒मा॑प्रोत्। ता॒मा॒त्वा द॒शिभि॑रवा॑रुन्ध।
यद्द॒शिन॑ आल॒भ्यन्ते॑॥७॥

वि॒राज॑मे॒व तैरा॒त्वा यज॑मानोऽव॑ रुन्धे। एका॑दश द॒शत॑
आल॑भ्यन्ते। एका॑दशाक्षरा त्रि॒ष्टुप्। त्रै॒ष्टुभाः प॒शवं॑। प॒शून्वाव॑
रुन्धे। वैश्व॑दे॒वो वा अश्वः॑। ना॒नादे॒वत्याः॑ प॒शवो॑ भवन्ति। अश्व॑स्य
सर्व॑त्वाय॑। ना॒नारू॒पा भव॑न्ति। तस्मा॒न्नाना॑रूपाः प॒शवं॑। ब॒हुरू॒पा
भ॑वन्ति। तस्मा॑द्ब॒हुरू॒पाः प॒शवः॑ समृ॒द्धौ॥८॥

आ॒र॒ण्याँल्लो॒को द॒शिन॑ आल॒भ्यन्ते॑ ना॒नारू॒पाः प॒शवो॑ द्वे च॥—[२]

अ॒स्मै वै लो॒काय॑ ग्रा॒म्याः प॒शव॑ आल॒भ्यन्ते॑। अ॒मुष्मा॑
आ॒र॒ण्याः। यद्वा॒म्यान्प॒शूना॑ल॒भते॑। इ॒ममे॒व तैर्लो॒कम॑व॒ रुन्धे॑।
यदा॑र॒ण्यान्। अ॒मुं तैः। उ॒भया॑न्प॒शूना॑ल॒भते॑। गा॒म्याःश्चा॑र॒ण्याःश्च॑।
उ॒भयो॑र्लो॒कयो॒रव॑रुद्धौ। उ॒भया॑न्प॒शूना॑ल॒भते॑॥१॥

गा॒म्याःश्चा॑र॒ण्याःश्च॑। उ॒भय॑स्या॒न्नाद्य॑स्याव॒रुद्धौ॑। उ॒भया॑न्प॒शू॒नाल॑भते। गा॒म्याःश्चा॑र॒ण्याःश्च॑। उ॒भये॑षां प॒शूना॑मव॒रुद्धौ॑। त्रय॑स्त्रयो
भव॑न्ति। त्रय॑ इ॒मे लो॒काः। ए॒षां लो॒काना॑मा॒प्त्यै॑। ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति।
कस्मा॑त्स॒त्यात्॥१०॥

अ॒स्मिँल्लो॒के ब॒हवः॑ का॒मा इति॑। यत्स॑मा॒नीभ्यो॑ दे॒वता॑भ्यो॒
ऽन्ये॑ऽन्ये प॒शव॑ आल॒भ्यन्ते॑। अ॒स्मिन्ने॒व तल्लो॒के का॒मा॑न्दधाति।
तस्मा॑द॒स्मिँल्लो॒के ब॒हवः॑ का॒माः। त्रया॑णां त्रया॑णां सह॒ वपा॑
जु॒होति॑। त्र्या॑वृ॒तो वै दे॒वाः। त्र्या॑वृ॒त इ॒मे लो॒काः। ए॒षां
लो॒काना॑मा॒प्त्यै॑। ए॒षां लो॒कानां॑ क्लृ॒प्त्यै॑। पर्य॑ग्निकृताना॒र॒ण्या॒
नु॒त्सृज॑न्त्यहि॒सायै॑॥११॥

अव॑रुद्धा उ॒भया॑न्प॒शूना॑ल॒भते स॒त्यादहि॑सायै॥ [३]

यु॒ञ्जन्ति॑ ब्र॒ध्नमि॒त्याह॑। अ॒सौ वा आ॑दि॒त्यो ब्र॒ध्नः।
आ॒दि॒त्यमे॒वास्मै॑ यु॒नक्ति॑। अ॒रुषमि॒त्याह॑। अ॒ग्निर्वा अ॒रुषः॑।
अ॒ग्निमे॒वास्मै॑ यु॒नक्ति॑। चर॑न्त॒मि॒त्याह॑। वा॒युर्वै चर॑न्। वा॒युमे॒वास्मै॑
यु॒नक्ति॑। परि॑त॒स्थुष॑ इत्या॒ह॥१२॥

इ॒मे वै लो॒काः परि॑त॒स्थुषः॑। इ॒माने॒वास्मै॑ लो॒कान् यु॑नक्ति।

रोचन्ते रोचना दिवीत्याह। नक्षत्राणि वै रोचना दिवि।
 नक्षत्राण्येवास्मै रोचयति। युञ्जन्त्यस्य काम्येत्याह। कामानेवास्मै
 युनक्ति। हरी विपक्षसेत्याह। इमे वै हरी विपक्षसा। इमे एवास्मै
 युनक्ति॥१३॥

शोणा धृष्णू नृवाहसेत्याह। अहोरात्रे वै नृवाहसा। अहोरात्रे
 एवास्मै युनक्ति। एता एवास्मै देवता युनक्ति। सुवर्गस्य लोकस्य
 समष्ट्यै। केतुं कृण्वन्नकेतव इति ध्वजं प्रतिमुञ्चति। यशं
 एवैनं राज्ञां गमयति। जीमूतस्येव भवति प्रतीकमित्याह।
 यथायजुरेवैतत्। ये ते पन्थानः सवितः पूर्व्यास इत्यध्वर्युर्यजमानं
 वाचयत्यभिजित्यै॥१४॥

परा वा एतस्य यज्ञ एति। यस्य पशुरुपाकृतोऽन्यत्र वेद्या
 एति। एतंस्तोतरेतेन पथा पुनरश्वमावर्तयासि न इत्याह।
 वायुर्वै स्तोता। वायुमेवास्य परस्ताद्वधात्यावृत्त्यै। यथा वै
 हविषो गृहीतस्य स्कन्दति। एवं वा एतदश्वस्य स्कन्दति।
 यदस्योपाकृतस्य लोमानि शीयन्ते। यद्वालेषु काचानावयन्ति।
 लोमान्येवास्य तथ्सम्भरन्ति॥१५॥

भूर्भुवः सुवरिति प्राजापत्याभिरावयन्ति। प्राजापत्यो वा
 अश्वः। स्वयैवैनं देवतया समर्धयन्ति। भूरिति महिषी। भुव इति
 वावाता। सुवरिति परिवृत्ती। एषां लोकानामभिजित्यै। हिरण्ययाः
 काचा भवन्ति। ज्योतिर्वै हिरण्यम्। राष्ट्रमश्वमेधः॥१६॥

ज्योतिश्चैवास्मै राष्ट्रं च समीचीं दधाति। सहस्रं भवन्ति।
 सहस्रसंमितः सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य लोकस्याभिजित्यै। अप-
 वा एतस्मात्तेजं इन्द्रियं पशवः श्रीः क्रामन्ति। योऽश्वमेधेन यजंते।
 वसंवस्त्वाऽञ्जन्तु गायत्रेण छन्दसेति महिष्यभ्यनक्ति। तेजो वा
 आज्यम्। तेजो गायत्री। तेजसैवास्मै तेजोऽव रुन्धे॥१७॥

रुद्रास्त्वाञ्जन्तु त्रैष्टुभेन छन्दसेति वावाता। तेजो वा आज्यम्।
 इन्द्रियं त्रिष्टुप्। तेजसैवास्मां इन्द्रियमव रुन्धे। आदित्यास्त्वा-
 ऽञ्जन्तु जागतेन छन्दसेति परिवृत्ति। तेजो वा आज्यम्। पशवो
 जगती। तेजसैवास्मै पशूनव रुन्धे। पत्नयोऽभ्यञ्जन्ति। श्रिया वा
 एतद्रूपम्॥१८॥

यत्पत्नयः। श्रियमेवास्मिन्तदधति। नास्मात्तेजं इन्द्रियं
 पशवः श्रीरप क्रामन्ति। लाजी(३)ञ्छाची(३)न् यशोममाँ(४)
 इत्यतिरिक्तमन्नमश्वायोपाहरन्ति। प्रजामेवान्नादीं कुर्वते। एतद्देवा
 अन्नमत्तैतदन्नमद्धि प्रजापत इत्याह। प्रजायामेवान्नाद्यं दधते।
 यदि नावजिघ्रैत्। अग्निः पशुरासीदित्यवघ्रापयेत्। अव हैव
 जिघ्रति। आक्रान् वाजी क्रमैरत्यक्रमीद्वाजी द्यौस्ते पृष्ठं पृथिवी
 सधस्थमित्यश्वमनुमन्त्रयते। एषां लोकानामभिजित्यै। समिद्धो
 अञ्जकृदरं मतीनामित्यश्वस्याप्रियो भवन्ति सरूपत्वाय॥१९॥

परितस्थुष इत्याहेमे एवास्मै युनक्त्यभिजित्यै भरन्त्यश्वमेधो रुन्धे रूपञ्जिघ्रति
 त्रीणि च॥

तेजसा वा एष ब्रह्मवर्चसेन व्यृध्यते। योऽश्वमेधेन यजंते। होता च ब्रह्मा च ब्रह्मोद्यं वदतः। तेजसा चैवेन ब्रह्मवर्चसेन च समर्धयतः। दक्षिणतो ब्रह्मा भवति। दक्षिणत आयतनो वै ब्रह्मा। बारुहस्पत्यो वै ब्रह्मा। ब्रह्मवर्चसमेवास्य दक्षिणतो दधाति। तस्माद्वक्षिणोऽर्धो ब्रह्मवर्चसितरः। उत्तरतो होता भवति॥२०॥

उत्तरत आयतनो वै होता। आग्नेयो वै होता। तेजो वा अग्निः। तेज एवास्योत्तरतो दधाति। तस्मादुत्तरोऽर्धस्तेजस्वितरः। यूपमभितो वदतः। यजमानदेवृत्यो वै यूपः। यजमानमेव तेजसा च ब्रह्मवर्चसेन च समर्धयतः। किं स्विंदासीत्पूर्वचित्तिरित्याह। द्यौर्वै वृष्टिः पूर्वचित्तिः॥२१॥

दिवमेव वृष्टिमव रुन्धे। किं स्विंदासीद्बृहद्वय इत्याह। अश्वो वै बृहद्वयः। अश्वमेवाव रुन्धे। किं स्विंदासीत्पिशङ्गिलेत्याह। रात्रिर्वै पिशङ्गिला। रात्रिमेवाव रुन्धे। किं स्विंदासीत्पिलिप्पिलेत्याह। श्रीर्वै पिलिप्पिला। अन्नाद्यमेवाव रुन्धे॥२२॥

कः स्विंदेकाकी चरतीत्याह। असौ वा आदित्य एकाकी चरति। तेज एवाव रुन्धे। क उस्विञ्जायते पुनरित्याह। चन्द्रमा वै जायते पुनः। आयुरेवाव रुन्धे। किं स्विद्धिमस्य भेषजमित्याह। अग्निर्वै हिमस्य भेषजम्। ब्रह्मवर्चसमेवाव रुन्धे। किं स्विंदावपनं महदित्याह॥२३॥

अयं वै लोक आवपनं महत्। अस्मिन्नेव लोके प्रति तिष्ठति।

पृच्छामि त्वा परमन्तं पृथिव्या इत्याह। वेदिवै परोऽन्तः पृथिव्याः।
 वेदिमेवाव रुन्धे। पृच्छामि त्वा भुवनस्य नाभिमित्याह। यज्ञो वै
 भुवनस्य नाभिः। यज्ञमेवाव रुन्धे। पृच्छामि त्वा वृष्णो अश्वस्य
 रेत इत्याह। सोमो वै वृष्णो अश्वस्य रेतः। सोमपीथमेवाव रुन्धे।
 पृच्छामि वाचः परमं व्योमेत्याह। ब्रह्म वै वाचः परमं व्योम।
 ब्रह्मवर्चसमेवाव रुन्धे॥२४॥

होता भवति वै वृष्टिः पूर्वचित्तिरन्नाद्यमेवाव रुन्धे महदित्याह सोमो वै वृष्णो
 अश्वस्य रेतश्चत्वारि च॥ [५]

अप वा एतस्मात्प्राणाः क्रामन्ति। योऽश्वमेधेन यजते।
 प्राणाय स्वाहा व्यानाय स्वाहेति संज्ञप्यमान आहुतीर्जुहोति।
 प्राणानेवास्मिन्दधाति। नास्मात्प्राणा अपक्रामन्ति। अवन्तीः
 स्थावन्तीस्त्वाऽवन्तु। प्रियं त्वा प्रियाणाम्। वर्षिष्ठमाप्यानाम्।
 निधीनां त्वा निधिपतिः हवामहे वसो ममेत्याह। अपैवास्मै
 तद्धवते॥२५॥

अथो धुवन्त्येवैनम्। अथो न्येवास्मै हुवते। त्रिः परियन्ति।
 त्रय इमे लोकाः। एभ्य एवैनं लोकेभ्यो धुवते। त्रिः पुनः परियन्ति।
 षट्थसम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवैनं धुवते। अप वा एतेभ्यः
 प्राणाः क्रामन्ति॥२६॥

ये यज्ञे धुवनं तन्वते। नवकृत्वः परियन्ति। नव वै पुरुषे
 प्राणाः। प्राणानेवाऽऽत्मन्दधते। नैभ्यः प्राणा अपक्रामन्ति। अम्बे

अम्बा॒ल्यम्बि॑क॒ इति॒ पत्नी॑मु॒दान॑यति। अह्म॑तै॒वैना॑म्। सु॒भगे॒
का॒म्पी॑ल॒वासि॑नीत्या॒ह। तप॑ ए॒वैना॒मुप॑नयति। सु॒वर्गे॒ लो॒के
सम्प्रो॑र्ण॒वा॒थामि॑त्या॒ह॥ २७ ॥

सु॒वर्गमे॒वैना॑ लो॒कं ग॑मयति। आऽह॑म॒जानि॑ गर्भ॒धमा॒
त्वम॑जाऽसि गर्भ॒धमि॑त्या॒ह। प्र॒जा वै प॒शवो॒ गर्भः॑। प्र॒जामे॒व
प॒शूना॒त्मन्ध॑ते। दे॒वा वा अ॑श्वमे॒धे प॒व॑माने। सु॒वर्गं लो॒कं न
प्राजा॑नन्। तम॑श्वः प्राजा॑नात्। यथ्सू॒चीभि॑रसिप॒थान्क॒ल्पय॑न्ति।
सु॒वर्गस्य॑ लो॒कस्य॑ प्र॒ज्ञा॑त्यै। गा॒य॒त्री त्रि॒ष्टु॒जग॒तीत्या॑ह॥ २८ ॥

य॒था॒य॒जुरे॒वैतत्। त्र॒य्यः सू॒च्यो भ॑वन्ति। अ॒य॒स्मय्यो॑ रज॒ता
हरि॑ण्यः। अ॒स्य वै लो॒कस्य॑ रू॒पम॑य॒स्मय्यः॑। अ॒न्तरि॑क्षस्य रज॒ताः।
दि॒वो हरि॑ण्यः। दि॒शो वा अ॑य॒स्मय्यः॑। अ॒वा॒न्तरि॑दि॒शा र॑ज॒ताः।
ऊ॒र्ध्वा हरि॑ण्यः। दि॒श ए॒वास्मै॑ कल्पयति। क॒स्त्वा॑ छ्यति॒ क॒स्त्वा॒
वि॒शास्ती॑त्या॒हाहि॑सायै॥ २९ ॥

हु॒वते॒ क्राम॑न्त्य॒र्णवा॒थामि॑त्या॒ह जग॑तीत्या॒ह कल्प॑यत्येकं च॥ [६]

अप॒ वा ए॒तस्मा॑च्छ्री रा॒ष्ट्रं क्राम॑ति। योऽश्व॑मे॒धेन॑ यज॑ते।
ऊ॒र्ध्वामे॑ना॒मुच्छ्र॑यता॒दित्या॑ह। श्रीर्वै रा॒ष्ट्रम॑श्वमे॒धः। श्रिय॑मे॒वास्मै॑
रा॒ष्ट्रमूर्ध्व॑मुच्छ्र॑यति। वे॒णुभा॑रङ्गिरा॒विवे॑त्या॒ह। रा॒ष्ट्रं वै भा॑रः।
रा॒ष्ट्रमे॒वास्मै॑ पर्यू॑हति। अथा॑स्या॒ मध्य॑मे॒धता॑मि॒त्याह॑। श्रीर्वै रा॒ष्ट्रस्य॑
मध्य॑म्॥ ३० ॥

श्रियमेवाव रुन्धे। शीते वाते पुनन्निवेत्याह। क्षेमो वै राष्ट्रस्य
शीतो वातः। क्षेममेवाव रुन्धे। यद्धरिणी यवमत्तीत्याह। विद्वै
हरिणी। राष्ट्रं यवः। विशं चैवास्मै राष्ट्रं च समीचीं दधाति। न
पुष्टं पशु मन्यत इत्याह। तस्माद्राजां पशून् पुष्यति॥३१॥

शूद्रा यदर्यजारा न पोषाय धनायतीत्याह। तस्माद्वैशीपुत्रं
नाभिषिञ्चन्ते। इयं यका शकुन्तिकेत्याह। विद्वै शकुन्तिका।
राष्ट्रमश्वमेधः। विशं चैवास्मै राष्ट्रं च समीचीं दधाति। आहलमिति
सर्पतीत्याह। तस्माद्राष्ट्राय विशः सर्पन्ति। आहतं गभे पस
इत्याह। विद्वै गभः॥३२॥

राष्ट्रं पसः। राष्ट्रमेव विश्याहन्ति। तस्माद्राष्ट्रं विशं घातुकम्।
माता च ते पिता च त इत्याह। इयं वै माता। असौ पिता।
आभ्यामेवैनं परिददाति। अग्रं वृक्षस्य रोहत इत्याह। श्रीर्वै
वृक्षस्याग्रम्। श्रियमेवाव रुन्धे॥३३॥

प्रसुलामीति ते पिता गभे मुष्टिमंतसयदित्याह। विद्वै
गभः। राष्ट्रं मुष्टिः। राष्ट्रमेव विश्याहन्ति। तस्माद्राष्ट्रं विशं
घातुकम्। अप वा एतेभ्यः प्राणाः क्रामन्ति। ये यज्ञेऽपूतं वदन्ति।
दधिक्राव्णो अकारिषमिति सुरभिमतीमृचं वदन्ति। प्राणा वै
सुरभयः। प्राणानेवाऽऽत्मन्दधते। नैभ्यः प्राणा अपक्रामन्ति।
आपो हि ष्ठा मयोभुव इत्यद्विर्मार्जयन्ते। आपो वै सर्वा देवताः।

देवताभिरेवाऽऽत्मानं पवयन्ते॥ ३४॥

राष्ट्रस्य मध्यं पुष्यति गभो रुन्धे दधते चत्वारि च॥ [७]

प्रजापतिः प्रजाः सृष्ट्वा प्रेणाऽनु प्राविशत्। ताभ्यः पुनः सम्भवितुं नाशक्रोत्। सोऽब्रवीत्। ऋध्रवदिथ्सः। यो मेतः पुनः सम्भरदिति। तं देवा अश्वमेधेनैव समभरन्। ततो वै त आर्ध्रुवन्। योऽश्वमेधेन यजते। प्रजापतिमेव सम्भरत्युधोति। पुरुषमालभते॥ ३५॥

वैराजो वै पुरुषः। विराजमेवालभते। अथो अन्नं वै विराट्। अन्नमेवाव रुन्धे। अश्वमालभते। प्राजापत्यो वा अश्वः। प्रजापतिमेवालभते। अथो श्रीर्वा एकशफम्। श्रियमेवाव रुन्धे। गामालभते॥ ३६॥

यज्ञो वै गौः। यज्ञमेवालभते। अथो अन्नं वै गौः। अन्नमेवाव रुन्धे। अजावी आलभते भूम्ने। अथो पुष्टिर्वै भूमा। पुष्टिमेवाव रुन्धे। पर्यग्निकृतं पुरुषं चारण्याश्चोत्सृजन्त्यहिंसायै। उभौ वा एतौ पशू आलभ्येते। यश्चावमो यश्च परमः। तेऽस्योभये यज्ञे बद्धाः। अभीष्टा अभिप्रीताः। अभिजिता अभिहुता भवन्ति। नैनं दद्मवः पशवो यज्ञे बद्धाः। अभीष्टा अभिप्रीताः। अभिजिता अभिहुता हिंसन्ति। योऽश्वमेधेन यजते। य उ चैनमेवं वेद॥ ३७॥

लभते गामालभते परमोऽष्टौ च॥ [८]

प्रथमेन वा एष स्तोमेन राध्वा। चतुष्टोमेन कृतेनायांनामुत्तरे-
हन्। एकविंशे प्रतिष्ठायां प्रति तिष्ठति। एकविंशात्प्रतिष्ठायां
ऋतूनन्वारोहति। ऋतवो वै पृष्ठानि। ऋतवः संवत्सरः।
ऋतुष्वेव संवत्सरे प्रतिष्ठायां देवता अभ्यारोहति। शक्ररयः पृष्ठं
भवन्त्यन्यदन्यच्छन्दः। अन्येऽन्ये वा एते पशव आलभ्यन्ते॥३८॥

उतेव ग्राम्याः। उतेवारण्याः। अहरेव रूपेण समर्धयति।
अथो अहं एवैष बलिर्हियते। तदाहुः। अपशवो वा एते।
यदजावयश्चारण्याश्च। एते वै सर्वे पशवः। यद्रव्या इति।
गव्यान्पशून्तुमेऽहं नालभते॥३९॥

तेनैवोभयान्पशूनव रुन्धे। प्राजापत्या भवन्ति। अनभि-
जितस्याभिजित्यै। सौरीर्नव श्वेता वशा अनूबन्ध्या भवन्ति। अन्तत
एव ब्रह्मवर्चसमव रुन्धे। सोमाय स्वराज्ञेऽनोवाहावनद्वाहाविति
द्वन्द्विनः पशूनालभते। अहोरात्राणामभिजित्यै। पशुभिर्वा एष
व्यूध्यते। योऽश्वमेधेन यजते। छगलं कल्माषं किकिदीविं
विदीगयमिति त्वाष्ट्रान्पशूना लभते। पशुभिरेवाऽऽत्मानं
समर्धयति। ऋतुभिर्वा एष व्यूध्यते। योऽश्वमेधेन यजते।
पिशङ्गास्त्रयो वासन्ता इत्यृतुपशूनालभते। ऋतुभिरेवाऽऽत्मानं
समर्धयति। आ वा एष पशुभ्यो वृश्च्यते। योऽश्वमेधेन यजते।
पर्यग्निकृता उथ्सृजन्त्यनाव्रस्काय॥४०॥

लभ्यन्ते लभते त्वाष्ट्रान्पशूनालभतेऽष्टौ च॥ [९]

प्रजापतिरकामयत महानन्नादः स्यामिति। स एतावन्मधे
महिमानावपश्यत्। तावंगृहीत। ततो वै स महानन्नादो-
ऽभवत्। यः कामयेत महानन्नादः स्यामिति। स एतावन्मधे
महिमानौ गृहीत। महानेवान्नादो भवति। यजमानदेवत्यां
वै वपा। राजा महिमा। यद्वपां महिम्नोभयतः परियजति।
यजमानमेव राज्येनोभयतः परिगृह्णाति। पुरस्तात्स्वाहाकारा
वा अन्ये देवाः। उपरिष्ठात्स्वाहाकारा अन्ये। ते वा एतेऽश्व
एव मेध्यं उभयेऽवरुध्यन्ते। यद्वपां महिम्नोभयतः परियजति।
तानेवोभयान्प्रीणाति॥४१॥

परियजति षट्॥ _____ [१०]

वैश्वदेवो वा अश्वः। तं यत्प्राजापत्यं कुर्यात्। या देवता
अपिभागाः। ता भागधेयेन व्यर्धयेत्। देवताभ्यः समदं दध्यात्।
स्तेगान्दृष्ट्यां मण्डूकां जम्येभिरिति। आज्यमवदानं कृत्वा
प्रतिसृज्यायमाहुतीर्जुहोति। या एव देवता अपिभागाः। ता
भागधेयेन समर्धयति। न देवताभ्यः समदं दधाति॥४२॥

चतुर्दशैताननुवाकाञ्जुहोत्यनन्तरित्यै। प्रयासाय स्वाहेतिं
पञ्चदशम्। पञ्चदश वा अर्धमासस्य रात्रयः। अर्धमासशः संवत्सर
आप्यते। देवासुराः संयत्ता आसन्। तेऽब्रुवन्नग्नयः स्विष्टकृतः।
अश्वस्य मेध्यस्य वयमुद्धारमुद्धारामहे। अथैतानभि भवामेति। ते
लोहितमुदहरन्त। ततो देवा अभवन्॥४३॥

पराऽसुराः। यथ्स्विष्टकृद्भ्यो लोहितं जुहोति भ्रातृव्याऽभिभूत्यै।
 भवत्यात्मना। पराऽस्य भ्रातृव्यो भवति। गोमृगकण्ठेन
 प्रथमामाहुतिं जुहोति। पशवो वै गोमृगः। रुद्रोऽग्निः स्विष्टकृत्।
 रुद्रादेव पशून्तर्दधाति। अथो यत्रैषाऽऽहुतिर्हूयते। न तत्र रुद्रः
 पशून्भिमन्यते॥४४॥

अश्वशफेनं द्वितीयामाहुतिं जुहोति। पशवो वा एकशफम्।
 रुद्रोऽग्निः स्विष्टकृत्। रुद्रादेव पशून्तर्दधाति। अथो यत्रैषा-
 ऽऽहुतिर्हूयते। न तत्र रुद्रः पशून्भिमन्यते। अयस्मयेन
 कमण्डलुना तृतीयाम्। आहुतिं जुहोत्यायास्यो वै प्रजाः।
 रुद्रोऽग्निः स्विष्टकृत्। रुद्रादेव प्रजा अन्तर्दधाति। अथो यत्रैषा-
 ऽऽहुतिर्हूयते। न तत्र रुद्रः प्रजा अभिमन्यते॥४५॥

दधात्यभ्वन्मन्यते प्रजा अन्तर्दधाति द्वे च ॥ ————— [११]

अश्वस्य वा आलब्धस्य मेध उदक्रामत्। तदश्वस्तोमीय-
 मभवत्। यदश्वस्तोमीयं जुहोति। समेधमेवैनमालभते। आज्येन
 जुहोति। मेधो वा आज्यम्। मेधोऽश्वस्तोमीयम्। मेधेनैवास्मिन्मेधं
 दधाति। षट्त्रिंशतं जुहोति। षट्त्रिंशदक्षरा बृहती॥४६॥

बार्हताः पशवः। सा पशूनां मात्रा। पशून्नेव मात्रया
 समर्धयति। तायद्भूयसीर्वा कनीयसीर्वा जुहुयात्। पशून्मात्रया
 व्यर्धयेत्। षट्त्रिंशतं जुहोति। षट्त्रिंशदक्षरा बृहती। बार्हताः

पशवः। सा पशूनां मात्रा। पशूनेव मात्रया समर्धयति॥४७॥

अश्वस्तोमीयं हुत्वा द्विपदा जुहोति। द्विपाद्वै पुरुषो
द्विप्रतिष्ठः। तदेनं प्रतिष्ठया समर्धयति। तदाहुः। अश्वस्तोमीयं
पूर्वं होतव्यां(३)द्विपदा(३) इति। अश्वो वा अश्वस्तोमीयम्।
पुरुषो द्विपदाः। अश्वस्तोमीयं हुत्वा द्विपदा जुहोति।
तस्माद्विपाच्चतुष्पादमत्ति। अथो द्विपद्येव चतुष्पदः प्रतिष्ठापयति।
द्विपदा हुत्वा। नान्यामुत्तरामाहुतिं जुहुयात्। यदन्यामुत्तरामाहुतिं
जुहुयात्। प्र प्रतिष्ठायामश्ववेत। द्विपदा अन्ततो जुहोति प्रति-
ष्ठित्यै॥४८॥

बृहत्सर्धयति स्थापयति पञ्च च॥—————[१२]

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। सोऽस्मात्सृष्टोऽपाक्रामत्। तं यज्ञ-
क्रतुभिरन्वैच्छत्। तं यज्ञक्रतुभिर्नान्विन्दत्। तमिष्टिभिरन्वैच्छत्।
तमिष्टिभिरन्वविन्दत्। तदिष्टीनामिष्टित्वम्। यथ्संवत्सरमिष्टि-
भिर्यजते। अश्वमेव तदन्विच्छति। सावित्रियो भवन्ति॥४९॥

इयं वै सविता। यो वा अस्यान्नश्यति यो निलयते। अस्यां वाव
तं विन्दन्ति। न वा इमां कश्चनेत्याहुः। तिर्यङ्गोर्ध्वोत्येतुमर्हतीति।
यथ्सावित्रियो भवन्ति। सवितृप्रसूत एवैनमिच्छति। ईश्वरो वा अश्वः
प्रमुक्तः परा परावतं गन्तोः। यथ्सायं धृतीर्जुहोति। अश्वस्य यत्यै
धृत्यै॥५०॥

यत्प्रातरिष्टिभिर्यजते। अश्वमेव तदन्विच्छति। यत्सायं
धृतीर्जुहोति। अश्वस्यैव यत्यै धृत्यै। तस्मात्सायं प्रजाः
क्षेम्या भवन्ति। यत्प्रातरिष्टिभिर्यजते। अश्वमेव तदन्विच्छति।
तस्माद्विवा नष्टैष एति। यत्प्रातरिष्टिभिर्यजते सायं धृतीर्जुहोति।
अहोरात्राभ्यामेवैनमन्विच्छति। अथो अहोरात्राभ्यामेवास्मै
योगक्षेमं कल्पयति॥५१॥

भवन्ति धृत्या एनमन्विच्छत्येकं च॥ [१३]

अप वा एतस्माच्छ्री राष्ट्रं कामति। योऽश्वमेधेन यजते।
ब्राह्मणौ वीणागाथिनौ गायतः। श्रिया वा एतद्रूपम्। यद्वीणा।
श्रियमेवास्मिन्तद्धेतः। यदा खलु वै पुरुषः श्रियमश्नुते। वीणाऽस्मै
वाद्यते। तदाहुः। यदुभौ ब्राह्मणौ गायेताम्॥५२॥

प्रभ्रंशुकास्माच्छ्रीः स्यात्। न वै ब्राह्मणे श्री रमत इति।
ब्राह्मणोऽन्यो गायेत्। राजन्योऽन्यः। ब्रह्म वै ब्राह्मणः। क्षत्रं
राजन्यः। तथा हास्य ब्रह्मणा च क्षत्रेण चोभयतः श्रीः परिगृहीता
भवति। तदाहुः। यदुभौ दिवा गायेताम्। अपास्माद्राष्ट्रं कामेत्॥५३॥

न वै ब्राह्मणे राष्ट्रं रमत इति। यदा खलु वै राजा कामयते।
अथ ब्राह्मणं जिनाति। दिवा ब्राह्मणो गायेत्। नक्तं राजन्यः।
ब्रह्मणो वै रूपमहः। क्षत्रस्य रात्रिः। तथा हास्य ब्रह्मणा च क्षत्रेण
चोभयतो राष्ट्रं परिगृहीतं भवति। इत्यददा इत्ययजथा इत्यपच
इति ब्राह्मणो गायेत्। इष्टापूर्तं वै ब्राह्मणस्य॥५४॥

इष्टापूर्तेनैवैन॑ स समर्धयति। इत्य॑जिना इत्य॑युध्यथा
 इत्य॑मु॑ सङ्ग्रामम॑हन्निति॑ राज॑न्यः। युद्धं॑ वै राज॑न्यस्य।
 युद्धेनैवैन॑ स समर्धयति। अक्लृ॑ता वा ए॒तस्य॑र्तव॒ इत्या॑हुः।
 योऽश्वमे॑धेन॒ यज॑त इति॑। तिस्रोऽ॑न्यो गाय॑ति तिस्रोऽ॑न्यः।
 षट्थ॑सम्पद्यन्ते। षड्वा ऋ॒तवः॑। ऋ॒तूने॒वास्मै॑ कल्पयतः। ताभ्या॑
 स॒ऽस्थाया॑म्। अ॒नो॒युक्ते॑ च॒ श॒ते च॒ ददा॑ति। श॒तायुः॑ पुरुषः
 श॒तेन्द्रि॑यः। आयु॑ष्येवेन्द्रि॒ये प्र॑ति तिष्ठति॥५५॥

गाये॑ताङ्गामे॒द्वाह्म॑णस्य॒ कल्प॑यतश्च॒त्वारि॑ च॥ [१४]

सर्वे॑षु वा ए॒षु लो॒केषु॑ मृ॒त्यवोऽ॑न्वाय॑न्ताः। तेभ्यो॑ यदाहु॑तीर्न
 जुहु॑यात्। लो॒केलो॑क ए॒नं मृ॒त्युर्वि॑न्देत्। मृ॒त्यवे॒ स्वाहा॑ मृ॒त्यवे॒
 स्वाहे॑त्य॒भिपूर्व॑माहु॑तीर्जुहोति। लो॒काल्लो॑कादे॒व मृ॒त्युम॑वयजते।
 नैनं॑ लो॒केलो॑के मृ॒त्युर्वि॑न्दति। यद॒मुष्मै॑ स्वाहा॒ऽमुष्मै॑ स्वाहेति॑
 जुह्व॑त्स॒ञ्चक्षी॑त। ब॒हुं मृ॒त्युम॑मि॒त्रं कु॑र्वीत। मृ॒त्यवे॒ स्वाहे॑त्येक॑स्मा
 ए॒वैका॑ जुहु॑यात्। ए॒को वा अ॒मुष्मि॑ल्लो॒के मृ॒त्युः॥५६॥

अ॒श॒न॒या मृ॒त्युरे॒व। तमे॒वामुष्मि॑ल्लो॒केऽव॑यजते। भ्रू॒ण॒ह॒त्यायै॑
 स्वाहे॑त्य॒वभृ॑थ आहु॑तिं जुहोति। भ्रू॒ण॒ह॒त्यामे॒वाव॑ यजते। तदा॑हुः।
 यद्भ्रू॑ण॒ह॒त्या पा॒त्र्याऽथ॑। कस्मा॑द्यज्ञेऽपि॑ क्रिय॑त इति॑। अ॒मृ॒त्युर्वा
 अ॒न्यो भ्रू॑ण॒ह॒त्याया॑ इत्या॑हुः। भ्रू॒ण॒ह॒त्या वाव॑ मृ॒त्युरिति॑।
 यद्भ्रू॑ण॒ह॒त्यायै॑ स्वाहे॑त्य॒वभृ॑थ आहु॑तिं जुहोति॥५७॥

मृत्युमेवाऽऽहुत्या तर्पयित्वा परिपाणं कृत्वा। भ्रूणघ्ने भेषजं करोति। एतां ह वै मुण्डिभ औदन्यवः। भ्रूणहृत्यायै प्रायश्चित्तिं विदां चकार। यो हास्यापि प्रजायां ब्राह्मणं हन्ति। सर्वस्मै तस्मै भेषजं करोति। जुम्बकाय स्वाहेत्यवभृथ उत्तमामाहुतिं जुहोति। वरुणो वै जुम्बकः। अन्तत एव वरुणमवयजते। खलतेर्विक्रिधस्य शुक्लस्य पिङ्गाक्षस्य मूर्धं जुहोति। एतद्वै वरुणस्य रूपम्। रूपेणैव वरुणमवयजते॥५८॥

लोके मृत्युर्जुहोति मूर्धं जुहोति द्वे च॥—————[१५]

वारुणो वा अश्वः। तं देवतया व्यर्धयति। यत्प्राजापत्यं करोति। नमो राज्ञे नमो वरुणायेत्याह। वारुणो वा अश्वः। स्वयैवैनं देवतया समर्धयति। नमोऽश्वाय नमः प्रजापतय इत्याह। प्राजापत्यो वा अश्वः। स्वयैवैनं देवतया समर्धयति। नमोऽधिपतय इत्याह॥५९॥

धर्मो वा अधिपतिः। धर्ममेवाव रुन्धे। अधिपतिरस्यधिपतिं मा कुर्वधिपतिरहं प्रजानां भूयासमित्याह। अधिपतिमेवैनं समानानां करोति। मां धेहि मयि धेहीत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते। उपाकृताय स्वाहेत्युपाकृते जुहोति। आलब्धाय स्वाहेति नियुक्ते जुहोति। हुताय स्वाहेति हुते जुहोति। एषां लोकानामभिर्जित्यै॥६०॥

प्र वा एष एभ्यो लोकेभ्यश्चवते। योऽश्वमेधेन यजते।

आग्नेयमैन्द्राग्रमाश्विनम्। तान्पशूनालभते प्रतिष्ठित्यै। यदाग्नेयो भवति। अग्निः सर्वा देवताः। देवता एवाव रुन्धे। ब्रह्म वा अग्निः। क्षत्रमिन्द्रः। यदैन्द्राग्रो भवति॥६१॥

ब्रह्मक्षत्रे एवाव रुन्धे। यदाश्विनो भवति। आशिषामवरुद्धौ। त्रयो भवन्ति। त्रय इमे लोकाः। एष्वेव लोकेषु प्रति तिष्ठति। अग्नयेऽहोमुचेऽष्टाकपाल इति दशहविषमिष्टिं निर्वपति। दशाक्षरा विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमव रुन्धे। अग्नेर्मन्वे प्रथमस्य प्रचेतस इति याज्यानुवाक्या भवन्ति सर्वत्वाय॥६२॥ अधिपतय इत्याहभिजित्या ऐन्द्राग्रो भवति रुन्धे एकं च॥—————[१६]

यद्यश्वमुपतपद्विन्देत्। आग्नेयमष्टाकपालं निर्वपेत्। सौम्यं चरुम्। सावित्रमष्टाकपालम्। यदाग्नेयो भवति। अग्निः सर्वा देवताः। देवताभिरेवैनं भिषज्यति। यथ्सौम्यो भवति। सोमो वा ओषधीनां राजा। याम्य एवैनं विन्दति॥६३॥

ताभिरेवैनं भिषज्यति। यथ्सावित्रो भवति। सवितृप्रसूत एवैनं भिषज्यति। एताभिरेवैनं देवताभिर्भिषज्यति। अगदो हैव भवति। पौष्णं चरुं निर्वपेत्। यदि श्लोणः स्यात्। पूषा वै श्लोण्यस्य भिषक्। स एवैनं भिषज्यति। अश्लोणो हैव भवति॥६४॥

रौद्रं चरुं निर्वपेत्। यदि महती देवता अभिमन्येत। एतद्देवत्यो

वा अश्वः। स्वयैवैनं देवतया भिषज्यति। अगदो हैव भवति।
 वैश्वानरं द्वादशकपालं निर्वपेन्मृगाखुरे यदि नाऽऽगच्छेत्। इयं
 वा अग्निर्वैश्वानरः। इयमेवैनमर्चिभ्यां परिरोधमानयति। आहैव
 सुत्यमहर्गच्छति। यद्यधीयात्॥६५॥

अग्नयेऽ१होमुचेऽष्टाकपालः। सौर्यं पयः। वायव्यं आज्यभागः।
 यजमानो वा अश्वः। अ१हंसा वा एष गृहीतः। यस्याश्वो मेधाय
 प्रोक्षितोऽध्येति। यद१होमुचे निर्वपति। अ१हंस एव तेन मुच्यते।
 यजमानो वा अश्वः। रेतंसा वा एष व्यृध्यते॥६६॥

यस्याश्वो मेधाय प्रोक्षितोऽध्येति। सौर्यं१ रेतः। यथ्सौर्यं पयो
 भवति। रेतंसेवैन१ स समर्धयति। यजमानो वा अश्वः। गर्भैर्वा
 एष व्यृध्यते। यस्याश्वो मेधाय प्रोक्षितोऽध्येति। वायव्यां गर्भाः।
 यद्वायव्यं आज्यभागो भवति। गर्भैरेवैन१ स समर्धयति। अथो
 यस्यैषाऽश्वमेधे प्रायश्चित्तिः क्रियते। इष्ट्वा वसीयान्भवति॥६७॥
 विन्दत्यश्वोणो हैव भवत्यधीयादध्यते गर्भैरेवैन१ स समर्धयति द्वे च॥[१७]

तदाहुः। द्वादश ब्रह्मौदनान्थसंस्थिते निर्वपेत्। द्वादशभिर्वेष्टि-
 भिर्यजेतेति। यदिष्टिभिर्यजेत। उपनामुक एनं यज्ञः स्यात्।
 पापीयास्तु स्यात्। आप्तानि वा एतस्य छन्दांसि। य ईजानः।
 तानि क एतावदाशु पुनः प्रयुञ्जीतेति। सर्वा वै संस्थिते यज्ञे
 वागाप्यते॥६८॥

साप्ता भवति यातयाम्नी। कुरीकृतेव हि भवत्यरुष्कृता।
 सा न पुनः प्रयुज्येत्याहुः। द्वादशैव ब्रह्मोदनान्धसंस्थिते
 निर्वपेत्। प्रजापतिर्वा ओदनः। यज्ञः प्रजापतिः। उपनामुक एनं
 यज्ञो भवति। न पापीयान्भवति। द्वादश भवन्ति। द्वादशमासाः
 संवत्सरः। संवत्सर एव प्रति तिष्ठति॥६९॥

आप्यते संवत्सर एकं च॥ [१८]

एष वै विभूर्नामं यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र विभु भवति। यत्रैतेन
 यज्ञेन यजन्ते। एष वै प्रभूर्नामं यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र प्रभु भवति।
 यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वा ऊर्जस्वान्नामं यज्ञः। सर्वं ह
 वै तत्रोर्जस्वद्भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै पयस्वान्नामं
 यज्ञः॥७०॥

सर्वं ह वै तत्र पयस्वद्भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै
 विधृतो नामं यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र विधृतं भवति। यत्रैतेन यज्ञेन
 यजन्ते। एष वै व्यावृत्तो नामं यज्ञः। सर्वं ह वै तत्र व्यावृत्तं
 भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै प्रतिष्ठितो नामं यज्ञः। सर्वं
 ह वै तत्र प्रतिष्ठितं भवति॥७१॥

यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै तेजस्वी नामं यज्ञः। सर्वं ह
 वै तत्र तेजस्वि भवति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। एष वै ब्रह्मवर्चसी
 नामं यज्ञः। आ ह वै तत्र ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चसी जायते। यत्रैतेन
 यज्ञेन यजन्ते। एष वा अतिव्याधी नामं यज्ञः। आ ह वै तत्र

राज॒न्योऽति॒व्याधी॒ जा॒यते। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑ यज॒न्ते। ए॒ष वै दी॒र्घो
नाम॑ य॒ज्ञः। दी॒र्घायु॑षो ह॒ वै तत्र॑ मनु॒ष्या भव॑न्ति। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑
यज॒न्ते। ए॒ष वै क्लृ॑प्तो नाम॑ य॒ज्ञः। कल्प॑न्ते ह॒ वै तत्र॑ प्र॒जाभ्यो॑
यो॒गक्षे॒मः। यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑ यज॒न्ते॥७२॥

पय॑स्वान्नाम॑ य॒ज्ञः प्र॒तिष्ठि॑तं भव॒ति यत्रै॒तेन॑ य॒ज्ञेन॑ यज॒न्ते षट् (ए॒ष वै वि॒भूः
प्र॒भूरूर्ज॑स्वान्पय॑स्वान् वि॒धृतो॑ व्यावृ॒त्तः प्र॒तिष्ठि॑तस्तेज॒स्वी ब्र॑ह्मवर्च॒स्यति॒व्याधी॒
दी॒र्घः क्लृ॑प्तो द्वाद॑श॥)॥ [१९]

ता॒र्प्येणा॒श्व॑ सं॒ज्ञप॑यन्ति। य॒ज्ञो वै ता॒र्प्यम्। य॒ज्ञेनै॒वेन॑
सम॑र्धयन्ति। या॒मेन॑ सा॒म्रा प्र॑स्तो॒ताऽनू॑पतिष्ठते। य॒मलो॒कमे॒वेन॑
गम॑यति। ता॒र्प्ये च॑ कृत्य॒धीवा॒से चा॒श्व॑ सं॒ज्ञप॑यन्ति। ए॒तद्वै
प॑शूना॑ रूप॒म्। रू॒पेणै॒व प॑शूनव॑ रुन्धे। हि॒र॒ण्य॒क॒शि॒पु भ॑वति।
तेज॒सोऽव॑रुद्धे॥७३॥

रु॒क्मो भ॑वति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्यानु॑ख्यात्यै। अ॒श्वो भ॑वति।
प्र॒जाप॑ते॒राष्ट्यै॑। अ॒स्य वै लो॒कस्य॑ रू॒पं ता॒र्प्यम्। अ॒न्तरि॑क्षस्य
कृत्य॒धीवा॒सः। दि॒वो हि॑र॒ण्य॒क॒शि॒पु। आ॒दि॒त्यस्य॑ रु॒क्मः।
प्र॒जाप॑ते॒रश्वैः॑। इ॒ममे॒व लो॒कं ता॒र्प्येणा॑ऽऽप्रोति॥७४॥

अ॒न्तरि॑क्षं कृत्य॒धीवा॒सेन॑। दि॒वः हि॑र॒ण्य॒क॒शि॒पुना॑।
आ॒दि॒त्यः रु॒क्मेण॑। अ॒श्वेनै॒व मे॒र्धेन॑ प्र॒जाप॑तेः सायु॑ज्यः
सलो॒कता॑माप्रोति। ए॒तासा॑मेव दे॒वता॑ना॒ः सायु॑ज्यम्। सा॒ष्टिता॑
समा॒नलो॒कता॑माप्रोति। योऽश्व॑मे॒धेन॑ यज॒ते। य उ॑ चैनमे॒व

वेद॥७५॥

अवरुध्या आप्रोत्युष्टौ च॥ _____ [२०]

आदित्याश्चाङ्गिरसश्च सुवर्गे लोकेऽस्पर्धन्त। तेऽङ्गिरस
आदित्येभ्यः। अमुमादित्यमश्वः३ श्वेतं भूतं दक्षिणामनयन्।
तेऽब्रुवन्। यन्नो नैष्ट। स वर्यो भूदिति। तस्मादश्वः३
सवर्येत्याह्वयन्ति। तस्माद्यज्ञे वरो दीयते। यत्प्रजापतिरा-
लब्धोऽश्वोऽभवत्। तस्मादश्वो नाम॥७६॥

यच्छ्वयदरुरासीत्। तस्मादर्वा नाम। यत्सद्यो वाजांन्धसम-
जयत्। तस्माद्वाजी नाम। यदसुराणां लोकानादत्।
तस्मादादित्यो नाम। अग्निर्वा अश्वमेधस्य योनिरायतनम्।
सूर्योऽग्नेर्योनिरायतनम्। यदश्वमेधेऽग्नौ चित्यं उत्तरवेदिमुपवपति।
योनिमन्तमेवैनमायतनवन्तं करोति॥७७॥

योनिमानायतनवान्भवति। य एवं वेद। प्राणापानौ वा एतौ
देवानाम्। यदर्काश्वमेधौ। प्राणापानावेवाव रुन्धे। ओजो बलं वा
एतौ देवानाम्। यदर्काश्वमेधौ। ओजो बलमेवाव रुन्धे। अग्निर्वा
अश्वमेधस्य योनिरायतनम्। सूर्योऽग्नेर्योनिरायतनम्। यदश्वमेधेऽग्नौ
चित्यं उत्तरवेदिं चिनोति। तार्काश्वमेधौ। अर्काश्वमेधावेवाव रुन्धे।
अथो अर्काश्वमेधयोरेव प्रति तिष्ठति॥७८॥

नामं करोति सूर्योऽग्नेर्योनिरायतनञ्चत्वारि च॥ _____ [२१]

प्रजापतिं वै देवाः पितरम्। पशुं भूतं मेधायाऽऽलभन्त।

तमा॒लभ्योपा॑वसन्। प्रा॒तर्यष्टा॑स्मह॒ इति॑। एकं॒ वा ए॒तद्दे॒वाना॑महः।
 यथ्सं॑वत्सरः। तस्मा॒दश्वः॑ पु॒रस्ता॑थ्सं॒वत्सर॑ आल॑भ्यते।
 यत्प्रजा॑पति॒राल॒ब्धोऽश्वोऽभ॑वत्। तस्मा॒दश्वः॑। यथ्स॒द्यो मेधो॑-
 ऽभ॑वत्॥७९॥

तस्मा॑दश्वमेधः। वेदु॒कोऽश्व॑मा॒शुं भ॑वति। य ए॒वं वेद॑।
 यद्वै तत्प्रजा॑पति॒राल॒ब्धोऽश्वोऽभ॑वत्। तस्मा॒दश्वः॑ प्रजा॑पतेः
 पशूना॑मनु॒रूप॑तमः। आऽस्य॑ पु॒त्रः प्रति॑रूपो जायते। य ए॒वं वेद॑।
 सर्वा॑णि भू॒तानि॑ सु॒म्भृत्या॑ल॒भते। समे॑नं दे॒वास्तेज॑से ब्रह्मवर्च॒साय॑
 भर॑न्ति। यो॑ऽश्वमे॒धेन॒ यज॑ते॥८०॥

य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। ए॒तद्वै तद्दे॒वा ए॒तान्दे॒वता॑म्। प॒शुं
 भू॒तं मेधा॑याऽऽऽल॒भन्त। य॒ज्ञमे॒वा य॒ज्ञेन॑ य॒ज्ञम॑यजन्त दे॒वाः।
 काम॑प्रं य॒ज्ञम॑कुर्वत। ते॑ऽमृ॒तत्व॑म॒काम॑यन्त। ते॑ऽमृ॒तत्व॑म॒गच्छ॑न्।
 यो॑ऽश्वमे॒धेन॒ यज॑ते। दे॒वाना॑मे॒वाय॑नेनैति॥८१॥

प्रा॒जाप॒त्येनै॒व य॒ज्ञेन॑ यजते काम॒प्रेण॑। अपु॑नर्मा॒रमे॒व ग॑च्छति।
 ए॒तस्य॒ वै रू॒पेण॑ पु॒रस्ता॑त्प्राजाप॒त्यमृ॑ष॒भं तू॒परं॑ ब॒हुरू॒पमा॑ल॒भते।
 सर्वे॑भ्यः कामे॑भ्यः। सर्व॒स्याऽऽत्यै॑। सर्व॒स्य जि॒त्यै। सर्व॑मे॒व
 तेना॑ऽऽप्रोति। सर्वं॑ जयति। यो॑ऽश्वमे॒धेन॒ यज॑ते। य उ॑ चैनमे॒वं
 वेद॑॥८२॥

मेधोऽभ॑वद्यजन्त एति वेद॥

यो वा अश्वस्य मेध्यस्य लोमनी वेद। अश्वस्यैव मेध्यस्य लोमं लोमं जुहोति। अहोरात्रे वा अश्वस्य मेध्यस्य लोमनी। यत्सायं प्रातर्जुहोति। अश्वस्यैव मेध्यस्य लोमं लोमं जुहोति। एतदनुकृति ह स्म वै पुरा। अश्वस्य मेध्यस्य लोमं लोमं जुहति। यो वा अश्वस्य मेध्यस्य पदे वेद। अश्वस्यैव मेध्यस्य पदेपदे जुहोति। द्रशपूर्णमासौ वा अश्वस्य मेध्यस्य पदे॥८३॥

यद्द्रशपूर्णमासौ यजते। अश्वस्यैव मेध्यस्य पदेपदे जुहोति। एतदनुकृति ह स्म वै पुरा। अश्वस्य मेध्यस्य पदेपदे जुहति। यो वा अश्वस्य मेध्यस्य विवर्तनं वेद। अश्वस्यैव मेध्यस्य विवर्तनेविवर्तने जुहोति। असौ वा आदित्योऽश्वः। स आहवनीयमागच्छति। तद्विवर्तते। यदग्निहोत्रं जुहोति। अश्वस्यैव मेध्यस्य विवर्तनेविवर्तने जुहोति। एतदनुकृति ह स्म वै पुरा। अश्वस्य मेध्यस्य विवर्तनेविवर्तने जुहति॥८४॥

पदे अग्निहोत्रं जुहोति त्रीणि च॥ [२३]

प्रजापतिस्तमष्टादशभिः प्रजापतिरकामयतोभावस्मै युञ्जन्ति तेजसाऽपंप्राणा अपश्वीरूध्वं प्रजापतिः प्रेणाऽनुं प्रथमेनं प्रजापतिरकामयत महान्वैश्वदेवो वा अश्वोऽश्वस्य प्रजापतिस्तं यज्ञक्रतुभिरपश्वीर्ब्राह्मणो सर्वेषु वारुणो यद्यश्वन्तदाहुरेष वै विभूस्तार्प्येणादित्याः प्रजापतिं पितरं यो वा अश्वस्य मेध्यस्य लोमनी त्रयोविंशतिः॥ २३ ॥

प्रजापतिरस्मिँल्लोक उत्तरतः श्रियमेव प्रजापतिरकामयत महान्यत्प्रातः प्र वा एष एभ्यो लोकेभ्यः सर्वै ह

वै तत्र पर्यः स्वद्य उं चैनमेवं वेदं चत्वार्यशीतिः॥८४॥

प्रजापतिरश्वमेधं जुह्वति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके नवमः
प्रपाठकः समाप्तः॥